

Mišo Marić

Mostarenje

Sarajevo, 2006.

*Najmilijoj
Milenoj Marić,
kao spomenar na rodni Mostar*

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Nizanje rasutih dragulja

Ruka Drznika, koji prezire i gazi sve ljudske vrijednosti, strgla je ogrlicu nemjerljive vrijednosti sa bića Mostara. Sa nje su se rasuli, na sve strane, najdragocjeniji dragulji, koje su vijekovima stvarale i brusile najljudske osobine čovjeka. Dijamante koji traju od praiskona i traže do nepredvidljivog »svršetka budućnosti«. Ljepotu, ljubav, dobrotu, slobodu, rodoljublje, drugovanje, ljudovanje, komšiluk, toleranciju, humanizam...

Mogu te dragulje, u jednom trenutku, Jahači Apokalipse razbacati u krvave lokve zločina. Mogu ih izgaziti kopitima u kaljugama neobuzdanog pirovanja najnižim strastima pomućenog razuma. Mogu ih ožeći u ognjevima mržnje Devetog kruga Danteovog pakla. Mogu ih posakrivati iza devet neprozirnih koprena gramzive pohlepe. Mogu ih zakopati u mračna podzemlja svoje avetijske prirode. Sve im je zaludu. Mišo Marić bi ih pronašao, očistio sa njih zgrušanu krv, smrdljivu kaljugu, pepeo i garež piromana, trulež podzemlja. I ponovo nanizao još blještavije smaragde na zlatnu nit svojih MOSTARENJA. Ako ih sve ne pronade na tlu, rastvorice Mišo dušu i srce, pronaći će ih u sebi i nizati do u beskraj najfinije brušene smaragde...

Mišo novinar je poeta pisane riječi i sugestivni majstor estrade. Bilo u prozi, bilo u stihovima. Bilo u javno izgovorenoj riječi na radiju, tv, pozornica ma čovjekoljublja i rodoljublja. Kada ih Mišo govori, pred nama kao da izrasta jedan novi Mostar. I niče novo rodoljublje. Ali, uz sve to, on nije improvizator. On piše istinu, iznosi činjenice, postojeća lica, osvijedočene karaktere, zbiljska događanja u ambijentu iz realnog života. Koristi, poput Zuke Džumhu-

ra, svoje opsežno znanje iz istorije, jer on ne navodi ovlaš i neodgovorno šta se dogodilo prije 500, prije 50 ili prije 15 godina. Njegove riječi su simbioza ljetopisa i Mostara i širih prostora, i kazivanjâ koja tom ljetopisu daju okus pitkosti, zanimljivosti i preciznog svjedočenja o vremenima, ljudima i prostorima. Zbog toga su, uz sav poetski zanos, poučni i instruktivni.

Mišo je rođen u Bosanskom Petrovcu pod Grmečom. Sa majkom Desom i polubratom Jovanom stigao je za svog ranog mlađičkog doba u grad pod Veležom. Budimo dokraja pravedni pa kažimo kako su Mostarci ipak lokalpatriote. Čak ako je neko rođen u selu pored Mostara i odmah sutradan stigao sa roditeljima u Grad da bi tu proživio svoj vijek, ipak će za njega reći da nije »pravi Mostarac«. Jer, nije od prvog dana »pio Radobolje«. Ali, Mišo Marić je izuzetak svih izuzetaka. On je zavolio svoje novo obitavalište odmah, svim djelićima svog bića. Ta ljubav nije naprasno presadena iz zapadne Bosne na vreli kamenjar Hercegovine. Niti je vještački nakalemljena na raslinje Juga. Ona je tu, do središta ljubavi, pustila duboko korijenje. Nikad on neće reći da je veći Mostarac od »rođenih« Mostaraca. Jer, pod imenom Mostar podrazumijeva sve što je lijepo i plemenito u životima svih ljudi. I pod njegovim Grmečom i uz obale Neretve. Zbog toga je MOSTARENJE nerazdvojni dio duhovne strukture Miše Marića i istovremeno Grada na Neretvi. Pa bi Mostar bez Miše bio manji za jedno cijelo čovječanstvo. A Mišo bez Mostara siroče bez ljubavi roditelja.

Čitam Mišu već nekoliko decenija u novinama i na stranicama njegovih ukoričenih knjiga. I stalno odgonetam mnogostruktost i dubinu njegove neraskidive vezanosti za Mostar i zanesenog doživljavanja Mostara. Kad piše o Mostaru, on je nadahnuti poeta, nepresušno izvorište ljudskih likova, nesvakidašnjih dogadaja, emocija, intime, dragosti, ljudskosti, ljudovanja i ludovanja. Njegovo gotovo enciklopedijsko upamćivanje detalja prošlosti, uvijek vezane uz postojeće ljude, produžava do u beskonačnost duhovno trajanje Grada na Neretvi. On i Mostar postali su nerazdvojna simbioza, sijamski blizanci. Pomišljam kako je Mišo živa spužva, koja je jedan cijeli ljudski vijek upijala sve oko sebe. Prvenstveno ljude i njihove naravi, doživljavanja u njima i dogadaje oko njih.

U »svojoj vizitnoj sobi«, kako tepa Rondou, dijeli stolove sa njemu i nama dragim i nezaboravnim ljudima od duha. Sa slikarima Voljevicom, Sefićem,

Nizanje rasutih dragulja

Ledićem, Stajčićem, Miladinom... Sa karikaturistom i esejičkim novinarskim reporterom Džumhurom. Sa pjesnicima Kebom, Mrkićem, Budalićem, Kordićem. Sa svojim zemljakom iz Petrovca, Kulenovićem. Sa glumcima Kravljačom, Lepetićem, Šantićem... Sa svestranim doktorom Salkovićem. Sa skakačem Balićem, s fudbalskim BMV, sa pjevačima Delićem i Samardžićem... S predsjednikom Yu vlade Bijedićem i BiH Pozdercem... Sa konobarom Lizdom, radio-tehničarem Markotićem i profesorom Beribakom. Sa običnim Mostarcima i neobičnim Nemostarcima. Mišo je bio domaćin Šibi Krvavcu, Peri Zupcu, Miki Antiću, Izetu Sarajliću, Vladi Dijaku, Aci Jevđeviću, Mirzi Idrizoviću, Velji Miloševiću... Svima što su nešto značili u svijetu muzike: Montenu, Popoviću, Čoliću, Dediću, Vajti, Rihtmanu, Kovačeviću... S njima Mostar uvodi u pjesme, a oni i njegove raspjevane »Mostarske kiše« nose te pjesme Jugoslavijom, Evropom i Bliskim Istokom... Namicao je prijatelje Mostaru, a nije se jednostavno samo družio sa Mostarom i Mostarcima. On je zapažao svaki detalj oko sebe, čuo svaki, ma i najtananci ton, ritam i šum, osjećao bilo dušâ svojih sagovornika, živio i svojim i njihovim životima. On je sve to smještao i ugradivao za svagda u široke prostore svog unutrašnjeg bića i sâm po sebi postao knjiga o Mostaru. Drugim riječima, knjiga o dobrim ljudima cijelog svijeta i njihovim toplim ljudovanjima.

Pitam se, pomalo sa zebnjom: da li još iko drugi, osim njega, danas, perom, na tako prijemčiv način iskazuje bit i duh Mostara? Taj, perom odslikani Mostar sav je sagraden od najčvršćeg ljudskog materijala, što MOSTARENJU daje pravu, neponovljivu vrijednost živog trajanja. Sad tek vidim, čitajući ovaj rukopis, da je uzalud ruka Drskosti i Nesmiljenosti nastojala da uništi granata i snajperima sve ono što je u Mostaru lijepo i vrijedno, ponajprije ono najvrijednije: ljude.

Piše o Aleksi Šantiću i Lijepoj Emini, Sefićevoj i Koluderovoj. Njegov Aleksa i njegova Emina imaju u sebi ono NEŠTO što je i meni, Emininom unuku, otkrilo sve tajne »ljubavi« najpoznatijeg mostarskog pjesnika i naljepše žene južnoslavenskih prostora, što je Emina postala zahvaljujući besmrtnoj Šantićevoj poetici. Nije tajna da je Aleksa bio ljubitelj ženskinja. Ali, u Emini nije ni jednog trenutka video predmet svoje muške strasti, već čistu, ničim okrenjenu niti omedenu svedremensku ljepotu žene, tu vječnu opsjednutost svakog muškarca. U Mišinoj prozi ta ljepota žene je plod bezgriješnog začeća poetskog

zanosa muškarca i tabua nedohvatljivosti njegovog ženskog idola, koji pjesnik smije samo sanjati i opjevavati, dok je sve ostalo uzdah sa razdaljina, čak i bez mogućnosti dodira i samih pogleda. U toj nemogućnosti, natočenoj maštanjima i željama bez nade da budu ostvarene, stvoreno je »božanstvo ženske ljepote«, koje živi, evo, već preko sto godina i nikad neće pasti u zaborav.... Stvorena je legenda, a legende ne umiru...

Piše o ljubavi Osmana Đikića i njegove »Đaurke« Zorke Topalović, beogradske glumice, koja se, uz pristanak Osmanovih roditelja, završila brakom, što je u ono vrijeme bilo anatema. U toj priči Mišo slavi vjersku i nacionalnu toleranciju, dakle sveukupnost multikulture i multitradicije. Jer, zašto ne reći: Mišo je jugonostalgičar – izraz koji ovdje treba uzeti u njegovom najpozitivnijem sadržaju. On ne krije kako mu je Titovo vrijeme bilo najljepše razdoblje života. On, gadeći se, okreće glavu od onih koji kažu kako je Tito izmislio izraz »zajedništvo«, kako se demagoški gadao sintagmom: »čuvajte bratstvo i jedinstvo kao zjenicu oka!« Ma šta neki tamo horski galamili kako je sve to »komunistička izmišljotina«, najnovija praksa ih demantuje. Naivni će zaključiti kako je Mišo bolećiv prema prošlosti koja se neće ponoviti, da je sentimentalni pacifista, ekumenista i altruista, da njegova zanesena poetika nema prave tegove za realnost života. Međutim, Mišina humanistička opredjeljenja nisu rezultat razlivene i uvijek pomalo »neodgovorne« poetske delte, već Mišinih najtvrdih, svjesnih opredjeljenja. Zbog porodične tragedije iz '41. ratno siroče Mišo Marić je imao razlog da mrzi. Nije. 1992. na desnoj, takozvanoj »hrvatskoj« obali Neretve, gdje je stanovao, konzul Dječije ambasade, Mišo Marić, organizovao je, ispod granata, evakuaciju desetak hiljada majki s djecom u Dalmaciju i Sloveniju, a kasnije preko dvije hiljade bosanskohercegovačke djece na sigurno, u inostranstvo. Muslimanske, hrvatske, srpske, jevrejske, romske djece. »Njegovi« su ga nazvali izdajicom svog naroda, »domaći« petom kolonom u Mostaru.

Znam da Mišo nije samozaljubljenik svoga pisanja. Kad god bih mu uputio i najmanju pohvalu za novi tekst, čudio se i zapitkivao šta sam to našao dobro. Upitao sam ga nekoliko puta: »Kada ćeš objaviti tu knjigu o Mostaru? Nisi ni ti vječan, kada dođe vrijeme "past away" (past avej – otisao je dalje) - kako ovamo u Americi nježno kažu za umiranje - a ako dotle knjiga ne bude objavljena, u hronici Mostara zjapiće ogromna praznina, koju nikad niko neće

Nizanje rasutih dragulja

popuniti, jer niko nije na takav način osjetio i upamlio pravu dušu Mostara.« A on mi uzvraća: »Nagovaraš me ti, Zubac, Mikulić i još par prijatelja da koričim. Da bih napunio akumulatore ponovo čitam Andrića, Mešu, Crnjanskog, Hemingveja... Kad pročitam, kažem sebi: Kani se, Mariću, pisanja, sve je napisano. Ovo twoje ne vrijedi ni crvljiva boba!« Ali, Mišina proza ima trajnu vrijednost, jer je neposredna, iskrena, pisana perom srca i tintom duše, u vremenima nevremenima. Nisam književni kritičar i ne mogu ocjenjivati literarnu vrijednost ove Mišine lirske proze. Znam da su mi neki, poslije onih dirljivih ljudovanja na promocijama njegove zbirke »Pan s crnom frulom« u Sarajevu i Mostaru, kazali: »Bilo je nezaboravno!«. Znam da su mi neki poručili kako su sve doživjeli kao sentimentalno ronjenje suza nad prošlošću koja se nikad neće vratiti. I jedna i druga mišljenja treba uzeti k znanju.

Moj kratki odgovor na sve to je: hvala Svetlostivom što ga je svojevre-meno, s dobrim vjetrovima, dopuhao u Mostar!

Mugdim Karabeg

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Grad s Dušom, a u njoj Čovjek

Uvijek se znalo, i tvdilo, otkako je svijeta i vijeka, da Grad, da bi to zaista bio, mora imati Dušu. Grad bez Duše i nije Grad.

I znalo se uvijek, otkako je svijeta i vijeka, da ta njegova Duša, to što ga čini Gradom, nije nikakva izmišljena, apstraktna, madioničarska ili, još gore, filozofska smicalica za neuke i naivne.

Dušu Grada čine njegovi Ljudi. A tek potom sve ono što su oni u njemu stvorili, čuvali, voljeli i ostavljali kao svoje zavještanje generacijama koje su ih naslijedivale.

Dušu Grada čini onaj neki »zagonetni duboki život«, koji tvore i koji toj njegovoj Duši udahnjuju oni što svom životu nalaze i daju smisao samo tako da Gradu daju cijeloga sebe, u svakom pogledu i bez ostatka. Onda Grad za njih više nije samo mjesto življenja, nego i razlog postojanja.

Mostar je bio takav Grad - Grad s Dušom, i s Ljudima u Njoj.

Knjiga Miše Marića o tome priča.

Otkako je svijeta i vijeka velike Gradove s Dušom rušili su i palili, pljačkali i otimali, mrzili i prokljinjali najrazličitiji barbari i barbarogeniji, probisvjeti i vucibatine, silnici i nasilnici, neljudi i zlehudi - a oni, Gradovi, opet su, iz pepela i nesreća, ustajali obnovljeni ili ostajali u legendama, mitovima i u sjećanjima. U knjigama i u pjesmama. Oni što su ih gradili i voljeli, što su im davali Dušu, činili su ih besmrtnima i neuništivima. I oni su ostajali takvi, besmrtni i neuništivi, zajedno s njima.

Mostar je takav Grad. I Oni, Mostarci u njemu.

Knjiga Miše Marića i o tome priča.

Dušu Grada čini Ljubav koja stanuje u srcima njegovih Ljudi. Iz te ljubavi nastaju najljepše gradevine, ali i ono mnogo važnije i ljepše od njih - ljudska sreća zauvijek pohranjena u veličini i iskrenosti prijateljstava i mudrosti i snazi voljenja. U životu satkanom od dobrote i dobrodušja. I u smrti koja ne poznaće zaborav. I u pjesmama, koje su dopirale iz najdubljih dubina Ljudskog srca.

Mostar je takav Grad.

I o tome priča knjiga Miše Marića.

Prošlost pravih Gradova je sjećanje na Budućnost. Znalo se oduvijek i bivalo je oduvijek: ko zaboravlja Prošlost neće imati Budućnosti. Ali, ni jedna Budućnost ne počinje Sada, niti bez onih kojih više nema. Gradovi o tome pričaju. Svako arheološko otkriće i svaki novi Grad na ovoj planeti pričaju istu priču. Prošlost i Budućnost samo nas opominju da nismo vlasnici Sadašnjosti i da nam Grad u kome živimo zauvijek određuje ime, trag i sudbinu.

Mostar je Grad koji sudi i presuduje.

Knjiga Miše Marića i o tome govori.

Ako nema Duše - nema Grada. Ako nema Ljudi s Dušom i sa svim onim što su mislili, gradili, čuvali i voljeli, svom tom cijelatom svojom Dušom - opet nema Grada. I ne može ga ni biti.

I otkako je svijeta i vijeka - sve se svodi na Čovjeka s Dušom. Na Čovjeka u Gradu. I na Grad u Čovjeku.

Mostar je takav Grad.

Knjiga Miše Marića kaže da je to tako i da drugčije ne može biti.

Ovu knjigu je napisao Mišo Marić, pjesnik i novinar, o Gradu s Dušom, i o Ljudima s Dušom u njemu i o vremenima s Dušom. O Gradu kojeg su stvorili Ljudi s Dušom, o Ljudima s Dušom koji su živjeli za svoj Grad s Dušom i o Vremenima, takođe s Dušom, koja su zauvijek zapamtila Grad i Ljude u njemu. U legendama, knjigama, pjesmama, pričama i sjećanjima. U ljubavima.

Ovo je knjiga o Mostaru i Ljudima u njemu. O Duši Grada i Dušama Ljudi u njemu.

Oni bez Duše niti su Grad, niti spadaju u njega.

Mostar je upamtio i jedne i druge. Volio je jedne i prokleo druge.

Jedni su vječni i nezaboravni, drugi zauvijek zaboravljeni, ili će to sigur-

Grad s Dušom, a u njoj Čovjek

no biti. Zaborav je najveća kazna za ljude i gradove bez Duše.

Ovu knjigu napisao je Mišo Marić, Čovjek s Dušom, i još uz to - Čovjek, pjesnik, s Dušom Mostarca.

MOSTARENJE Miše Marića je knjiga o »zagonetnom dubokom životu« koji čuva Grad i njegove Ljude od mržnje, zla i zaborava.

Ovdje, u ovoj knjizi, čuvaju se Mostar i Mišo, uzajamno.

Mostar je (bio) Grad s Dušom, a u njoj Mišo Marić, Čovjek s Dušom. Ispunjen Dušama onih koje je volio i koji su njega voljeli.

Ljepota u Dobroti, i Dobrota u Ljepoti.

Sve drugo je prolazno. O tome priča ova knjiga.

Slavko Šantić

Mišo MARIĆ - Mostarenje

**Podsjetnik
na Ljubav**

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Premalen je Mostar, a preboleme mu ljubavi. Kad zapupi loza po cimskim vinogradima, u najosunčanijem pristranku nad gradom, medu trsovima, raspusno zakikoće Grozdana, a veseli njen Hamza Humo vjekuje s druge strane, podno Huma, u haremu Šoinovac. Bi li Ona ili je samo zasanjao, za susretā s Hamzom - ne pitah.

Tri sam ljubavi Mehe Sefića, slikara i bratića lijepo Emine, upoznao. Irenu, glumicu, na portretu, a s Marijom i Karmelom kafendisah u predvečerja na terasama »Bristola« i »Neretve«. Maestro Sefić bijaše drag i šarmantan čovjek. Opijken bojom i muzikom, a počesto i konjakom. Sve mu je u životu išlo da valja, a u ljubavima, kazivao mi, nije imao sreće. Irena otišla u Beograd, s Marijom se razveo, a Karmelu nikad oženio.

O Maestrovim ljubavima nisam pisao.

Ljubavi su uvijek lijepi i čudljivi, a Mostar je bašta božija u kojoj su ljubavi, od svega pod nebom, najbolje uspijevale. Aleksine Anka i Zorka, Osmanova Zora – Đaurka, do Zupčeve Svetlane. Kisnuo sam s njom i s Perom pod modrim kišama mostarskim. Oni su se ljubili, ja sam samo kisnuo. Nije mi bilo lako.

Najznamenija ljubav uz Neretvu, Emina, nije ljubljena. »Emina« je himna u slavu ženske ljepote.

Sve velike ljubavi Mostara počinjale su strasno i s radošću, a završavale s tugom i stihovima. Vrijeme se davno zaklopilo nad Aleksinim, Osmanovim i Perinim ljuchenostima. Umrle su Anka, Zorke, Emina. I jedna Zupčeva Svetlana, bilo ih je četiri, i ona je umrla. Dragana je još s pjesnikom, ostale žive sretno, s drugim. Polako se spremaju u tihe starosti s unucima i s borama.

Ljubavi Mostara su jedino u pjesmama ostale mlade. Pjesmi nije u navići da se izbora i posijedi. O tim ljubavima iz stihova sačinih spomenar u koji, umjesto cvijeta, uložih dokumente i sjećanja.

Učinilo bi me sretnim da se čita kao *Podsjetnik na Ljubav*.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Što te nema?

Što te nema?

*Kad na mlado poljsko cv'jeće
Biser niže ponoć nijema,
Kroz grudi mi pjesma l'jeće:
»Što te nema, što te nema?«*

*Kad mi sanak pokoj dade
I duša se miru sprema,
Kroz srce se dašak krade:
»Što te nema, što te nema?«*

*Vedri istok kad zarudi
U trepetu od alema,
I tad duša pjesmu budi:
»Što te nema, što te nema?«*

*I u času bujne sreće
I kad uzdah tuga sprema,
Moja ljubav pjesmu kreće:
»Što te nema, što te nema?«*

1897. **Aleksa Šantić**





Oni se konji, u galopu, približavaju isušenim koritom Neretve. Zakivaju se potkovana kopita u golo, kamo dno. Prvo ih čuje izdaleka, udaraju kao kujundžijski čekići pod čepenicima Kujundžiluka. Začepi uši jastukom, ne pomaže. Taj mu topot gnjeći i razara mozak, sve je samo bol, bol i ništa drugo. Kad produ Most i ušće Radobolje, kad ih čuje pod prozorima, budi se oznojen i prestravljen. Sa zida ga gleda bijela slika Jeftanova, Sveti Nikola s ikone i strog kralj u zlatnom okviru – Aleksandrov poklon s Ilidže. Ustaje, otvara prozor. Sobi zapljušne svježina noći i Neretve. Zagleda se prema Humu, u nestvarne sjenke drveća i kuća okupane mjesecinom, u pećine nad vodom i u vodu iz koje izranja Ona.

Djesetljećima tako, nakon svakog morna sna, viđa je kao prvi put u Ćemalovića ulici:

Pokušava s kaldrme podići plavokosa dječaka 5-6 godina, koji se bacaka i vrišti:

- Pusti me, hoću na most! - a ona ga jednom rukom drži, drugom miluje po glavi i govori:

- Ali, prije moramo kupiti kruh, zar ne?

Nikad poslije nije bio načisto kako je smogao hrabrosti da pride.

- Mogu li šta pomoći, gospodice?

- Ne treba, hvala. Evo se borim s Bracikom. Hoće na most da hrani galebove, a ne smijem ga pustiti sama. On ne umije da hoda, stalno trči. Nije vičan ovoj kaldrmi, padne. Onda me moji grde: nisam ga čuvala... Budeš li zločest - obrati se dječaku - odmah idemo doma i reći će te tati!

Aleksa potapša dječaka po ramenu.

- Ništa ti, momče, ne brini, galebovi neće pobjeći. Tek su došli, prezimiće kod nas.

Dječak se podiže, držeći djevojku za haljinu i sakri iza njenih leđa.

- Po govoru bih rekao da niste Mostarka?

- U pravu ste, ali se navikavam da budem. Iz prijeka sam, kako vi ovdje kažete, iz Slavonije. Moj tata je Stjepan Tomlinović, fotograf, možda njega poznajete? - pokazuje na tablu, preko puta: »Foto-radnja vl. Stjepan Tomlinović.«

- Stanujemo na katu, iznad.

- A, vi ste gospodina Tomlinovića kćerka!? Tatu svi znamo, on je već Mostarac. Kako vas prije nisam sreo?

- Tata je došao prije tri godine, mama, ovaj nevaljali i ja prije tri mjeseca. Ja sam vas viđala, stalno ste u žurbi, ili zapričani s društvom, nikog ne zamjećujete.

Posmatra je dok govorи. »Bože moj, kako je lijepa !« - pomisli, pa mu se ote:

- Vas bih svakako primijetio.

Obli je rumen. Prepa' se da nije pretjerao.

- Dozvolite da se predstavim: ja sam Alekса... Alekса Šantić. - Pruža ruku.

- Vi se meni ne trebate predstavljati... Ja sam Anka, prezime znate.

Kroz tanku, bijelu rukavicu osjeti toplinu ruke. Rukova se, bez stiska.

Nakon tog susreta danima stražari uz izlog Adžine magaze, pa kad ona naide, kao slučajno, naići će i on. Pita je kako se snalazi u Mostaru, je li našla prijateljice? Nova je, veli, u susjedstvu razmijeni koju riječ, prošeta jedino s Bracikom... A čula je da on piše stihove, voljela bi pročitati. Govori rumeno, a oči obara stidljivo, ljupko...

Sutradan joj je donio sveske *Goluba* i *Nevena* sa prvim objavljenim pjesmama... S nestrpljenjem je čekao sljedeći susret - šta će reći? Reče da je pročitala i to bi sve. O pjesmama - ni slovca. Razočaran je i povrijeden.

A ona nailazi kraj magaze sve češće i u razgovoru se zadržava sve duže. Pozove je na predstavu »Vladislava« u *Guslama*. Mostarcima se predstava dopada, Mostarke najviše pričaju o Šantiću u ulozi Ivice. Stalo mu da ga ona vidi, možda bolje prođe nego s pjesmama. Našminkan i kostimiran, čekao je pred ulazom. Pojavila se s ocem.

- Nikad vas takvog ne bih prepoznala, gospodine Alekса!

Nasloni glavu na očevo rame, gleda ga mazno i smije se. Njen smijeh ga golica po srcu. Bilo bi mu draga da ga sačekaju poslije predstave, da čuje utiske, više zamoli nego predloži. Ona pogleda oca.

- Svakako, gospodine Šantiću, svakako! - prihvati Tomlinović. - Ja vam



Anka
Tomlinović

nisam neki kazališni znalac, ali moja Ankica se u kazalište razumije.

Uvijek se trudio da igra za publiku. Tu noć u prepunoj dvorani na Carini samo je Ona. Posmatra kako će popratiti koju scenu, hoće li pljeskati. Primiće se rubu pozornice da bi joj uhvatio pogled. Najrade bi sišao u salu i šaptao joj u uvo. Obradova ga kad primijeti da i ona samo njega gleda i dok govori i dok statira. A plješće tačno na mjestima gdje predstava doseže dramske vrhunce i na onim za koje smatra da ih je najbolje odglumio. Kad se zavjesa spusti, trči u garderobu, žuri da se presvuče, skine šminku. Spetlja se, zamal' ne pade: »Što si smotan, jadan, neće pobjeći!« Čekali su ga.

- Čestitam, gospodine Šantiću, izvrsno! - pruži mu ruku Tomlinović.

- Zbilja je bilo krasno, krasno! Nisam očekivala da će nešto slično doživjeti u Mostaru. A vi ste nosili predstavu. Nisam bila sigurna jeste li Alekса s Velike Tepe ili Ivica iz Bugarske. Svestran ste umjetnik, gospodine Alekса.

Pohvala mu više godi od hvalospjeva u *Bosanskoj vili* nakon premijere.

- Nismo ni mi više nakraj svijeta, nova vremena stižu i u ovu čaršiju.

- To se dalo i večeras zamijetiti. - potvrdi Tomlinović.

Ona prasnu u smijeh.

- Ostalo vam je šminke na licu!

Izvadi maramicu, ovlaži vrhom jezika i poče skidati.

Trznu glavu, neprijatno mu pred Tomlinovićem. Ona povuče ruku. Tomlinović je gledao u nebo.

- Lijepe li noći! Nigdje nebo nije ovako krasotno kao nad Mostarom.

Pokušao sam nekoliko puta fotografirati zvijezde, nije islo.

- Tu smo isti, gospodine Tomlinoviću. Nikad mostarsku noć zapjevati da liči!

Pa nastavi:

- Dobro je vaš tata rekao: vi se, gospodice Anka, razumijete u teatar.

- Koliko se razumijem, ne bih mogla prisegnuti, ali volim. I glumu i pjevanje obožavam.

- Oduvijek je voljela. Kako je koja kazališna ili glazbena grupa gostovala u Osijeku, morao sam je voditi. Čak sam je u Zagreb i Beč vodio. Šta ćete, gospodine Šantiću, prvo dijete, dugo je bila mezimica. Braciku smo dobili skoro jedanaest godina poslije Ankice. A nije mi kćer bez talenta. Ovo vam ne govori dičan otac, još u školi, u Osijeku, zamijetili su da je obdarrena.

- A što gospodica Anka ne bi pristupila *Guslama*? Grehota je da talenti ne dobiju priliku da se pokažu i dokažu...

Tomlinovići su koračali čuteći. On shvati.

- Istina, *Gusle* nose srpsko ime, ali su otvorene za sve. Evo, gospodica Milica Čović je naša prvakinja, a Dalmatinka je porijeklom, katolkinja. I njena mlada sestra, Darinka, je s nama. Pa ni gospodica Kaliopa nije Mostarka... Njenog tatu, gospodina Odiseja Mavrakisa, opštinskog tajnika, sigurno poznate... Grci su.

- Ja ne mogu sama odlučiti, šta tata kaže tako će biti.

Privi se uz oca i poljubi u obraz.

- Tata kaže šta ćera želi čuti. - obrati se Tomlinović Aleksi, a nježno prigrli kćer i uzvrati poljupcem u čelo.

- Znači li to: da?

- Znači: da! - radosno uzviknu ona, a Tomlinović potvrđno klimnu glavom.

- Hvala, gospodine Tomlinoviću, iz dna srca hvala! I ne slutite koliku ste čast učinili *Guslama i Mostaru*. I meni, dakako.

Što te nema?

- Ja Mostar štujem i volim, zato sam ovdje. A u *Gusle* i vas imam puno povjerenje, gospodine Šantiću.

- Hvala, još jednom hvala!

- Mogu li već sutra pristupiti?

- Razumije se, već sutra. Proba počinje u šest uveče, a vi dodite bar sat ranije, da se upoznate s društvom.

Dopratio ih je do kućnih vrata. S Tomlinovićem se rukova. Anka mu pruži ruku. On se sagnu, poljubi. Rukavica je mirisala na lavandu.

Sutradan se pojavila na Carini prije pet. Dočekao je pred ulazom. Još niko od članova nije stigao, samo podvornik, Vaso Čakar, reda stolice. Upoznaje ih, pa sjedaju u posljednji red, na dno sale.

- O, Anka, kako sam sretan, kako sam sretan! - govorio je prvi put ispuštajući «gospodice», a ne ispuštajući joj ruke.

- Da znaš: ima neko ko je sretniji u ovoj sali.

Ne oslovi ga imenom, ne persira. Zanebesa mu se.

- Ne misliš na našeg Vasu? - okreće na šalu.

- Ne mislim na »našeg Vasu«, znaš ti na koga ja mislim.

Krenu da je zagrli, na vratima se pojavi režiser, Ignjat Gatalo. Uvijek je prvi da provjeri je li sve na svom mjestu. Od kostima u garderobama, do rekvizite na pozornici. Pomakne nešto, side, sjedne, krivi vrat, razgleda, ponovo se penje i sve vraća na staro mjesto.

- Odličan je režiser - govorи Anki - ali je do zla boga zakeralo.

To veče kako ko od članova ulazi, Aleksa predstavlja Anku. Pozdravljuju je srdačno, s dobrodošlicom, a mjerkaju s iznenadenjem i ljubopitljivo.

- Ne znam još jesu li *Gusle* doobile dobru članicu, al' sve mi se čini da je Aleksa našao čustu curu – šapnu Ignjat Vasi.

- Šta čustu, prečustu! Ja već vidim romansu! - prišapnu Vaso Ignjatu.

- Ti se, Vasa, kani metle i kante, a prihvati olovke i hartije, piši drame! - vrti Ignjat glavom.

Na prvoj sjednici Društva Ignjat predloži da se novoj članici, Anki Tomlinović, da uloga u »Zidanju Ravanice«. Prihvaćeno je jednoglasno. Ne zna se ko je radosniji, ona ili Aleksa. Zajedno dolaze i odlaze s proba. U pauza ma su zajedno. Za jedne od tih pauza, zateče je samu u ženskoj garderobi. Prvi put zagrli, poljubi u kosu i obraz. Nasloni mu glavu na rame, dlanovima osloni na grudi. Strah ga da se pokrene. Ona podiže glavu i zagleda mu se u oči. Pune, poluotvorene usne, red krupnih, zdravih zuba, nosnice trepere kao krilca lep-

tira. Krenu prema usnama, ona ga zaustavi, blago odgurnu:

- Nemoj sada, Aleksa, molim te, naići će neko.

S obje ruke ga pomilova niz lice, pa istrča. Bat njenih koraka niz hodnik čuje kao da Mladen Bošnjaković, dirigent hora, prebira po dirkama klavira.

- Smotala te Tomlinovićka pod svoje, prijatelje si zanemario! - govori mu Ata Šola. - Al' ljubav je ljubav, progledaćemo ti kroz prste.

- Pusti te priče, bolan Ata! Može li u ovaj čaršiji muško stati sa ženskom, a da nije ljubav. Nova je i u Mostaru i u *Guslama*, gledam joj pomoći da se odomaći... Može se i sa ženskom biti samo prijatelj.

- Svako veliko prijateljstvo između muškarca i žene, pobratime - javi se Dučić - na kraju bude ljubav.

»Duka je u pravu« - misli Aleksa u sebi, ali mu smeta nadmoćan ton u Dukinom glasu. »Mora li vazda njegova biti biber po pilavu? «

Zima je u Mostaru, kasno sviće, rano smrkava, stozuba bura harači čaršijom. Bez prijeke potrebe ne izlazi se na izvan, a on je svako veče sačekuje, doprati do Carine. U pauzama se ne odvajaju jedno od drugog. Probe traju do kasno u noć, a pred svetosavsku besedu uvježbava i poseban repertoar; ostaju do ponoći. S proba je prati kući. Studen ne osjećaju, ne žuri im se. Razgovaraju o predstavi, a ona uvijek ima nešto upitati, primjetiti.

Već desetak minuta šapuću u mraku, pred kapijom. Drže se za ruke, pa počnu ljubiti. Ljube se dječiji nevješto, a grozničavo i bolno, kao da je posljednji, a ne prvi put. Ne da im se rastati.

- Mama čeka, neće na počinak prije no ja dodem, može izaći pred mene. - šapnu i on je pusti. Kad zamakne za kanat, čeka da razgrne zavjese. Nema te sile koja bi ga pomakla dok ne razgrne i pojavi se. Pokazuje mu rukom da ide, po micanju usana vidi da se smije, nešto govori. Ne čuje i ne miče. Kad mu otpuhne poljubac s dlana, uzvrati i krene na Brankovac. Okreće se, još je na pendžeru, šalje poljupce, maše maramicom. Po pola sata prelazi taj pedalj puta do čoška prema Glavnoj. Posljednji pendžer u Čemalovića ulici sklopi demire i utrne tek kad on zamakne.

Čarsija k'o čaršija. Svoj hljeb jede, tuđu brigu brineš:

»Aleksa Ristin se spetlj'o s kuferašicom... Booome će šokica na Brankovac... Neka – neka, dok mu Adža ne dočuje... Šta Mostarkama fali, moja ti... Pjesnik i mahnitovina su dva brata rodena... « i - sve grde i gore.

Što te nema?

On nit' čuje, nit' haje. Osim za susretima, da je se nagleda, da joj se nadiše mirisa i napije očiju. Kad izmaknu pogledima, da je dodirne, zagrli, poljubi... Noću se zatvara u sobu, pali treću cigaretu, dvije već gore u pepeljari, i rimuje ljubav. Pjesmom će najjasnije reći. U kraj zime je napisao naslov: »Ako hoćeš«, a stihove mijenja; kako god napiše nije zadovoljan. S prvim beharom, šalje *Javoru*. Primjerak s pjesmom stiže mu početkom maja. Mostar se pripremao na Đurđevdanski uranak. Majke, bake, tetke, strine, ujne vode kćeri na Babun i Djevojačku vodu da umiju lice. Ta voda daje ljepotu, pri povijeda se. Bolje stojeće porodice odlaze na Bunu. Šantići neće na uranak, na groblje će. Godišnjica je Ristine smrti. Dva dana prije majka Mara mu veli:

- Aleksa, sine, eto Đurđevdana. Zorom idi u crkvu, pomoli se ocu za pokoj duše, na grob otidi, zapali svijeću. A s društvom idi na uranak.

Začudi ga mati, odbi.

- Idi, sine, ne možeš i sebe sa ocem zakopati. On to ne bi volio.

Razmišljaо je cijeli dan. Hoće – neće. Uveče, kad Anku doprati do vrata, ne izdrža.

- Bi li ti, mila, išla sa mnom na uranak, na Bunu?

- Znaš da bih, ali moram pitati tatu.

- Reci mu da svi iz diletantske i horske sekciјe idu, nećeš biti sama. Ilko vodi tamburaše, biće pjesme i igre. Ako je po volji – dobrodošli su i tvoji. Iznajmili smo dovoljno fijakera, naći će se mjesta.

- Mama sigurno neće. Ona samo na mise ode, da se ispovidi, i za Božić smo išli na ponoćku. Nema društva, doma je. Kuha, pere, glaća, a kad je slobodna čita il' hekla... Nekad me duša za mamom zaboli, ali ona kaže da joj sem obitelji i Boga niko i ne treba... Tata je već pozvan za Jurjevo kod nekog. Rijetka zgoda da je besposlen, obećao je Braciki da će ga povesti.

Svježe, rosno jutro razdanjuje nad Mostarom, a pred prostorijama hora na Suhodolini veselo društvo se smješta u fijakere. Ignjat je stigao prvi, na Katarinu Meštrović i sestre Čović, koje stanuju na desnoj obali, i na Atu, koji po običaju kasni, moraju pričekati. I Aleksa, koji je uvijek tačan, bio u crkvi, na groblju, kasni... Članice i članovi truckaju u odvojenim fijakerima. Bišće Polje, Ortiješ i sve do Bune pokriva pjesma i djevojački kikot.

- Gledaj čista neba, sokole! Sva je prilika da je lijep dan pred nama! - veli Ilko.

- Iz tvojih usta u Božije uši, moj Ilko! - uzvraća, pa pomjeri *Javor* koji ga žulja pod košuljom.

- Slušaš li ti, bolan, kako ove naše cure pjevaju? Bulbuli im nisu ravnji. A ova mala Tomlinovića, em dobro glumi, em dobro pjeva. U subotu, na zabavi, pravo sam se iznenadio kako cura pjeva. Dobar si sa njom, dovedi je u hor.

- Dobro zbori Brico, sve joj je bog dao! - obradovan je Alekса. Ilijу Ivaniševićа, vođu tamburaškog orkestra *Gusala*, zovu Ilko, a privatno, po zanimanju: »Brico«! On sve mlađe muške članove zove: »sokole«!

- Jašta će, Ilko, nego joj predložiti, koliko danas. Ostalo je do nje.

- Neće baš biti da je sve do nje. Reci joj da bi vas dvoje mogli baciti koju u duetu, pristaće ona. Ti sa svojim širokim baritonom i ona sa sopranom, de bi vam kraja bilo!

»Ovo me i Ilko našao!« - ljutnu se Alekса. Odbrusio bi mu nešto, »al' stariji je, dobar je čovjek, Brico, taj muvi zlo ne misli.«

- Kol'ko ono godina njoj bi? - ne pušta ga Ilko.

- Sedamnaest... Skoro sedamnaest.

- A tebi, sokole?

- Tačno za tri nedjelje od danas dvadeset jedna.

- Taman! - namignu mu Ilko.

Na prostranoj livadi uz Bunu, smještaju se ranoranioci. Ženske prostiru čebad, serdžade i asure, raspakuju korpe sa hranom i priborom. Muški podižu tendu od šatorkih krila, zakucavaju u zemlju željezne nosače za ražnjeve, slažu drva i čumur za roštilja. Par starijih već ispekli kafu, sabiraju se na meraji. Uz drveće, prekriveni stolnjakom ili pak-papirom, prislonjeni jaganjci na ražnjevima, pripremljeni za okrenut'. Par odraslih razvlači mlatove, peri udice, a neki već zabacuju u zelenomodru, brzu vodu, pod vrbama. Uz obalu potopljene gajbe s pivom, lozom, bocuni *žilavke*, sifoni sode i klakera. Djeca trčkaraju za leptirima, gonjaju se, ciče... Iz nekoliko bešika u hladovini dopire plač. »Ne gacaj po vodi, nalet te bilo, prehladićeš se!« - odjekuje. Djevojke su obučene praznično. U dimljama, haljinama, suknjama i bluzicama. Na glavi fesići s biseri kiticama i almazli granama. Neke s nizama dukata, neke s medajla i belenzuci mindušama. Nabijeljene su, nabakamljene. Crkveni praznici i uranak su prilike da ih momci begenišu...

Stiže par fijakera oficirskih porodica. Posilni rasprežu konje, raspakuju. Oficiri stoje u krug, puše i, za ukus Mostaraca, »preglasno prdoklače na šapskom«. Dame pod šarenim šeširima, u dugim, dezeniranim haljinama, šetaju livadom oslanjajući se na suncobrane.

Što te nema?

»Gledaj ih kako gegaju k'o usrane grlice, k'o da im je ovo babovina!« - došaptavaju se Mostarke. Oficirske dame ih ne razumiju, poneka ljubazno pozdravi: »Guten morgen!« S umilnim osmijehom i najljubaznijim tonom Mostarke odzdravljuju: »Guten morgen, Frau!«, a u njedra dodaju »Jebla mater švapsku!«

Društvo iz *Gusala* se smjestilo do pošumljene ade prema Kosoru, preko puta kola na Bunici. Tek pokoja članica *Gusala* je pokrivena. Anka je u dugoj roza haljini, sa širokim pojasom oko tanka struka. Pojas je svjetloplav, iste boje sandale, pantljika kojom je povezala pundu i pletena torba. Aleksa je u laganom, bijelom panama odijelu. Skinuo kaput i šešir, zavrnuo rukave. S Ilkom, Ignjatom, Vasom, Atom i Dušanom Bilićem sklopio dugi drveni sto i klupe, pa sjede, puše i liskaju. Braća Pičeta, Stanko i Jovo, su za jednim, Risto Čorović i Jefto Radulović za drugim ražnjem. Sunce je visoko odskočilo, livada vrvi, sve naokolo dimi. Dok krenu roštilji i okrenu jaganjci, nazdravlja se lozom, a mezi pršuta, plaha, sir iz mijeha, sudžuka i čufer... S ruba ade krenu pjesma. Aleksa se osvrće, nema je.

- Zaboravi li ti, sokole, upitati Tomlinovićku za hor? Eno je kod kola.
- Nisam zaboravio, sad ču ja.

Zahvalan je Brici što mu nade izgovor pred ostalima.

Stoji pored vode, zagledana u kolo. Pod jutarnjim suncem kosa joj blista kao turban od starog zlata.

»Ti si carična moja ruska... labudica... bijela breza moja...« - smišlja da joj kaže. Kad pride, veli :

- Što si se osamila, bona?

- Slušam vodu. Naša Sava il' čuti, il' muče k'o steona krava, a ova rječica teče kao muzika... I ovo se tako lijepo okreće.

- Kolo?

- Jutros sam prvi put čula da tako zovu i vidjela ovako nešto. Čemu služi?

- Neko zove kolo, neko dolap, a služi za zalijevanje. Vidiš kako grabi vodu, pa presipa u kanal. Potoćićima će u bašte, vinograde, voćnjake i njive - da napoji. I narod pije Bunu. Bez ovog kola sve bi žeđ pomorila... Ovo je kolo Buni, što si ti meni!

- Šta sam ja to tebi?

- Sve si ti meni! Ti si pola mene. Bez tebe ja nisam cijel... Živ nisam.

Ona se sagnu, spusti ruku u vodu.

- Jao, što je mrzla voda!

- Snjegovi se tope po Veleži, začas su u Blagaju, nekoliko kilometara do vrela nema.

- Može li se vidjeti Blagaj odavde?

- Čaršija ne može, ali kula Herceg-Stjepana i stijena iz koje Buna izvire može, malo uzvodno, iza ade. Ovdje drveće zaklanja... Haj'mo prošetati, vrijedi pogledati... Preporuči tati da uslika, ubilo se za ajnzec - kartu.

- Šta će naši pomisliti: gdje smo ?

- Muški su već okadili koju lozu, eno se hvataju u kolo, ko će o nama misliti?!

Čim su izmakli od pogleda, prebac joj ruku preko ramena. Ona se privi. Koračali su bez riječi između vrbâ nad Bunom, jablanâ i topolâ ade. Vesela graja s uranka je bivala tiša, a cvrkut ptica i žubor vode glasniji. Stigoše do rukavca Bune što grli adu.

- Ako ćemo preko mostića, podaleko je, a ovdje je plićak, da te prenesem.

- Što bi me prenosio? Ako ćeš ti okvasiti noge, mogu i ja.

Sjedoše. Skida cipele, veže pertle, prebacuje oko vrata. Čarape u džepove, nogavice iznad koljena.

- Što gledaš u mene? Okreni glavu da skinem čarape i zakačim haljinu!

- Bojiš se da ti vidim noge?

- Ne bojim se, nego me sram.

Volio bi, a ne smije spustiti pogled. Obuhvati je oko struka i zakoračiše u vodu. Na pola Bune ledena voda zapljušnu ga iznad koljena. Podiže je u naručje, iznese na obalu. Ledima razmaknu vrbe i spusti na zemlju. Dočeka ih livada sva pod cvijetom, par olistalih vinograda prema Kosoru, a u daljini, nad odsječenom, crvenkastom liticom, kula Herceg-Stjepena. I nekoliko orlova što plove čistim nebom nad Blagajem.

- Eno kule, mila. A dolje, pod liticom, iz živa kamena izvire Buna.

Nasloni se uz njega, preksrti ruke na grudima.

- Bože moj dragi, što je krasno! Ovakvog krajolika kod nas doma nema...

A ovo cvijeće, ovo je Vilerov goblen... Vidi one ptice kako lete..

Odbaci torbicu, pa zaleprša. Jednu ruku podiže, drugu spušta, a njen smijeh je hiljadu srebrnih zvončića... »Imitira orlove, ona zbilja može poletiti, sve može!« - zadirvljen je. Rubovi haljine ostali zavučeni za pas. Zaslrijepi ga bljesak bedara, golih, ružičastih listova, peta što k'o zrele breskve pepaju po travi. Teške grudi poigravaju, otimaju ispod haljine...

Nakon vječnosti il' nakon trena, nije siguran, pritrča, stegnu ga objema

Što te nema?

rukama, ljubi po obrazu, vratu, nosu, ustima... Pažljivo je spušta u travu. Lijevu ruku podmeće pod glavu, a tijelo joj polaže na pola raskopčanog kaputa... Leže jedno pored drugog bosonogi, on s pantalonama iznad koljena, ona s rubovima suknje za pasom. S onu stranu ade povjetarac nanese pjesmu. Ne čuju... Sputan je, jedva iskobelja desnu ruku iz rukava, odmiče se na travu, a nju nježno podiže, pa čitavim ledima položi na kaput.

- Još je zemlja vlažna, prehladićeš se.

Podlakti se i posmatra je. Zadihana, leži sklopljenih očiju. Duge, tamne trepavice s pozlaćenim vrhovima, pramen kose oteo se iz punde. Poljubi je u čelo, neposlušan pramen ušuškava na mjesto, a drugom rukom otkopčava košulju. Ona otvori oči:

- Šta to radiš, Aleksa!? - U glasu joj zatreperi strepnja i strah. Pokuša se podići.

- Ma ne boj se, bona, donio sam ti nešto.

Vraća je na kaput, iz njedara vadi zgužvan *Javor*, presavijen na strani gdje je pjesma.

- Čekao sam da budemo nasamo, da ti pokažem.

- Mogu li ja pročitati?

- Što ne bi mogla, tvoja je.

Čita naslov: »Ako hoćeš...« , pa onda potpis: »Aleksa Šantić« . Dok čita, miče usnama. Kako spušta pogled niz redove, sve blaženiji osmijeh umiva joj lice. Uzdahnu, sklopi oči.

- A bi li mi ti sada pročitao?

- Ne trebam čitati, znam napamet.

Spusti mu glavu na razgolićena prsa, osjeti njegovu ruku na kosi. Miluje je polako, pa poče :

*»Ako hoćeš da o zori
pjevam tebi pjesme moje,
oj, ne bježi sa prozora,
da ja gledam lice tvoje.*

*Ako hoćeš da ti pjevam
o sunčanom topлом sjaju,
oj, pogledni okom na me,
divotanče, mili raju.*

*Ako hoćeš da ti pjevam
onu tihu nojcu milu,
razvij tvoju gustu kosu –
mirisavu meku svilu!*

*Ako hoćeš da ti pjevam
miris divnog pramaljeća,
oj, razgrni njedra bijela –
da udišem miris cvijeća. «*

Ruka, na kosi, umiruje je, a otkucaji srca i tamni glas koji čuje kako mu začinje u grudima, uzbuduju. Svaka riječ je razgoličuje i draži, padaju po njoj vrele i vlažne kao njegove usne. Slatka srs joj zače u stegnima, mili uz stomak, prsnu i razli u grudima...

*»Il' ako ćeš pjesmu moju
o izvoru slasti bujne,
hodi, hodi na grudi mi,
da ti ljubim usne rujne.«*

Kad zaćuta, ona ne otvara oči, traži ga rukama. Želi ga pod kožu, u krv usisati, nek' zauvijek ostane samo njen. Povuče ga na sebe, usnama mu traži uho i šapće :

- Hoću! Hoću, jedini moj!... I sad i za vječnost, hoću!

Njeno čvrsto tijelo zapahnu ga mirisom zdravila i lavande. Milovao je po licu, ustima, niz leda... Nije se opirala. Odjednom mu se učini da je prestala disati. Prepade se. Poljubi je u vrat. Glatka, rumena koža se naježi. Ljubi je po vratu, klizi po licu, zaustavi na usnama. Otvoriše se. Ruka mu se ote pod haljinu, ispod grudnjaka. Pupoljci ruže s vrha dojki rascvjetavaju mu kroz dlanove...

- Nemoj, mili, molim te. Mene niko prije tebe nije cjalivao, akamoli... Nemoooj! ...

Prenu ga njen »nemoj!«, jecaj je i vrisak. Ražali se, povlači ruku...

- Nemoooj! - Zaustavi mu ruku, vraća pod grudnjak i objema rukama pritišće i čuva na grudima. On drugom krenu niz leđa, mora otkopčati grudnjak.

Što te nema?

Ne može naći, smeо se. Ona se izmigolji, podiže.

- Neka, ja ћu!

Raskopča dugmad. Haljina kliznu do struka. Obla, puna ramena, a između dojki, zarobljenih grudnjakom, zasvjetli krst na tankom, zlatnom lančiću. S krsta ga je posmatrao filigranski izgraviran, raspet Isus. Bi mu nelagodno. Ona skida lančić, zadihana:

- Ovo je bakin poklon... Čuva od uroka i grijeha.

Lančić spusti u torbu iz koje vire plave potpetice i čipkan obrub bijele čarape. Ruke joj se izgubiše iza leđa. Otkopča grudnjak, prebaci preko torbe. Žmire i jedno i drugo. Slijepački, traže se rukama. Kad se nadose, stopiše u bijel zagrljaj. Ostaše na tren tako. Meko je spusti na kaput.

Otvarama se pod njim mirisna i rosna kao jutarnji cvijet...

Ležali su nadomak jablana ade, nagi pod nebom. Ne usuđuju se da progovore.

- Šta smo ovo uradili, Aleksa? - plakala je.

- Postali jedno! – briše joj suze usnama. Ljubi je ispod očiju, po trepavicomama... Smirila se. S druge strane ade vjetar nanese pjesmu.

- Otpjevaće nama hor *Gusala*, mila moja, »Što u dvoru žubor stoji« .

- Nisam nikad čula tu pjesmu.

- Nisi ni mogla. Pjeva se samo u svatovima.

- To ti hoćeš reći da ћeš...

- ...ženiti te! To ti želim reći... Meni, mila, života bez tebe nema!

Sklupča mu se na grudima. Ne zna koliko su ležali tako, dok se ona ne javi :

- Zažmiri sad!

- Sto?

- Okreni se i zažmiri! Hoću da se obučem.

- To je tebe stid ?

- Sramim se i tebe i sebe. Još će me veći sram pojesti ako naši šta zamijete.

Podigne je u naručje, nosi preko Bune. Na pola zasta.

- Boga ti, Anka, što ništa ne reče kad ti prve pjesme dадоh da pročitaš?

- Jer me nije bilo u njima.

- O, ti... - Zausti, a ne dovrši.

Kad su se vratili, društvo se okupljalo oko stola s kojeg se puši vruća jag-jetina i miriše somun ispod sača.

- Gdje se ti, pobratime, izgubi? - dočeka ga Ata.

- Šetah okolo s Ankom, zadržasmo se s nekim oficirušama. Anka im nešto objašnjavala na njemačkom.

- I njemački špreha!? Morao je katolički bog biti dežurni kad su se dijelili talenti.

Vidi po podsmješljivom izrazu Atinog lica da mu ne vjeruje i sprda s njim, a šta će mu?

Sunce zamaklo. Iznad Huma ostavilo krvav trag. Na livadu, uz Bunu, spušta se jato crnih vrana. Posljednji fijakeri s Bune su *Gusala*. On sjedi do Ate, licem prema Ignjatu i Vasi. Ilko stisnuo futrolu s primom među noge, do kočijaša. Cure ne pjevaju, al' Vaso Čakar i Ignjat vezu jednu na drugu.

- Dobro su namireni ! - šapće mu Ata... Ne čuje ga. Još je s onu stranu ade.

- Šta bi s Tomlinovićkom? - presječe ga Ilko.

»Ta, nije nas valjda neko vidio!?!? » - izbezumi se. Ne zna šta odgovoriti.

- Što si zanijemio, sokole! Pitah, šta reče Tomlinovićka. Hoće li?

- Hoće, hoće!

- Znao sam ja da hoće, ako je ti pitaš... Već vas vidim u duetu. - zadovoljan je Ilko. Kad se okrenu, za sebe će: «Blentava li si i lijepa, pusta mladost!«

- Vidi, Brice, i on se namirio! - smijulji se gazda-Jovin kočijaš. - Ko mu sutra prvi sjedne na stolicu, nek' halali uvo!

Maj u Mostaru liči na jedan od minulih majeva. Aleksa zorom dolazi u magazu. Minuti su mu sati. Samo da se kutariše teftera i dočepa probâ.

- Šta je ovo, Aleksa? - gura mu Adža narudžbenicu pod nos. - Rekoh li ti lijepo 2000 kila brašna, a 200 šećera? Sve si pobrk'o! Pa, mi 2000 kila šećera ne možemo prodati za dvi godine!

- Omaklo mi se, Adža, oprosti.

- Ovo još i mogu. Al' ono što čaršija priča da ti se omiče, sauliši de malo!

- Ma, batali čaršiju. Dokona, pa priča!

- Ništa čaršija iz malog prsta ne isisa. Ono što čaršija priča il' je bilo, il' će biti. A ti - pamet u glavu!

Na Carini počele pripreme Lazarevićevih «Prijatelja». On glumi doktora Stanislava, ona Jelisavetu. Nakon prve kostimirane probe, Vaso veli Ignjatu:

- Odlično glume, Ignjate! Čaršija će pasti na guzicu kad ovo vidi. Samo,

Što te nema?



*Ašik u
Mostaru potkraj
XIX stoljeća*

*»Moja ščeri,
moja tugo, jao,
A ko ti je njedra
raskopčao?«*

*Ne karaj me, ne
ljuti se na me,
Puce, majko,
popucale same...«*

k' o da u ljubavnim scenama malo prećeruju. K' o da nije gluma, već zaprave.

- Kani se, Vasa, tako ti boga! Glume kako treba. Publika će vjerovati, a to je najvažnije.

Anka počela i u horu *Gusala*. Sad šest večeri sedmično s probâ odlaze zajedno. 27. maja mu je 21. rodendan. Poslije porodičnog ručka na Brankovcu, čeka ga na Suhodolini. Šetaju do Opina. U voćnjaku, nadomak Puzića čardaka, stali pod trešnju. Ona ubere jednu, stavi medu usne.

- Sretan ti rodendan, mili!

Prepolove trešnju ustima. Pa još nekoliko. Ubrijani, sjednu. Ona iz torbice vadi paketić u zlatnom papiru, s pantljikom. On otpakuje. Tamnomodar svileni šal i džepna maramica. A u uglu, izvezena dva bijela, isprepletena «A».

- Oh, ti, jedina moja! - ljubi je i spusti na travu. Raskopčava puce po puce.

- Gdje ti je lanćić, mila?

- Puk' o, stalno zaboravim odnijeti na opravak.
Sladak okus trešnje lijepi im usne. Oslača im se...

Ljubili su se to ljeto po Barama, na vrelu Radobolje, u Gostinoj šumi, uz cimske vinograde...

- Ovaj se tvoj - veli Adža Mari - spand'o sa šokicom!

- Ne d'o dragi bog! - prekrsti se mati.

- Nije do boga, do njega je. Nego ćemo ga spremiti u Beč, po nabavku, nek' malo o'ladi. A njoj, izgleda, drago muško, uspalila se, valjda će nekog naći.

Početkom novembra je otputovao. Na Adžinu adresu stižu pisma s cijenama špirita i ulja i poimeničnim pozdravima za porodicu. Na Ankinu sa zavjetima ljubavi »dovijeka«. Iz Beča se vraća u decembru. Ne osjeća se dobro, ali čim se ispozdravlja sa svojima, ostavi kofere, trči na probu hora. Nakon probe drže se za ruke, gledaju bez riječi. Kad je doprati do kapije, poljubi. Ona osjeti da sav drhti, tijelo i dah gore, zanese se.

- Aleksa mili, ti nisi dobro? - zabrinuta je.

- Ma, ništa, umor. Od Trsta do Makarske bura. Još sam na brodu, manta mi se. Te noći spopade ga groznica. Bunca. Pozovu doktora Manusia.

- Teška prehlada. Upaljene bronhije, oba plućna krila. Čim temperatura padne, trebao bi negdje uz more, da se ne bi u nešto gore izrodilo! - savjetuje Manusi.

Oporavlja se teško. Obilaze ga iz *Gusala*. Mali Čorović mu dolazi svaki dan. Doneće pisamce, pozdrav od Anke. Od povratka iz Beča nije je vidio, a pred pravoslavnu Novu, ušuškan u čebad, otputovao je u Dubrovnik. Na adresu u Čemalovića ulici svakih nekoliko dana stižu roza koverte. Adresirano je latinicom. Ona ujutro čeka pred kapijom kad će naići poštar, zatvara se u sobu i čita. Kad pismo okasni, čita stara. Na probama je redovna, »al' nije više ona Anka«, govore.

Vratio se krajem marta 1890. Kao i poslije Beča, trči na Suhodolinu. Prolaznici ga gledaju začuđeno. Banu u pô probe. Stoji na vratima. Hor zaćuta. Mladen se okrenu, vidje ga. »Toliko za večeras«, veli. Članice silaze u salu, ona se skamenila, ne miče. On prođe salom. Pope na pozornicu. Zari joj glavu u kosu, zagrli. Sami su nasred pozornice.

- Oh ti, mila moja! - čuju kako tepa. Ona mu se utopila u zagrljaj, srami se podići ruke. Kao da je Mladen dirigentskom palicom dao znak, salom se prolomi aplauz. Proba nije nastavljena. Na putu do kuće, plakala mu je na ramenu. Ni riječi nije progovorila. Pred kapijom joj uzme lice među dlanove, zagleda u oči i veli:

Što te nema?

- Ovo, mila, ne može više ovako. Hoćeš li se udati za mene?

Ne odgovara.

- Anka, ljubavi, hoćeš li se udati za mene?

- Znaš da hoću. Od uranka lani, i još od prije, tvoja sam... Samo twoja i Božija mogu biti. Ne budem li tvoja, zarediću se. Ali...

- Nemoj sada nikakvo ali, molim te. Sutra ćemo se naći, nedjelja je, razgovaraćemo o svemu.

- Idem sa svojima na misu ujutro.

- Popodne ćemo. Čekaću te ispod naše crkve u pet. Idi sada spavati, odmori... I sanjaj me.

- Sanjala sam te svaku noć za ovih šest mjeseci... Ne ostavljam me više nikad! ... Nikad!

Sutradan, u predvečerje, sjede na Stolačkoj gredi, zagrljeni. Dugo hvataju dah. Sunce lijeno klizi za brdo, nad vrelom Radobolje.

- Šta bi tvoji rekli ako bih došao da te zaprosim?

- Mama bi rekla: ne! Čula je već za nas dvoje. Korila me, plakala... Tjerala da se ispovidim. Ona je iz vjerničke obitelji. Ujak je svećenik, starija tetka se zaredila sa šesnaest. Bojim se i pomisliti kako bi te dočekala.

- A otac?

- Ne znam. Tata je uvijek dobar prema meni. Što poželim, ispunii. Vjernik je, ali je drugačiji od mame. On vjeruje u biskupa Štrosmajera. Kako su svi Južni Slaveni isti narod, kako trebaju živjeti u istoj državi. Olakotno je da nismo preko Save. Tamo ni tata ne bi pristao zbog obitelji, pučanstva... A ovdje, ne znam? Tata je davno zamijetio da je nešto među nama, ali nikad nije prigovorio... A što bi tvoji rekli?

- Šta bi moji rekli, Adža mi je već nekoliko puta rekao. Bolje da ti ne prepričavam.

- Da bježimo nekud?

- Gdje? Od subbine se ne može pobjeći.

- Hoćeš reći da nema nade za nas?

- To nisam rekao. Daj mi, molim te, malo vremena. Adža je odlučio da se očeva zaostavština podijeli. Biće nešto kruna, nakita... Dio kuće na Brankovcu je moj. Kad se to sredi po sudovima, staću na noge. Onda ću im reći. Adži mogu izaći iz hatora, nije me rodio, ali majke me strah.

Začutali su. Sunce je zamaklo. Iz Južnog logora zamrije zvuk trube vojničkog povečerja. S minareta poče jacija. Mostar je meko tonuo u tamu.

- Kad bih ga znao smanjiti, smjestiti u desetak strofa, bio bi Mostar »Pjesma nad pjesmama» iz Biblje... Bio bi lijep kao ti! - reče pokazujući u dolinu.

Više se ne kriju. Šetaju gradom. Ponekad je moli da ga uzme pod ruku. Neće. »Radović« mu objavljuje prvu zbirku pjesama 1891. Nosi joj tek ukoričen primjerak iz stamparije. U bašti, kraj Radobolje, nešto joj čita, nešto govorи napamet.

»Oh, pa spavaj tu na moje grudi,
glavom kloni, zaboravi svijet,
štitiće te, dok zora zarudi
ljubav moja i heruvim svet.«

- Kome je ovo?

- Sve su ljubavne tvoje, zar se ne prepoznaćeš!?

- Baš sve?

- Sve do jedne. Znaš, mila, ja nemam tu pamet da izmišljam pjesme. Sve što napišem kad pomislim na tebe – pjesma je. A na tebe vazda mislim.

U magazu sve rijeđe svraća. Na Brankovcu prespava. Svaki slobodan tren su zajedno. Žedaju jedno za drugim, izmaknu iz grada. Većeg svijeta od udvoje, čini im se, nema...

Zima 1892. poče rano, a potraja dugo. Sjeverac s Čabulje, Čvrsnice i Prenja zatrpala Mostar snijegom. Kad se snijeg diže, okrenu kiša, s burom. Kako pada, tako mrzne. Mostar, okovan ledom, leži u kristalnom kovčegu. Drveće, noću, eksplodira. Pred zorou, poprši snijeg. Ujutro, slomljene grane leže na ledu.

- Ovo je Kutuzov prošao kroz Mostar - govori mu Duka. - Liče mi ove mrtve grane na smrznuta trupla Napoleonovih grenadira nakon Borodina, u zimu 1812.

- Tužno za pogledati, pobratime! - veli Aleksa.

Tek početkom aprila, ogrija. Osu behar. Bježe u Bare, u bašte kraj Radobolje... Opijaju ih prve proljetne tercine. Ženidbu, već dugo, ne pominju. Vraćajući se u čaršiju, jedne nedjelje, iznenadi je.

- Večeras ћu reći Adži, pa šta nam dragi bog da!

Pode, ona ga uhvati za ruku.

- Reci svojima: spremna sam i vjeru promijeniti.

Što te nema?

- Ne treba to, mila Anka. Ja tebe ljubim sa svim što si. I s tvojom te vjerom ljubim.

Zateče Adžu, čita novine. Ljuljuška se u visokoj stolici, na koju niko sem njega ne smije sjesti, i čita. Čuo ga je s vrata, ali sjedi u stolici, »Kao na prijestolju!« - pomisli Alekса. Ni pogledao ga nije.

- Striče Miho, glava si kuće, tebi moram prvo reći.

- Reci!

- Ja sam riješio da se ženim.

- Ženi!

- Anku Tomlinović će ženiti.

Adža sklopi novine, spusti na sto. Prvi put ga pogleda.

- Može, sinovče!... Može, al' u predstavi *Gusala*. Nek' ti Ignjat nađe komad sa svatovima, pa ženi... A da će šokica na Brankovac, to izbi iz glave!

- Šokica, nešokica, ja će je ženiti. Ne ženi se Brankovac, ja se ženim.

Adža se podiže sa stolice. Pridge mu, podiže na prste i gleda ga odozgo.

- Slušaj ti, Alekса, i utuvi jednom za vazda. Otac ti je, pokoj mu duši, kutarisao, a meni ostavio u amanet da od vas napravim ljude. Bog mi je svjedok, sve sam pokuš'o. Od Pere sam dobrog Šantića istes'o, od Save nako-nako, ova dvojica su još djeca, a od tebe – ništa! Sve sam ti kroz prste progled'o, al' da krv Šantića opoganiš, e, to nećeš, da si mi na oči iskap'o. Jesmo li poravnali?

- Ništa mi nismo poravnali, striče! Ništa! Šta ti hoćeš od mene? Da oženim sakatu nerotkinju, koju ćeš ti amenovati, jer je Srpskinja i bogata? Onu brkatu igumaniju iz Žitomislića da oženim, jer moli deset očenaša dnevno, a Anku koju volim više od sebe da ostavim, jer se ne krsti, nego križa s više od tri prsta...?!

Adža poblijedi, podiže ruku. Trese mu se teška, koščata šaka nad njim. »Sad će me udariti!« - pomisli Alekса. Prvi put u životu ne bi ga strah strica.

- Udari, striče, udari! Ja sam na bol ogugl'o. Šta god uradim - ne valja. Pjesme su mi pjesmulići, gluma je glumatanje, ne guslim po djedovski, nego gudim violinu, odijevam se po švapski... Pustite me da živim svoj život, ja sam ono što sam, a ne ono što bi ti htio da budem.

Adža spusti ruku, unese mu se u lice. Govori sipljivo. Dah mu zaudara po duvanu i saransek.

- To je meni hvala što se nikad nisam oženio, što sam, umjesto svog poroda, vas podiz'o... Sram te i stid bilo, Alekса! Kupi mi se očiju, izrode Šantića!

Adža se okrenu i skljoka u stolicu. Ohrabren, Alekса nastavi:

- S kojim pravom ti i čarsija branite srpstvo i pravoslavlje od mene? S kojim pravom glumite Božije poslenike na zemlji?... Boga glumite? Da meni u *Guslama* ponude ulogu Boga – odbio bih, prevelika je za raba njegovog. A sam sebi dodijeliti ulogu Boga – pa još biti nepravedan - smrtni je grijeh... Razmišljaš li ti, striče, i tvoja čaršija, da vam je jednom pred Stvoritelja stati? A njegovi su kantari pošteniji od vaših... I onih po magazama i onih po dušama...

- Izdiri, kupi mi se s očiju! Eno ti matere, ona te rodila, sa njom raskusuraj. A ja sam s tobom vo vjeki vjekov - završio! ... Vo vjeki vjekov!

Dok se penje uz basamake prema majčinoj sobi sjecnu ga misao da ih je u toj sobi sve na svijet donijela. Persa mu se javi, ne odgovori. Kad mu vidje izraz lica prepa' se. Strči niz stepenice. Vrata Adžine sobe su otvorena. Oslonio se laktovima na sto, podnimio glavu. »Adža« - zovnu ga. Ne pomjeri se. »Nešto se strašno moralо dogoditi« - pomisli, pa bosonoga istrča preko kapije, okrenu nizbrdo prema magazi, da zove Peru. Ne bi ga. »Svaki čas će gazda-Peru, izašao je poslom« - veli najstariji kalfa...

Nakon pola sata Pero je uletio na Brankovac. Vrata sobe otvorena, mati leži na krevetu, Aleksa iznad nje, doziva je. Majčine usne modre, lice voštano, raskopčana košulja, jedna noga beživotno visi preko ruba kreveta.

- Limuna, kocku šećera, vode! - sabrano naredi Pero Persi. - A ti, Aleksa, trči po Manusiju!

Doktor je došao za petnaestak minuta. Pero, Persa i Staka su stajali oslojenjeni na ogradu basamaka, Jakov poče da plače, Jeftan se pridruži. Save nije bilo... Kad je izašao, Manusi zamoli da opere ruke. Persa mu posu. Dok briše, govori Peri i Aleksi.

- Nisam siguran, ali sve upućuje na manji infarkt... Srčani udar... Istrošen organizam, moraćete je poštediti svih kućnih poslova, posebno uzbudjenja. Odrasli ste obojica, mogu vam otvoreno reći: nije dobro. Ovaj put je bog spasio. Srce udara najviše triput. U mojoj praksi ne pamtim da je neko preživio treći... Svakako bi je trebali dovesti u bolnicu, da detaljnije pregledamo i da nam je jedno vrijeme na oku.

Mara nije htjela u bolnicu. S Perom je razgovarala nasamo.

- Mati veli da joj je pozlilo iznenada, da si se slučajno zatekao, ali mi je Adža ponešto i drugo rekao. Brat si mi, Aleksa, od vas pod ovim krovom ja bližih na svijetu nemam. Kumim te bogom svevišnjiim i krsnom slavom, ne ubijaj nam mater. Ubiješ li nju, sve ćeš nas pobiti. Svi ćemo tebi na dušu. Pa nećeš, valjda, Jeftana i Jakova, tek su se materi sa sise skinuli, ostaviti siročićima!?

Što te nema?

Zatvorio se u sobu. Danju Persa donese hranu, ne dira. Noću hoda po kući i avliji, kao duh. Cigaretu na cigaretu, čuti. Čak ni Jeftana i Jakova ne primjećuje. I Adža se zatvorio. Ispisao testamenat. Sva pokretna dobra i ušteđevinu, a podosta je toga, zavještava Peri. Ponešto, sitno, ostalim. Aleksu, u testamentu, stric Miho riječju nije pomenuo.

Anku je sačekao uveče, poslije probe hora na Suhodolini. Potamnio, neobrijan, oči upale, teški, modri podočnjaci... Rub nausnica požutio od duvana.

- Ja ti, Anka, moram reći...
- Znam! ... Ništa mi ne trebaš govoriti... Sve znam!
- Kako znaš?
- Znala sam oduvijek.
- Pa, što si onda...?

- ... čuvala san. Lijepo smo sanjali, mili. Bude ljudi, pa prožive život stalno budni, svezani za zemlju. Nikad ne polete... Onako lijepo kao oni orlovi nad Blagajom.

U lijevoj ruci je bolno stiskala lančić s križem. Zasjeće joj dlan, kao nožem. Desnom ga miluje po kosi, po licu.

- Ti znaš da sam ja samo tebe...
- Pssst! - Stavi mu prst na usta. - Oboje sve znamo. Ja tebe, Aleksa, nikad neću izgubiti. Nemoj ni ti mene.

- Dok živim...
- Opet mu ne dâ da završi, stavi prst na usta.
- Sav se tresaš, idi kući! Smanji cigarete, vidi kako su ti prsti žuti!

Nasloni lice na njegov dlan. Osta malo tako, prope se na prste, poljubi u čelo.
»Ljubi me kao da sam dijete!« - pomisli on.

- Nek' te dragi bog čuva, mili moj!
- Pokuša je privući, poljubiti. Izvuče ruku.
- Nemoj! ... Zbogom, divotanče moje! - nasmiješi se i pode.
- Otkud joj »divotanče«?! ... To ona iz »Hoćeš li...?«, sjeti se. Htjede joj još nešto reći, zovnu: »Anka!« Sam sebe ne ču. Njena duga, vitka silueta utopi se u modru noć, kao u Neretvu...

Kad se sedam dana kasnije pojavio na probi, nije je bilo. Nikad je više nije bilo. Zaobilazio je Ćemalovića ulicu. Nekoliko puta odluta mislima i zateče se pred njenim vratima. Demiri na pendžeru su bili sklopjeni... Nakon par mjeseci ču Darinku Čović kako šapuće društvu na Carini: »Ima Anka novog

momka, zajedno dolaze na mise. Dalmatinac je iz...« Kad primijeti Aleksu, začuta.

Ankino ime Aleksa u društvu nikad nije izgovorio. U *Guslama* i među prijateljima je vladao prećutan dogovor da je pred njim, ni oni, ne pominju.

- Nije te dugo žalila Latinka! - negdje u jesen, kao uzgred, dobaci mu Pero. - U nedjelju joj prodoše svatovi. U Kašteli se udomila. Nije mala ni naivna, po što se prodavala. Čuvecija joj, vele, u banchi radi. A jel' u banchi, pun je para k'o brod.

Godine su oticale Neretvom, nepovratno. Ime Alekse Šantića u Bosni i Hercegovini, pa i preko Drine, izgovaralo se sve češće i sa sve više uvažavanja. U Mostaru ga stariji, ugledni građani sve tri konfesije, prvi pozdravljaju. U magazu svrati na kafu, da popriča s Perom i Adžom. Prošlo ne pominju...

Posvetio se *Guslama* i pjesništvu. Staro društvo ne mijenja. Ata, Sвето, Јован... Ata i Јован jedno vrijeme izbjivaju na školama, najčešće je s mladim Svetozarom Čorovićem. Sveti je duhovit, jedino mu on izmami osmijeh. Kad se Ata i Јovan vrate, pokreću *Zoru*.

Djevojke, Aleksa, nema. Noćima, još uvijek, za Ankom uzdiše. Starog Tomlinovića često sretne. Popričaju, ali Anku nikad ne pominju.

Na Starom mostu, jedne zime, djeca i odrasli posmatraju galebove. Bacaju komadiće hljeba. Zastane i on, posmatra. »Sirotinja mostarska bi i zadnji zalogaj s pticama podijelila« - razmišlja. »Ima ovaj Mostar dušu!«

- Dobar dan, gospodine Šantiću! - prenu ga uglađen glas. Na ogradu se nasloni lijep plavokos momak, porumenio od studeni.

- Dobar dan!

- Sjećate li se vi mene, gospodine Šantiću?

- Bogami, ne mogu!

- Ja sam Bracika... Ankin brat. - govori. Kruni zemičku i baca galebovima.

- Porastao si, momčino, nisam te poznao... Još hraniš galebove... Rekoh li ti da neće pobjeći?

- Svake zime hranim, ostalo mi to... Samo što više ne trčim i ne kliže mi se. Sjećate li se kako se Ankica srdila?

Aleksa se nasloni na ogradu, zagleda u vodu.

- I ljeti ih hranim. Ferije provedem kod seke u Kaštelima... Pita me šta ima u Mostaru, o *Guslama*. I za vas me pitala, vidam li vas... U Mostar, od kad se

Što te nema?

udala, nije dolazila. Nešto joj se Mostar ne mili... A i zauzeta je, dvoje djece je rodila... Ličim li vam na ujaka?

Mio mu taj brbljiv momak, a ne zna šta da mu kaže.

- Izvini, žurim, čekaju me... Tatu, doma, pozdravi.

Krenu... Nakon nekoliko koraka zasta, osvrnu se. Bracika stoji i gleda ga.

- Pripazi, momčino, zaledilo je!

- Ništa vi ne brinite, gospodine Šantiću, ja sam pravi Mostarac! - smije se...

Po Mostaru puče priča kako mladi Tomlinović ašikuje s učiteljicom, Danicom Blagojević, koja se prije godinu vratila iz Sombora. Tamo su Mostarke i Mostarci završavali preparandiju. Blagojevićka je dolazila na probo sa Sofijom Kovačević, obje su završile u Somboru, rade zajedno na Srpskoj ženskoj osnovnoj školi i druže se.

- Ćusta je i pametna cura, Blagojevićka, al' šta će joj onaj šokac!? - žuga čaršija. Kad Aleksa naču, smuči mu se.

S proljeća, pred rat, okupilo se društvo u Čorovića avlji. Bistre politiku. U neko doba dotrča Đurda, sva usplahirena.

- Nesreća, nesreća! - hvata se rukama za glavu.

- Počeo rat!?

- Ma, kakav crni rat!? Tomlinovića fotografa sin se objesio. Sinoć otisao kod Blagojevića da prosi Danicu, zaharlašali ga s vrata. Mati ga jutros našla, visi na dovratku.

Aleksa je ustao, i bez pozdrava se izgubio. Na ručak, kod Perse, nije došao. Popodne, sav u crnini, pojavio se na kapiji Tomlinovića. Dačeka ga nepoznat čovjek. Krenu ispred njega, uz basamake. Dok se penje, silaze Ignjat, Vaso i Ilko. Ilko rubom maramice briše oči. Spusti mu ruku na rame i veli:

- Grehota, sokole, grehota! ... Ovo je prokleta čaršija!

Aleksa razmišlja šta reći kad uđe. Pozdraviti sa dobardan – kako će – crn im dan? Ne bi mu smetalo da kaže »Faljen Isus« – al' zvučaće lažno. Odluči da ništa ne kaže. Kad zakorači u sobu, utihnu razgovor, svi ga gledaju, muškarci pozdravljaju klimnuvši glavom. Zapahnu ga miris svijeća, duvanskog dima i kafe. Desetak ljudi stoji, nekoliko starijih žena i jedan svećenik sjede na sećijama, svi u crnini. Sofiju, učiteljicu, drugu Daničinu i Darinku iz *Gusala*, vidje. Pod raspećem, uvrh sobe, na visokoj drvenoj stolici, žena. Žuto lice, oči mrte ribe, ruke prekrizene u krilu. Pomjera prste, prebira drvenu krunicu. Na

rub stolice, sa strane, oslonjen Tomlinović. Dok im prilazi, žena gleda kroz njega ukočenim, staklenim pogledom. Kad se približi, pruži ruku, malo se nakloni i tiho prozbori:

- Istinski mi je žao, primite moje saučešće, moju sućut...

Žena ga ne pogleda, čuti. Tomlinović se pomjeri, prihvati pruženu ruku.

- Hvala, gospodine Šantiću. Lijepo od vas da ste došli.

Neko mu ponudi stolicu. Sjedne. S tacne pokupi šoljicu kafe. Šoljica je porculanska, prevelika, kafa preslatka...Ispod raspeća, na stoliću, mlad Tomlinović mu se se smije, kao na Mostu, krupnim zdravim zubima. Portret je u crnom floru. Zidovi sobe su prekriveni fotografijama: Starica sjedi pred kućnim vratima s buljukom djece okolo. Dovratak i okviri prozora oslikani cvijećem. Starica je punačka, djeca nasmijana. Dvije guske sa strane... Mladenci, uz visok stočić s buketom ruža u vazni. Pozna Tomlinovića. Pogleda ponovo Braciku u crnom floru. Veoma liče. Visoka, lijepa žena, otmena držanja, uz Tomlinovića, na fotografiji, ne liči na ovu sa stolicu... Stari most u nebu, fotografisan odozdola, s ušća Radobolje... Pa fotografija s vjenčanja u baroknom okviru. Prepozna avliju Tomlinovića, stepenište kojim se maloprije uspeo. U sredini Anka, u bijeloj vjenčanici, s velom preko glave, sa zarudjelim osmijehom u uglu usana. Do nje visok, tamnoput čovjek. »Puno je stariji od nje« - pomisli Aleksa. Iznad njih, na prvom basamaku, stoje Tomlinović i žena sa stolicu. Tomlinović je nasmijan, žena ozbiljna. Do na vrh basamaka i okolo natiskali se uparađeni svati. Uz Ankinu vjenčanicu drži se Bracika. »Sad će se sakriti iza sestre« - pomisli Aleksa i dode mu da se osmjehne. Suzdrža se. Guši ga dim. Od one preslatke kafe uhvati mučnina. Skinuo bi kravatu, otkopčao košulju, a ne dolikuje. Onda je ugleda na još jednoj fotografiji. Sjedi u stolici od pletene trske, biće uz ogradu terase, u pozadini more, par bijelih jedara il' su galebovi. Kosa joj podvezana u pundu, kao da je juče ušuškavao. - »Traka mora da je plava.« - Za stolicu se drži dječačić 3-4 godine, ona u krilu drži bebu. »Kao bogorodica je moja Anka« - zaplakao bi od dragosti i tuge. Posjedi još koji tren. Pred polazak, pride ženi, nakloni se. Nit' ga je pogledala, nit' usta otvorila. Da ne prebira krunicu bila bi nadgrobni spomenik u prirodnoj veličini, od crnog mramora. Kao nad vlastelinskim grobnicama na Boninovu, u Dubrovniku... Tomlinović ga isprati. Na vrhu stepeništa s obje ruke steže njegovu. Ruke su im ledene i znojne.

- Lijepo od vas da ste došli, gospodine Šantiću. Bracika vas je štovao i divio vam se. I Ankica vas je, znate vi to... Hvala još jednom.

Što te nema?

Uveče sjedi s Persom u avlji. Zvjezdana, tiha noć. Ćute. On nače tišinu:

- Da je Anka na Brankovac, ne bi ovo dijete o dovratak... Da je iko u ovoj čaršiji shvatio: šta je to ljubav, manje bi patnje i nesreće bilo.

- Ne grijesi dušu, Aco, nije Brankovac kriv. Takva mu sudba, počivao u miru!

»I ja od 1892. otkad Anku izgubih visim na dovratku, a ne počivam, niti
ću ikad počivati u miru!« - ne usudi se reći Persi. Uzdahnu, pa naglas reče:

- Ja, sudba!... Takva nam sudba!

Dvije sedmice kasnije, tamo gdje je stajala tabla »Foto-radnja, vl.
Stjepan Tomlinović«, zjapio je prazan zid. Kako se pojavio, još je
tiše iz Mostara nestao Stjepan Tomlinović. Tridesetak godina fotografisao sve
značajne trenutke grada. Svatove, rođenja... I sahrane...

Aleksa se zatvorio u sobu s kandilom, s violinom i s pjesmama. O prvoj,
nesretnoj ljubavi, nikom nije govorio. Ispovijedao se samo u stihovima.

»O, nikad više, moja ruka
stisnuti neće tvoju ruku bijelu,
ko tužni odjek tajanstvenog zvuka,
kidaće jadi moju dušu cijelu...«

Sve do smrti, u svakoj pjesmi što je napisao, i odbolovao prije toga, kao
vapaj i lament nad prvom, nesretnom ljubavi, kao božansko svjetlo koje obas-
java svu pjesnikovu tugu, prokletsvo i samoću, kao dva zlatna lista nad jese-
njom Neretvom, trepere stihovi:

»Što te nema, što te nema...?«

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Emina

*Sinoć, kad se vratih iz topla hamama,
Prođoh pokraj bašte staroga imama.
Kad tamo, u bašti, u hladu jasmina,
S ibrikom u ruci stajaše Emina.*

*Ja, kakva je, pusta! Tako mi imana,
Stid je ne bi bilo da je kod sultana!
Pa još kada šeće i plećima kreće...
- Ni hodžin mi zapis više pomoć' neće!...*

*Ja joj nazvah selam. Al', moga mi dina,
Ne šeće ni da čuje lijepa Emina,
No u srebren ibrik zahitila vode,
Pa po bašti đule zalivati ode.*

*S grana vjetar duhnu pa niz pleći puste
Rasplete joj one pletenice guste;
Zamirisa kosa, ko zumbuli plavi,
A meni se krenu bururet u glavi.*

*Malo ne posrnuh, mojega mi dina,
Al' meni ne dode lijepa Emina.
Samo me je jednom pogledala mrko,
Niti haje, alčak, što za njome crko'...*

1903.

Aleksa Šantić



Aleksa
Šantić



Desetu godišnjicu austrougarske okupacije Mostar dočekuje veći i ljepši nego što je ikad bio. Već tri godine dimi »Čiro« za Metković, a prema Sarajevu tračnice su postavljene do Rame. Popravljeni su stari i izgrađeni novi putevi, koji Mostar spajaju sa svim mjestima u Hercegovini, sem dalekog Trebinja, a kiridžije lako stižu do Lijevna i Bugojna. Čepenici na Velikoj Tepi zamjenjuju se prostranim, zidanim magazama. Uz Staru, Krivu i Oručevića čupriju i četvrta je zakoračila preko Neretve. Početa je u turski vakat kao čuprija, završena u novi, austrougarski 1883. kao »Franz Jozef Brücke«. Godine 1888. most carskog imena se rekonstруiše i ukrašava. Te godine u Mostar, u posjetu, navraća nadvojvoda Rudolph sa suprugom Stefanijom. Čarsija se ne može nadiviti carskim kočijama, ali Muslimanima i Srbima nije potaman što je trg, odvazda zvan Mejdan, preimenovan u »Rudolph platz«, a šetalište na desnoj u »Stefanijale«. Na radost djece, a ibret starijih, održana je prva biciklistička trka na Novom godišnjem pazaru. Krajem godine Srbi slave dozvolu Zemaljske vlade iz Sarajeva za osnivanje Srpskog pjevačkog društva *Gusle*, Hrvati *Narodnog pjevačkog i glazbenog društva* koje će tek kasnije dobiti ime *Hrvoje*, a velika je radost i u kući imama i hafiza, Saliha Sefića.

Kratak, kaldrmisan sokak što s Glavne ulice zadihanо sopće uz Bjelušine, Sefića je sokak. Posljednja kuća na dnu sokaka, kuća je imama i hafiza, Saliha Sefića. Mostar veoma uvažava pamet, ljudskost i komšiluk, pa je imam Sefić jednako poštovan kod sva tri naroda i sve tri konfesije. Kad mu se, nakon dva sina, rodi kćer, srce mu puno rahatluka, a kuća musafira. Rodbina i ahbabи ušuškavaju zlatnu medžediju pod dječiji jastučić, poznanici po čaršiji čestitaju:

- Nek ti je s hairom šćer, moj Salih.

Djevojčici dadoše ime Emina, a u kući Sefića mevlud se učio čitavu godinu...

Od rođenja Salih plaho pazi šćer. Mladi sin je u mektebu, stariji pošao u

ruždiju. Mati je povazdan u kući za bakračima i demirlijama, a čuje iz bašte:

- Elif, be, te, se, džim, ha, hi...

Posjeo Salih šćer na scemlju, hoda oko nje i govori joj arapsku abecedu, a ona ponavlja... Kako je rasla, nauk se mijenjao:

- Muhamed pejgamber alejhiselam, Kasim ibn Abdulah pripadao je redu Hašim iz plemena Kurejš...

Nauk za naukom, godina za godinom. Zerdelije i djeca na jugu brzo zarude i dozrijevaju. S 13 Emina je djevojčurak, s 14 čusta djevojka. Jednog petka, nakon džume, ču je Salih kako uz basamake pjevuši:

*»Đul miriše, mila moja majko,
Čini mi se Omerova duša...«*

Obrati se ženi :

- Jel ovo ova naša o Omeru i Mejremi?
- Biće da jest.
- Zaturila nam šćer?
- I meni se čini.

A Emina Sefićeva baš zaturila. Kad silazi na česmu, uz Glavnu ulicu, nema muška, a da se ne okrene. Okretati se za ženskom u Mostaru ni prije ni tad nije adet, al' muško je vazda bilo i ostalo muško... Po sokacima i mahalama krenu priča o hafizovoj šćeri, ljepotici. Kako joj bujna kosa, spletena u teške zlatnosmede pletenice, igra po ledima; kako su joj oči od žežene kadife, usne – zrele trešnje, alice; dva reda zuba - dvi niske bisera; kako joj je Allah podario lice zarudjene breskve; kako joj pod bijelom košuljom zakopčanom sedef - pucetom do pod vrat i pod svilenim, cvjetnim dimijama igra jedro, zdravo tijelo, tanko u struku, mamno u hodu.

»Nije žensko«, uzdiše muslimanska mladarija. »Emina Sefićeva je dženetska hurija.«

Pravoslavci i katolici čućore:

- Andeo na zemlji, pa to ti je!
- Emina, šćeri - savjetuje je otac Salih - kad si na izvana, oči preda se.

Kliska je kraljica, a nanule se lako talizmu.

Ona obara pogled pred báhom, a svaka joj njegova – k'o iz musafa...



*Emina Sefić
po Kesleru*

*»Ja kakva je
pusta, tako mi
imama,
Stid je ne bi
bilo da je kod
sultana!«*

Pedesetak metara uniže od Sefića sokaka, na Glavnoj ulici, kuća je Svetozara Čorovića, za kojeg je udata Aleksina sestra Persa. Sestruru Aleksu neobično voli, njoj se ispovijeda, dijeli s njom rijetke sreće i česte nesreće. Svetu mu je srodnik po lirskoj duši i pobratim, te ih rado i često posjećuje. Silazeći s Brankovca, Aleksa susreće imamovu kćer. Za djevojčetom se pjesnik ne okreće. A rano dozrelu, omamljujuću ljepotu, zapaža. U jednoj od besanih, vrelih noći 1903, što mirišu na behar i čežnju, grli djevojče, stihom. I njen ibrik i baštu s dulom i s jasminom, i pletenice teške, razigrane i miris kose »kao zumbul plavi«. Pjesmu objavljuju u Beogradu, a hor *Gusala* premijerno izvodi »Eminu« u prostorijima na Suhodolini, pod dirigentskom palicom pjesnika i kompozitora, Alekse. Pjesmu čaršija hvali:

- Plaho je pjevna; ubila se za sevdaha... E, beli je sva naša, mostarska... Golemo! ... Aferim, Aleksa, care!

Samo Pero, koji je postao glava i kasa Šantića kuće, osu po njemu:

- Ti, brate, vazda istu pjesmu k'o Švabo traj-la-la. Nikad se dozvati pameti. Prvo ona šokica, Tomlinovićka, a sad Emina Sefićeva. Tomlinovićku nekako da ti i oprostimo, mladost - ludost, a i kuferaši su, nije domaća. Došla – prošla. Al' ovo sa Salihovom šćeri, prekardašio si debelo!

- Pokazaću ti pismo iz Beograda, mole da nešto lijepo napišem iz muslimanskog života, pa sam...

Pero podiže ruku, znak da začuti.

»Nije ovo više onaj moj bracuka, Pero, u svemu se na u Adžu izmetnuo. Nema mi druge nego saslušati litaniju!« - pomiri se, a Pero nastavi:

- Pa si zabrlj'o, moj Aleksa, da ne može gore. Stariji sam ti brat, ne ljuti se na me, niko ti više dobra od mene ne želi, ali ti moram po duši reći šta i kako ja, a bogami i čaršija sve to vidi. Imade li ti išta lijepo iz muslimanskog života za opjevat', nego kako imama Sefića šćer vreka kroz bašču s ibrikom u ruci? Lijepo žensko nije grijeh pogledati, ali preko tuđih taraba čuriti i telaliti to po novinama - ne ide! I to ti malo, okren'o si pjevanje po priredbama. Gdje će ti duša, to je tvoja briga. Moja je briga obraz Šantića. OBRAZ, razumijes li? Od kad je djed Petar, bog da mu duši prosti, sišao u ovu čaršiju, mi smo se, Šantići, s Muslimanima lijepo pazili i još pazimo. Pošteni su ljudi, dobre komšije. I stalne mušterije... A ti baš zapeo da nas istjeraš iz ove ljepote! Gdje ćemo mi, Šantići? Na konja, pa nazad u Bogodol, il' u Trst, na brod, pa u Ameriku? Ne valja nijedno! Jedva smo se kutarisali one vukojebine pod Čabuljom, gdje vuk i meded jedu ovcu, a sušica i sifilis čovjeka. A u Ameriku kako je ko otiš'o, nije se vratio. Ako nije šta stek'o, ko da ga na ovoj zemlji nikad nije bilo, a ako je i stek'o opet se vrati u tegli od kiselih krastavaca; ni u prahu mu se tamo ne ostaje. A sad ćeš nam ti bruku i šuhu na kuću navući. Nikad odrasti, moj braco, nikad se pameti dozvati!

- Ne znam, Pero, šta je tu bruka. I ne znam šta to ima ljepše u životu od čiste ljepote. A čista ljepota je vizija, san... Ne gledaš očima, ne dodiruješ rukom. Samo je dušom možeš osjetiti, a pjesmom reći.

- E, sad me vučeš za jezik, pa da ti kažem. Te ublehe o vizijama ostavi onim dangalacima što ti štampaju pjesmuljke od kojih živ rob haira nema. Vidim ti po očima, nije ti pravo što ja ovako, iskreno, a kome ću, ako neću bratu. Ljutio se, ne ljutio, još ti jednom ponavljam i molim te: okani se čorava posla! Lijepo je što držiš do Muslimana, a i oni do tebe. Poštuju te kao ni jedno kršteno čeljade u čaršiji, k'o da si, bože me oprosti, rođen njihov. I za radu je dobro. Al'



*Mostarska
djevojčica iz
Eminina vaka*

»...No u srebrn
ibrik zahitila
vode, pa po
bašti dule
zalivati ode...«

se okani pjevanija o Muslimankama. Ja se sad sklanjam na ulici ispred imama Sefića, nemam obraza čovjeku u oči pogledati...Ne valja! Nikako ne valja! Ovo će, velim ti, na veliku bruku izaći.

Nije izašlo. Salih Sefić je i dalje ostao mušterija u Šantića magazi, muslimanski Mostar nije zamjerio, Emina se sa 16 udala za Avdagu Koludera, trgovca, a niz mostarske sokake, uz Stefanijino šetalište, po sijelima - prvo tiho, a onda sve glasnije, poteče pjesma:

»Sinoć, kad se vraćah iz topla hamama,
Prođoh pokraj bašte staroga imama;
Kad tamo, u bašti, u hladu jasmina,
S ibrikom u ruci stajaše Emina...«

Sa trinaestim od četrnaestoro Eminine djece, sinom Besimom i snahom Enisom, listam porodični album, predratne 1990.

- Nažalost, nema fotografija iz majčine mладости. Em nije bio adet žensku čeljadetu da se često fotografiše, em nije voljela, em je odnio rat. Ostala je samo ova jedna - pokazuje mi Besim.

Ta jedna nije original. Reprodukcija uljanog portreta. Portret je sačinio slikar Kesler po originalnom fotosu koji je nestao u plamenu Drugog rata. Naručio ga je her Griner, glavni gradski baštovan u vakat gradonačelnika Mujage Komadine. Her Griner bijaše vješt baštovan, a pažljiv suprug. Poklonio je platno supruzi, zaljubljenoj u pjesmu, za zlatan pir.

- Ja sam se rodio mnogo poslije pjesme - govori Besim. - Ali mi je stariji brat, Alija, pričao kad se pjesma prvi put pomenula u kući. Otac se vratio s puta, po Bosni. Pa je pripovijedao kako je zanoćio, u hanu, u Bugojnu. Kako je tamo bila muzika. I kako je čuo sevdalinku.

»Ime je tvoje - obratio se majci - a rekoše da je spjevalo naš Mostarac, Aleksa Šantić. Čusta mu pjesma.«

- Mati je odčutala, pozabavila se oko šporeta. Inače, oko pjesme nije voljela razgovarati. Samo jednom, kad sam se zamomčio, pa me raja zapitivala kako se osjećam kao sin Lijepo Emine iz pjesme, pitah majku sjeća li se Alekse? Govorila je:

»Svi su u Mostaru znali ko je Aleksa Šantić. Sretala sam ga često, kad bih išla u mekteb, u školu, jal' na česmu. Riječi razmijenili nikad nismo. Vidala bih ga izdaleka, skockan kao da je sad iz Beča došao. Najviše se cipela sjećam. Uvijek uglađane, sjaje, a po njima pale pantale, porezati bi se mogao kako su opeglane... Jednom sam čula kako neko pjeva u Čorovića avliji. Pjevalo je »Kara majka sina Ahmeta« uz violinu, tamburicu i šargiju. Pjevalo je jedan glas, žalovito. Kasnije sam čula da mu je to bila najdraža pjesma, pa sad mislim kako je on pjevalo. Zagledala ga u prolazu, sine, velim ti, nisam. Ali se pričalo da je bio lijep čovjek. Mostarske cure su sknadile i potajno pjevale:

»Kujundžijo, tako ti zanata,
sakuj meni junaka od zlata,
na priliku Alekse Šantića.«

Kad sam se udala i došla na Carinu, u ovu kuću, prolazio je ov'da; tu su im na broju četeres' bile *Gusle*. Vazda je bio u muškom društvu, a govorilo se kako mu prijatelji odsvukud dolaze. Ima jedna priča, pričala mi kóna s Luke, Almasa, rasle smo zajedno, nije od onih koja bi izmisnila. Priča: kad se od Čorovića trebao preseliti u Ćirića sokak, malo uniže od Lučkog mosta, prozori su gledali u avlju nekog od naših, znala sam i koga... Elencjse, vele da je Alekса prije useljenja naredio zazidati prozore; ženska su djeca bila u komšiluku. Znao je šta je haram i to mu čaršija nikad nije zaboravila.«

- Eto, to mi je mati rekla tad i nikad više za života na tu temu riječi nije prozbora. A ja moram dodati još jednu. Kako me ona raja stalno zapitkivala o pjesmi, jednog dana odem pravo na vrata Čorovića kuće. Persa, sestra Aleksina, bila još živa, a Svetozar je umro od tuberkuloze odmah poslije onog rata. Pa joj je i kćer pokupila tuberkulozu, ostala je sama k'o čuk, nesretnica. Otvori mi vrata, sva je u crnini. Kažem tako i tako, ja sam sin njihove bivše komšinice iz Sefića sokaka, i predstavim se. Obradova se. »A, ti si Eminin - veli - živ mi i zdrav bio. Samo izvoli!« Pita hoćemo li u kuću, il' u avlju? Lijepo je vrijeme, kažem, u avlju bih. Avlja, sredena, puna cvijeća. Sjednemo na klupu, znam da je on sjedio na njoj, drago mi. Zaustih da kažem zašto sam došao, ne stigoh, pita jesam li za kafu il' himber od drenjaka. Nema limuna, a himber je domaći, nevesinjski. Donese leden himber. Pita kako mati i otac sa zdravljem, koliko nas je djece, a pripaljuje cigar na cigar. U neko doba kažem što sam došao: volio bih vidjeti rukopis pjesme o majci, čuo sam da ona sve čuva. Čuvam, veli, sad ču ja. Ode, eto je nosi nekoliko kutija. Kutije su od cipela, kartonske. Spusti na sto. Vidim na onim kutijama piše: Svetina pisma, Aleksina pisma, slike, Aleksine sveske... Otvori, prebira, izvadi jednu svesku, lista. Sve je pisano crnim mastilom, dosta je križano, prepravljano. I nade mi »Eminu«. Pa nade i drugu. Obje su prepravljane. Uzmem, pa čitam, opet mi drago, ne pitaj. A da ti i ovo ne zaboravim. Pokazivala mi je slike kćeri, Nedice. I pjesme što joj je Alekса pisao, dječije. Sve ih je pisao na razglednicama, s putovanja. A jedno pisamce Aleksino Svetozaru mi je više reklo kakav je čovjek taj Alekса bio nego sve što je o njemu napisano i što će se još napisati. Ne želim da te uvrijedim, ali ja tako mislim. Nije ni pisamce, ceduljica od pola lista istrgnutog iz trgovачke knjige Šantića. Na poledini je poruka. Bolestan je, pa moli Svetu da odnese 50 kruna nekoj muslimanskoj porodici u Donju Mahalu, vratiće on to Sveti čim se pridigne. »Udaju kćer, piše, a ti znaš koja je to sirotinja.« I još dodaje da ne govori ko je poslao. E, vidiš, tu bi poruku trebalo danas povećati, pa oblijepiti čaršiju. Da se zna

kakve je ljude ovaj naš Mostar radao. Meni je ta poruka čitava knjiga...

Izvini, ovo sam ti morao ispričati, a sad da se vratimo pjesmi. Kad bi krenula na radiju, mati je izlazila nekim poslom u baštu, nekud...A stizala su na našu adresu stalno pisma, dopisnice, razglednice. S pozdravima od nepoznata svijeta. Adresirano: Za lijepu Ēminu. Rahmetli stari bi se samo smješkao, a ona obarala pogled, rumenila. Nama, djeci, sve je to bilo i smiješno i muteber. Jednom banu neki mornar. Donio kafe, šećera, došao da je pozdravi. Svraćali su ljudi, najviše mladi. Vrata nikom nije zatvorila, ugostila bi ih, a razgovarala o običnim stvarima.

- Kad joj pomenu pjesmu, čutala bi i smješkala se. - dodaje supruga Besimova, Enisa. - Evo, vidite, i na ovoj fotografiji u zimu '60. nasmiješena je. Pred fotografisanje sam je počešljala. Nigdje sijede. Imala je gustu kosu kao djevojka, nije češalj htio kroz nju. Sedam dana kasnije nije se probudila. Čitav je život pamtim sa smiješkom i otišla je nasmiješena. I kao mejt, bila je lijepa, prelijepa, rahmet joj duši.

- Kad je mati otišla na ahiret - govori Besim dok pobožno sklapa porodični album - radio je objavio, novine. Stigle su stotine i stotine telegrama sa izrazima saučešća iz svih krajeva Jugoslavije. Od prijatelja i poznanika, ali i od ljudi koje nikad nit' čuli, nit' vidjeli. Čak se i onaj mornar s broda javio. Zato sam ja zahvalan Aleksi Šantiću, što je moju majku sačuvao zauvijek mladom i lijepom. A moram ti reći i ovo. Prvi i jedini put u životu uvrijedili su majku i mene, pa i Aleksu, kad su počele ove nacionalne stranke. U penziji sam, šta ću, odem u frontu, razbacimo tavle, ubijem vrijeme. Sve je tamo go đuturum, a čim si đuturum namah si i ters. Te se lako rashorcamo i poinatimo. Poinatim se s onim jednim, nejse, nije važno ime, kad će ti on meni: »Šta je, Besime, šta ti pametuješ, tebe je oni Vlah, Alekса, napravio.« Znam ga od kad za sebe znam, znam da ne misli tako, izvinuo mi se poslije, ali džaba. U što se izmetnu onakav Mostar, bože moj? Ružan je vakat došao, a sve me strah da ide i gori.

Lijepa Emina je posljednja podigla svog pjesnika sa samrtne postelje. Čuo je, iz bašte, pjesmu. Sestra Persa i služavka Đurđa su mu pomogle do prozora. Dolje, u bašti nad Neretvom, horovi *Gusala*, *Hrvoja* i sarajevske *Sloge*, pjevali su »Eminu«

»Nisu me zaboravili, nisu me zaboravili« - jecao je teško, kroz suze, sjećala se Persa.

Emina

Nakon Drugog rata, Mostarka iz Donje Mahale, Sevda Katica, je dopjevala, a Mostarac Himzo Polovina otpjevao:

*»Umro stari pjesnik, umrla Emina,
ostala je pusta bašta od jasmina.
Salomljen je ibrik, uvelo je cvijeće,
pjesma o Emini nikad umrijet neće.«*

Niko od Eminine djece više nije živ.
Pjesnik se nije ženio, izradio je samo pjesme.
Eminino prapotomstvo živi rasuto svijetom.
Aleksino skupljeno u knjigama.
A pjesmi je ostalo da se pjeva... I nikad posijedi.

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Jedna suza

*Ponoć je. Ležim, a sve mislim na te –
U twojoi bašti ja te vidjeh juče,
Gdje bereš krupne raspukle granate.*

*Mila ko zlatno nebo pošlje tuče,
U tihu hladu stare kruške one,
Sjede ti djeca i zadaću uče.*

*Nad šedrvanom leptiri se gone,
I sjajne kapi, sa bezbroj rubina,
Rasipaju se, dok polako tone*

*Jesenje sunce. I k'o sa visina
Olovni oblak, po duši mi pade
Najcrnji oblak bola i gorčina.*

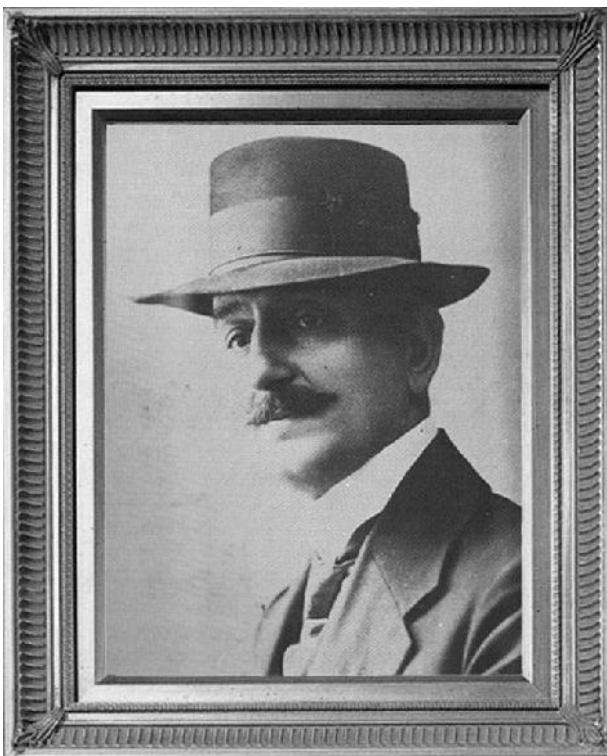
*I kobna mis'o moriti me stade:
Što moja nisi? I što smiraj dana
Ne nosi meni zvijezde, no jade?..*

*Što moje bašte ostaše bez grana
I slatka ploda što rada i zrije
Na vatri srca?... Gdje su jorgovana*

*Vijenci plavi?... Gdi je kletva, gdi je?...
Vaj, vjetar huji... A ja mislim na te
I sve te gledam, kroz suzu što lije,*

Gdje bereš krupne raspukle granate.

1910 Aleksa Šantić



Aleksa
Šantić



Noć je tiha, a mjesecina blaga. Mostar pogasio pendžere i zaogruuo se
tišinom. Jedino dolje, pod Starim mostom, šume Neretva i
Radobolja. Jasno razlikuje šum jedne od druge. Neretva grgolja, brza, raduje se,
a Radobolja stišava, izdiše i kao da nije voda, kao da slap mjesecine bono uvire
u Neretu.

On Radobolju više voli i oduvijek misli kako s njom dijeli sudbinu.
Neretva je i konjička i jablanička i metkovička, a Radobolja se u Mostaru rodi,
proživi i tu, pod Mostom, umire. Davno je odlučio: tako će i on, ako bog da,
ovdje sklopići oči. Najpravednije je da tu gdje počneš i budeš, na kraju i ostaneš.
Čovjek zavičaju, a biser moru.

Prsten mu se oznojio u ruci i gori. Kao da živu žišku stišće u šaci. Kad
otvori dlan, krupan, ruzičast biser oblijе rumen mjesecine. Sjeti se Beča, juveli-
ra, nade i riječi snahe Ljubice kad mu ga je predveče vratila:

- Poručila ti Zora, Aco, da prsten ne može primiti. Bi ona, ali otac nije za
to. Nisi mrzak gazda -Jovi, poštuje te, rekao joj, ali prsten – jok. A što se nje,
Zore tiče, pozdravlja te i moli da pročitaš kraj posljednjeg pisma.

Ne treba čitati. To posljednje Zorino pismo zna napamet. Slovima
sićanim i plavim kao cvjetići jorgovana piše: »Ostajem tvoja, do groba ljubeći
Te, Zora.«

Raširi prste i osjeti kako prsten, meko, gotovo milujući, skliznu s dlana i
nesta u tamu, prema vodi. Postoja malo, pa krenu kući. Iz bašča nad vodom i
pećinama zabiglisaše prvi jutarnji bulbuli.

A nku je dugo bolovao. Do *Gusala* mu nije, do violine mu nije, do
putovanja mu nije, do pjesama mu nije; ni do čeg mu nije. Najrade
je sam sa sobom. »Goreg druga od sebe samog, Aleksa, nisi mogao izabrati« -
mislio je, a žalio se nikom, čak ni Persi, nije.

I u lov je prestao odlaziti. Nekad je subotom il' nedjeljom s priateljima iz *Gusala* Milanom Radulovićem, Ristom Boškovićem i Milanom Bilićem izlazio na Gorance, prema Bogodolu i do Gostine šume, prema Podveležju, na zeca i jarebicu. Sad mu puška dokoni na zidu, patronе je pobacao u Neretvu; došlo mu nekoliko puta da se sam sebe prepao. Ide mu se negdje, a gdje će? Zna da prtljac sudbe ne može ostaviti u Mostaru; gdje god krene tegliti mu ga je, prokletinju.

- Mlađi sam od tebe sedam godina, ali ti moram reći: ti si, pobratime, načisto poludio! - kori ga Svetu. - Tumaraš čaršijom sam, nit' pozdravljaš, nit' odzravljaš, noću se zatvaraš u četiri zida, ko monah, prozor ti gori do zore. Nije Anka Tomlinović jedino žensko na svijetu. Eno cura u *Guslama*, u horu, izaberi. Eno plemenitih bečkih gospodica, uzdišu za tobom. Na kraju, brate, otidi u »Sto zuba«, istutnji se. Kad Duka može, što ne bi i ti. Pisci, slikari, kompozitori - evropska gospoda ne izbijaju iz kupleraja, a tebe stid. A od Anke se lijeći pjesmama. Knjigu od te tuge ispjevaj, pa bar nešto iskoristi. Ovako ćeš se, moj pobratime, samo upropastići.

Toga Svetu voli. Istina, mlad je, al' prepametan za svoje godine. Iskreniji je od Duke, može mu se svaka vjerovati. Oko Perse se uvrtio, neka! Ako bi bilo do njega, volio bi Svetu u rod, nego ikog drugog.

A i stric Miho mu održa kratku bukvicu, mirno, bez podizanja glasa:

- Slušaj ti mene, Aleksa. Utuvio si u glavu, a biće više u srce, da je s Tomlinovićkom svijet propao. Nije. Tek si se ispilio, dvadesetčetri ti je. Imam duplo, valjda i ja nešto o tim stvarima znam. Biti zijančer u bilo čemu - ne valja. Al' nije isto šta zijaniš. Žensko kad zijaniš, teško je, al' se žensko lako i namiri. S parama je druga stvar. Lako se zijane, a teško namire. Te se vraćaj u magazu i fataj teftera. Valja zaradit' nafaku, a ženskih je vazda bilo i vazda će biti. Nova će doći, ne može faliti.

Vraća se prvo u magazu na Velikoj Tepi. Onda u *Gusle*. Elegantan, a odsutan, prolazi čaršijom; sjenka od negdanjeg Alekse. Noću ne spava, pokušava da piše. Napiše, nije nalik onom što osjeća, spali. Iz godine nakon Anke, 1893, samo je 13 pjesama sačuvao, a 9 objavio.

»Kao da ne znam da ledenim mačem
od tebe sudba rastavi me mlada,
kao da ne znam da civilim i plačem
na mrtvom grobu porušenih nada.«

I fizički pati, sve češće poboljeva. Odlazi u Kiseljak, na banje, nekoliko puta. 1894. posjećuje Jeftana u Novom Sadu, zatiče ga u groznicu, vodi u Beč, pa u Glajhenberg, na liječenje. 1895. izabran je za predsjednika *Gusala* i objavljuje knjigu pjesama. 1896. tuberkuloza odnosi brata Jeftana. Jeftana nije prebolio, seja Staka umire. Staku nije prebolio, majku Maru spušta do oca Riste.

Utjehu traži u radu. Sa Svetom i Dukom uređuje prvi broj »Zore«, u kojem vapi: »*Ostajte ovdje!*« Obraća se bosanskohercegovačkim Muslimanima – dvadasetak hiljada ih se sprema u muhadžerluk, u Tursku. Muslimanski Mostar je pjesnika volio od prvih stihova, sad ga konačno prihvata za svoga. Ugledni, stariji Muslimani prilaze mu po čarsiji, čutke stisnu ruku. O pjesmi se priča u čitavoj Bosni i Hercegovini. Aleksa Šantić je od pjesnika ljubavi porastao u svenarodnog pjesnika patnje i stradanja.

1897. je godina crnine na Brankovcu. Sav mu je put od Brankovca do magaze i *Gusala*, pa nazad, na Brankovac, medu četiri zida, u sebe i u stihove. Za Ankom jednako vapi noćima: »*Što te nema, što te nema?*...« Nižu se dani, nedjelje, pa i mjeseci, kad mu je osama najbolje druženje. Kad se trzne, pa okrene iza sebe, onda vidi da je to vrijeme bio nesretan. A opet ništa ne mijenja, nego, kao uklet, gura ponovo.

Negdje ukradj septembra posla ga Adža, tako je zvao strica Mihu, s kovertom računa gazda-Jovi Šola. Vrata mu otvori tamnoputa djevojka, kao zift tamne kose, smotane u pundu, a utegnuta u crvenu haljinu. Haljina je pripunjena uz jedro tijelo, kao koža, više pokazuje nego skriva, zatečen je. Ne zna kud će s očima, gleda u porcelansku broš-kopču pod vratom. S broša ga posmatra renesansni andelak; vidoao je takve broševe kod otmenih dama u Trstu. Ispod punde i visoka čela susreće neobično tamne i neobično krupne oči. Učini mu se da ga proučavaju s veselom znatiželjom. »Što me mjeri kao da sam na doktorskom pregledu«, pomisli i ne bi mu pravo.

- O, gospodine Šantiću, otkud vi!? Prepostavljam do tate, sišao je poslom u čaršiju, ali izvolite ući.

»Zorka«, sinu mu. U Mostaru se od ljetos priča kako se sa škola, iz Trsta, vratila gazda-Jovina kćer. »Ljepotica«, pričalo se. »U pravu su« - pomisli i još je više zbuњen. Skida šešir, ispadne mu koverta, saginje se da podigne, i ona se saginje, umalo se ne sudariše glavama. Umjesto kovertu, uhvati je za ruku, oprži ga dodir i zapahnu zaboravljen miris djevojačke kože; smeten je.

- Oprostite.. ja... znate ... Adža me poslao... računi, da sravnim s gazda-Jovom, doći ću predveče, posao čeka...

Prebacuje račune i šešir iz ruke u ruku i najrađe bi strčao na Glavnu ulicu.

- U ovom Mostaru samo se o poslu govori, a ja sam mislila da bar vi, kao pjesnik, imate i ljepših tema.

Smije se izazovno, gleda ga ravno u oči, pa mu još nelagodnije. Naučio da Mostarke pred njim obaraju pogled, sad on obara pred ovom vragolastom gazda-Jovinom kćeri i jedina mu je želja da što prije završi razgovor i nestane. Povlači se natraške, malo se kao nakloni i jedva izusti:

- Dovidenja! Molim vas, gospodice, recite tati da će navratiti predveče.

- Reći će, ali, ako vam nije teško, da uz račune ponesete i jednu vašu knjigu. Čitala sam već neke vaše pjesme, jako mi se svidaju...

- Svakako će donijeti, biće mi čast.

Još se jednom nakloni i krenu.

- Gospodine Aleksa!

- Izvolite!

- Nadam se da je nova zbirka ljubavna. Ja ljubavne najviše volim... Mogu li vas zamoliti da mi i posvetu napišete? Molim vas, napišite: Zori - tako me svi prijatelji zovu.

- Svakako, svakako - potvrди, pa se stušti niz stepenište. Ne zna je li došao, ili pošao. Kad se dočepa Glavne ulice, učini mu se da ču njen veselo, grlen smijeh, pa udar zvezkira na vratima koja se zatvaraju. Do kasno popodne ostao je u magazi, nagnut nad tefterima s kojih su se gubile brojke, a smijala gazda-Jovina kćer.

Otišao je kući, i mada se brijao svako jutro, još će jednom. Prvi put od majčine smrti skinuo je crninu, obukao svečano, bijelo odijelo, košulju na plave pruge s bijelom kragnom, podvezao svilenu leptir-kravatu, obuo crne, lakovane cipele s bijelim uresima, na glavu filcani šešir. Sve kupljeno u Beču, evropska moda. Dugo je smisljao kako sročiti posvetu, čak mu se javiše i stihovi, a onda je kratko napisao: »Ljubeznoj Gospodici Zori, s poštovanjem, Alekса Šantić.«

Predveče, kako je obećao, udario je zvezkicom na vrata Šoline kuće. Opet mu je ona otvorila. Crna sukњa do članaka, bijela košulja s vezenom kragnom, crvena, satenska traka oko vrata.

- Dobro veče, gospodine Aleksa, tata vas čeka, rekla sam mu da ste dolazili, izvolite.

Skida šešir, stavio bi na čiviluk, preduhitri ga:

- Neka, neka, ja će to! - Uzima šešir, a on joj predaje i knjigu i kovertu s računima. Vraća mu kovertu, otvara knjigu, čita posvetu, onda objema rukama



*Zorka
Šola*

pritišće na grudi:

- Mon dieux, niste zaboravili i posvetu, baš ste divni, nemate pojma koliko ste me obradovali!

- Ma, ništa, sitnica, gospodice Zorka!

Još bi nešto rekao, ne zna šta. Spasi ga gazda-Jovo, koji se pojavi na vratima gostinske sobe.

- A, ti si, Aleksa. Samo naprijed, taman ćemo se zajedno sabrati, meni je vakat za akšamušu.

S gazda-Jovom je preletio preko računa, kafu ostavio nedopijenu, žuri mu se. Ona ga ispraća do vrata.

- Stigla sam pročitati sedam-osam pjesama. Tako su nježne i tužne, gospodine Aleksa. I suzu sam pustila, da znate.

- Žao mi je, nisam vas htio ožalostiti, ali ja drugačije ne umijem napisati. Pišem to što osjetim.

- I tuga je lijepa, kad je u stihovima.

»I kad je tuda« - htjede reći, al' ošutje. Jedva čeka da se kutariše te brbljive i slatke napasti pred kojom je, zbog nečeg, zbumen i posramljen.

- Izvinite, žurim. Već sam odobrio na probu, čekaju me.

- U Trstu sam puno lijepog čula o *Guslama*, a ne znam je li vam poznato da sam članica od osnivanja?

- Poznato mi je. Gazda-Jovo je i vas i Atanasija učlanio istog dana. Sjećam vas se: lijepa djevojčica.

Ona se pope stepenik unazad, uspravi, prkosno zabaci glavu. Kroz košulju joj se ocrtase bradavice na grudima. On obori oči.

- Mogli ste primijetiti, gospodine Šantiću, nisam više »djevojčica«! Samo tata još uvijek misli da me treba voditi za ručicu... Bi li vi meni tamo dali kakvu ulogu, da oprobam? Braco Ata ionako stalno govori kako sam »rođena glumica«. A i zapjevati, govore, umijem.

- Nisam mislio ništa loše, gospodice Zorka. Biće nam čast da pristupite. Na posljednjoj sjednici Društva baš smo razgovarali o obnovi repertoara, a velik izbor članica za ženske uloge nemamo. Hor je mješovit, ima mjesta i u horu. Uvijek ste dobrodošli.

- Divno, divno! - tapše rukama oduševljeno. - Tata neće imati ništa protiv, *Gusle* su mu veoma mile, a i o vama sve lijepo govori. Moj tata se dobro razumije u poslovi i ljude. A duša mu i politika.

Oprostio se naklonom. Kasni septembar posipa lišće po kraljici, fenjerđžija pali fitilj pred hotelom »Orijent«, par mladih austrougarskih podoficira nešto bučno raspravlja u hodu, a on vidi kako gazda-Jovina kćer prtišće knjigu na grudi. »Kao da je mene prigrilila« - pomisli i obuze ga blagost koju od Ankinih zagrljava nije osjetio. Toplo nešto, kao proljeće i pjesma, naraste mu u grudima.

Nakog dugo, dugo vremena na probu je ušao sa zagonetnim, blagim smiješkom na licu.

- Pobratime, ne znam šta se ovo dešava, ali kao da je vaskrsnuo Aleksa! - šapnu Dučić Čoroviću.

- Iz tvojih usta u božije uši, pobratime! Zaslužio je da vaskrsne. Za šesnaest mjeseci sahraniti brata, sestruru, majku; prvu ljubav prije toga sahraniti - previše je za čovjeka, a posebno njegove duše. Hristos je po mukama naš crni pobratim... Hristos!

Na sljedeću probu hora, uz prve akorde rukoveti »Što n'o mi se Travnik zamaglio«, ušli su Zorka i Atanasije. Kad je ugledao, kompozitoru i dirigentu

Jedna suza

Aleksi umal' palica nije ispala iz ruke. Nakon nekoliko proba muški članovi su se utrkivali s komplimentima za njeno pjevanje, dirigent je više od uobičajene pažnje poklanjao novoj članici, a mlade ženske čućorile:

- Ova Šolina šperka obandijala Aleksu!

- Ne grijesi dušu, moja ti, iz mrtvih ga vratila! - branile je starije.

Bilo je iznenadenja i tihog negodovanja kad je, pri raspodjeli uloga za Nušićevog »Kneza Ivu od Semberije«, friškoj i premladoj članici povjerena uloga Ivine majke. Za premijernog gostovanja u Travniku Zorka je briljjirala. Nakon što se zavjesa spustila, iz sale su pet minuta dopirali aplauz i ovacije. I glumci sa pozornice i članovi iza opkolili su je i obasuli čestitkama. Kad su na njenom starački našminkanom licu vidjeli tragove suza iz završne scene, sve joj je oprošteno.

- Ova mala Šolina je biser, ne bi je se Srpsko narodno postidilo! - veli mu, u vozu za Mostar, Dušan Bilić, upravnik pozorišne sekcije *Gusala*.

- Slažem se, Dušane, samo nemoj je, žalostan, zvati »mala«, oči će ti iščambati!

Iz susjednog vagona dopirala je vesela ženska cika, potom prima Ilije Ivaniševića, a u neko doba čuo se čitav tamburaški zbor i hor. Pjesme su se smjenjivale, ujednačeno kloporali točkovi, a njemu se činilo da čuje samo Zorkin glas.

- Nešto mi učestao Aleksa kod Šola! - govori Adža Peri. Malo-malo, pa priupita ima li kakav račun za gazda-Jovu!

- Ja čuo, priča se po čaršiji, da mu je ona vrtirepka, Zorka, zavrtila mozak!

- Vrtirepka, nevrtirepka, al' kuća pravoslavna, na dobrim temeljima. Čeljad zdrava k'o dren, ráđa im ide da ne može bolje; sve kako bog zapovijeda. Ovo bi, da kucnem u drvo, moglo na dobro izaći! Da se ženi k'o čovjek, vakat mu je. A da se kani knađenja pjesmica i glumatanja. Od tog нико vajde nije bio. Stariji si brat, reci mu i ti koju, možda posluša.

- Tanko će ti taj ikog poslušati, Adža. Taj ne misli s onim što mu je na ramenima, nit s onim što mu je među nogama, kako je adet mladu mušku. Taj srcem misli i to je i njegova, a, bogme, i naša muka!

Aleksa, uveliko, sa Zorkom. Zajedno dolaze na probe, prati je s proba... Plešu okretne igre... Ona mu poklanja uvojak kose, a on s posvetom »Z« pjeva:

*»Pa neka letne pjesma krilu vječnosti tajne,
u slavu onog žara u kom' nam srca stoje,
nek' čuje sreću moju nebo i zvijezde sjajne,
sreću što sad me zagrijeva vjerom ljubavi Tvoje...«*

Kad nisu zajedno, razmjenjuju poruke. On njoj pjesme, ona njemu pisamca...»Dočula sam od Milana Babića da si se u subotu našao uvrijeden što sam pobegla s vrata i zatvorila ih naglo. Vjeruj mi, dragi Aleksa, da sam to učinila samo zato što sam bila gadno obučena, a da si ti sâm bio, ne bih ipak pobegla. Dakle, nemoj se ljutiti, moj pjesniče! Sad primi iskrene pozdrave od Tvoje ljubeći Te Zore.«

Prošlo je godinu dana od prvog susreta na vratima Šoline kuće. Opet septembar, još vreo. Vraćaju se, kasno, s probe. Pod košćelom na Suhodolini ona ga uhvati za ruku:

- Šta je s tobom, Aleksa? Nešto si tužan u zadnje vrijeme?
- Nisam tužan, umoran sam. Po danu magaza, uveče probe, noću ne spavam...
- Ima li još šta?
- Šta bi bilo, jadna?
- Ne znam šta bi bilo, ali nešto ima. U pjesmama si nježniji, nego kad smo skupa. Lijepo je od tebe što mi nježnost pišeš, ali bih još više voljela da mi bar ponekad nježnost kažeš.
- I stihovima se govori.
- Jesam li ti pričala kako sam u Trstu svake nedjelje išla na srpsko groblje?
- Nisi.
- Išla sam da odnesem ružu na grob Ane Riznić.
- Puškinove Ane?
- Puškinove Ane. Pa sam u Vila Miramare išla. Tamo je Maksimilijan Habsburški pisao krasne stihove svojoj Šarloti.
- I na Lokrumu dok su bili, i tamo joj je pisao.
- Za Lokrum nisam znala. A ne govorim ti ovo jer su pisali stihove.
- Nego?
- Govorim ti, jer su i Puškin i Maksimilijan pjevali o ljubavi i ljubili ljubavi?
- Kako misliš - pjevali i ljubili?
- Pjevali kako ti meni pjevaš, a ljubili ovako! - podiže se na prste, zagrli

ga. Osjeti dlanove oko vrata, prste u kosi, a onda dodir usana. Zatečen je, skameni se, strah ga da je zagrli, a ona sklapa oči, pripija se uz njega; prožeže ga dodir grudi kroz tanku košulju, ne zna čije srce tako glasno udara, gubi dah, ona ne odvaja usne, diše teško, sva vrela i sve podatnija; na usnama je osjeća, pod kožom je osjeća, u krvi je osjeća... Nasloni se glavom na stablo košćele, gleda preko njenih ramena da ko ne naide, a njena usta, gladna i vlažna, žežu ga po obrazima i vratu, pa se ponovo vraćaju, osjeća vrh jezika kako mu klizi preko usana, dodiruje zube... I naglo, kao što je počela, odlijepi se od njega. Stoji još trenutak sklopljenih očiju, onda ih otvori, pogleda ga mazno, pa zajapurena i zadihana šapnu :

- Ovako ljubili!

I otrča niz ulicu.

Osta naslonjen na košćelu, nijem, ne zna kud bi i šta bi sa sobom, a ona zasta, okrenu se, pa kroz smijeh dobaci:

- Obrij, žalostan, te brkove, bićeš mlađi!

I něsta iza čoška baščenskog zida, s čijeg ga je vrha, ugnjezdjena pod granom teških narova-glavaša, ljubopitljivo posmatrala šarena mačka. Oči su joj gorjele u mraku kao dva velika smaragda.

Razdire ga ljubomora. Bolan je svaki put kad Zorku, već prvakinju drame u *Guslama*, ko zagrli na sceni, kad se u Oficirskom domu, sva rumena i ozarena, zavrti uz Strausa u zagrljaju čustog austrougarskog natporučnika, kad se mladalački raspusno smije Dučiću. Duki, pobratimu, više ne vjeruje. Još u kalfinskim danima Duka ga je od jedne ljubavi odgovarao, da bi on, Duka, s njom čosao. Duka bi i rodenog brata izdao za svoj lični ćeif i šiċar. A oko Zore, uzvrtio se. Zar će o istom trošku izgubiti i ljubav i prijateljstvo? »Nemoj tako razmišljati - kori se. -To ljubomora iz tebe zbori. Gdje bi Duka tako. Pobratim je, prijatelj je. Prijatelji su najveće bogatstvo. S prijateljstvom je kao sa srebrnim escajgom. Svako malo-malo treba glancati, skinuti patinu, čuvati sjaj. Isplati se, ali traži strpljenje i trud... A šta ako, ipak, Duka i Zora meni iza leđa...?«

Nikom svoju muku ne govori, a šalje joj rimovan poziv na posijelo:

*»Ne zakasni! Drage volje,
moja mila, dodi i ti;*

*da ti gozba prija bolje,
u društvu će i on biti... «*

Nedjelja je. Poslije jutarnje molitve u crkvi susreću se iznad groblja. Može neko doći da obide mrtve, valja se skloniti, predlaže joj da se popnu do Gostine šume. Pristaje, hvata ga za ruku, pa se penju rubom vododerine usahle Dronje.

- Opet si ljut, Aco, danima na probama ni da me pogledaš!

- Ćuti, jadna, čuvaj dah dok se ne popnemo, vidiš kako je strmo!

Pripek' o zvizdan, strižu popci, pokoji kamen se odroni ispod nogu, a on joj stišće ruku, strah ga da ne klizne, ne d'o bog, padne. Zadihani i oznojeni popeše se na Stolačku gredu. Predahnuće. Sjeli podalje jedno od drugog, na vruće stijenje. Dolje Mostar treperi u jari, s Podveležja osvježava povjetarac.

- Ljubomoran si, veli ti pobratim Jovan.

- Ljubomoran sam.

- Nemaš razloga, žalostan, šta će ti ljubomora?

Ne gleda u nju, podnimio glavu rukama, gleda u Mostar.

- Da ti kažem oko toga. Ja ne vjerujem u ljubav bez ljubomore. Bez nje je ljubav ravnodušna, dosadna. A takva – i nije ljubav!

Premjesti se na stijenu do njega, nasloni mu glavu na rame:

- Grijesiš oko Jovana. Voli te Jovan, nikad te ne bi orezilio. Gdje bih ja tebe s pobratimom varala? I za onog Austrijanca, grijesiš. Istina, šalje pisamca, kao zaljubljen je. To je njegova briga, šta ja tu mogu? Dobro pleše, to je sve. Ti znaš koga ja volim, a znaš i da bi me se moji odrekli kad bih ja s okupatorom čosala.

Prvi se još bliže uz njega, mazi mu se na ramenu. On otkopča par gornjih dugmadi na košulji.

- Baš je pripeklo!

- Bježiš od razgovora, pa da ja tebi kažem! Sretni vode ljubav, nesretni pjevaju o njoj.

- Tu si u pravu, ali batalimo priču, haj' mo se hvatati hladovine. Ako si se odmorila hoćemo li do Gostine šume?

- Žedna sam.

- Ima tamo vode.

Pomogne joj da ustane, opet je uhvati za ruku, pa krenuše. Go krš, stado ovaca u daljini, a na vrhu Veleža još se bijeli pokoja krpica snijega.

Jedna suza

- Ima li poskokâ u ovom kamenjaru, Aco?

- Ima, al' ne boj se. Neće on dok ga ne nagaziš. Mene zmijâ nije strah, ja se ljudi bojim. A ti, dok si sa mnom, ne trebaš se ničeg bojati.

- Ja se samo sebe bojim, dok sam s tobom! - smije se.

Izvuče ruku, spusti mu je preko ramena, a njegovu premjesti sebi oko struka. Otkopča i sama gornju dugmad na bluzi, puše u njedra. Zagrljeni, čutke, dočepaše se Gostine šume. Dočeka ih tišina i tamna hladovina s mirisom borove smole.

- Crknuću od žedi, gdje je to vrelo?

- Nema vrela u čitavom Podveležju, samo čatrnje.

- Gdje je čatrnja?

- Nema prije Kokorine, al' ima vode. Sačekaj malo.

Zamaknu iza drveća i vraća se s ruksakom. Raspakuje. Vadi čebe i dvije čuture.

- Sjedi, jadna, napij se... Što me gledaš tako?

Pruži joj ruku, sjedoše.

- Ovo si ti, Aco... ?

- ... juče popodne dokon bio, pa donio.

- O, moj pjesniče, kako si ti dobar i kako te volim! - veli, pa ga poljubi u obraz, položi na čebe i spusti mu glavu na grudi. - Jao, što ti srce udara k'o tarambuk! Sad će tebe tvoja Zora rashladiti!

Otkopča mu dugmad na košulji do pasa, pòsu vodom. On se trznu. Prvo s jednom, onda s obje ruke rastire vodu. Koža mu gori, godi mu. Sklopi oči, desetine ruku mile po prsima, po stomaku, zavlače pod leđa, ispod vrata, igraju s resicama na ušima... Ruke se smiriše, osjeti usne, leptir na čelu, ljubi mu spuštene kapke, vrh nosa, ovlaš dodirne usta, sklizne niz vrat, ponovo je na grudima, vrhom jezika igrat će s bradavicom; otvorio bi oči, a strah ga: šta ako sanja? Opkorači ga, miče mu se po stomaku, utroba mu zadrhti; leže na njega. Smanta ga dodir golih bradavica, pa pritisak čvrstih dojki što mu se lijepe i šire po prsima. »O, bože moj, pa ovo je skinula bluzu!« Ne može više, ruke mu se oteše, pobjegoše, ustavljuju se na oznojenim, golinim leđima; svaki mišić je zategnut, prsnuci; vrhovima jagodica nježno je miluje niz kičmu sve niže i niže, očajno stisne tvrd struk, ona jekne; zavlači ruke pod suknu, na bedrima je, drhte i privijaju se uz njegova; čitavo tijelo se ugiba, predaje, ide za njegovim rukama.

- Šta to radiš, Aleksa? - prepadnu se, povlači ruke ispod sukne, ona se podiže, ne da rukama s bedara:

- Oh, mili, neka te tu! Glas joj promukao, isprekidan, on otvara oči: tamnoput i sjajan stomak, populjak pupka, luk rebara kao da će iskočiti, dojke strše s rumenim, krupnim kupinama u tamnom krugu; zabacila glavu unazad, jagodica na vratu se ocertava, usne poluotvorene, oči sklopljene, kosa se slijepila na čelu; kapljica znoja se otkinu i dugo pada prema njemu. Obuhvati je s leda, privuče, zari glavu u stomak, usnama kupi znoj, usisava bradavice, nježno gricne da je ne zaboli; ona jeknu i pade po njemu. Traži mu usta, promaši; a onda odjednom njen jezik, drzak i slankast, razmiče mu zube, divlja po ustima; sanjao je da miluje te grudi, mora sada, mora sada, a ne može do njih, sva je spečena, srasla uz njega; izdaju ga ruke, gube se pod suknjom, niz bedra; ona ga okrenu, sad je on gore, hvata mu ruku i stavlja na stomak; sklupčani se skotrljaju s čebeta na popalu borovinu. Njeno oblo i čvrsto tijelo pastrmke mladice migolji pod njim;

- Ljubi mi uho! - sopće –Tako, oh, tako, mili moj, sad mi grudi ljubi!

Poslušan je, ide tamo gdje ga vodi, u raj bi i pakao, svejedno; grči se pod njim, bunca nešto nerazumljivo, kao u vrućici, usne su joj sve mekše i mekše, kao dva puža golaća lijepa mu se na ustima, tijelo mu bježi iz ruku, ne može je savladati... Zari mu nokte u leđa, ugrize za donju usnu: bol ga presječe, htjede nešto reći; dug drhtaj prostruji joj tijelom, podiže ga, vrisnu, očajnički privi uz sebe, pa stiša...

Leži s glavom preko njenog ramena, lice mu je pola u borovini, pola u rasutoj kosi, ruke opružene na stranu: Hristos je raspet na polugolom tijelu, kao na krstu. Ne smije da se pomjeri, da progovori, ostao bi zauvijek tako. Nina ga na grudima dok diše, orkestar cvrčaka izvodi »Odu radosti«, daleko, daleko negdje ovčije zvono.

- Mili, mene bocka po ledima. - oglasi se Zora.

- Sad ёu ja to, sad ёu ja.. - govori. Polako je podiže. Njen pogled više ne plamti, oči su utrnule, poblijedile.

- Raskrvarila sam ti usnu, ne znam šta mi bi, oprosti...

Poljubi ga. Na usnama joj ёsta trag krvi.

- Ma, nije to ništa. - govori i nježno je okreće. Leđa su joj puna borovih iglica prilijepljenih i zabodenih u kožu. Prvo prstima, pažljivo da je ne zaboli, vadi jednu po jednu, onda natopi rub košulje vodom, pa skida milujući.

- Oh, što prija! - uzdahnu. - Jesam li se puno nagrdila?

- Nije puno, nekoliko, sad ёće tebe Aco izlječiti.

- Meni se čini da su mi leđa puna igala.

Jedna suza

- Nisu, mila, vjeruj mi. A znam kako boli. Nekad mi se čini da mi je srce šnajderski jastučić za zabadanje igala.

- Kada?

- Kad sam nesretan.

- To ti mene prekorijevaš, jer te činim ljubomornim i nesretnim.

Poljubi je u vrat.

- Ne zbori tako, jadna. Danas si me učinila najsretnijim bićem u vaseljeni.

Usta, otrese borovinu s bluze. Dok je oblači, stidljivo mu okrenu leđa.

Rastrese kosu, pokupi iglice sa sukњe, on zaprti ruksak, pa krenuše. Krš Podveležja je sač pod nebom. Znoj mu peče izgrebana leđa, opet ga hvata ljubomora. Dvoumi se, a onda će:

- Hoćeš li ti meni, Zoro, nešto poštено reći?

- Ja tebi, mili, sve poštено govorim.

- Ko te učio ljubiti?

- Francuzi.

- Koji Francuzi?

- Francuzi u Trstu... Što štrecas, žalostan, nisu ovako kao danas. To su Francuzi iz knjiga. Imala sam prijateljicu, Ana Mariu, u Trstu. Ona je od starijeg brata krala bezobrazne knjige, pa sam i ja čitala. Neke su bile i sa slikama, eto tako sam naučila... A bi li ti meni nešto poštено rekao?

- Znaš da bih.

- Jesi li Anku dovodio na isto mjesto?

Ošutje.

- Ču li ti šta te pitah?

- Čuh.

- Je si li je dovodio ?

- U Gostinu šumu jesam, ali ovdje gdje smo mi bili, nisam.

- Je li se ljubila ljepše od mene?

- Nije... Nju nisu Francuzi učili.

- To se ti, pjesniče, sekaš sa mnom?

- Ne sekam, jadna, kako će se sekati s tobom.

- Šta ja znam, Anka ti je prva ljubav. A prva je najveća.

- Jeste, Zoro, bila mi je prva ljubav. Ali, nije prva, posljednja ljubav je najveća.

- Hoću li ti ja biti posljednja?

- Posljednja, ako se ja budem pitao.

Podiže se na prste, poljubi ga u obraz, veli:

- Je t'aime, je t' adore et ce que te veux plus encore?
- Šta to reče?
- Rekoh: volim te, obožavam te i šta hoćeš više.
- Počinje mi se svidati taj francuski.
- Još ču ja tebe svašta lijepog, po francuski, naučiti.

Smijeh se prosu po kršu. Ne pamti kad se tako od srca nasmijao. Sunce je blještalo nad Humom k'o usijana tepsija, a dolje je Mostar već ogrnuo sjenku i boktao nakon ēelopeka. Uzeše se za ruke i krenuše nizbrdo.

Preko puta Šola nastanio se rid, utegnut austrougarski natporučnik. Gazda-Jovo ga očima ne može vidjeti:

- Ovaj švapski benevrek mi ne da oka sklopiti. Ha zora, zaklepeće mi sabljetinom niz kaldrmu, ha veče, uz kaldrmu. Nek' materi svojoj klepeće, dosta je meni švapskih sablji. Isuču li ih, letiće nam glave k'o karpuze! - žali se Atanasiju. Ata samo potvrduje glavom i razmišlja: »Ne d'o dragi bog da dočuje kako se oko Zore uzvrtio, taman bi ga prekinulo.«

Kad nije na službi natporučnik ne silazi s balkona što gleda u Zorine prozore. A pleše u Oficirskom domu po posljednjoj bečkoj modi i Zorka mu je jedina partnerka. Šalje joj ruže, kad god se vrati s odsustva kutije »Mozart kegli«, pisamca u kojim izjavljuje ljubav. Kad mu ne odgovori - puca u sebe. U bolniči, u komi, doziva je. Na molbu i nagovor natporučnikovih prijatelja Zorka ga posjećuje u pratnji Atanasija. Svijesti nije došao, umro je s buketom njenih ruža na uzglavlju...

Čaršija danima inspirira usta, Aleksa se ponovo povukao u sobu i u sebe... Persa i Sveto ga posade na stolicu:

- Mladost ludost, moj braco! Nemoj se ljutiti, al' Zorku ste svi razmazili, od gazda-Jove do tebe. On bi joj oblak s neba skinuo. Pa, ona nije dvaput istu haljinu za ovih godina obukla! A od kad je počela u *Guslama* sve vam je i svja. Zapjeva li - niko joj nije ravan, glumi li - niko joj nije ravan. Mene je stid pojeo zbog Milke Grgurove. Dovedete u goste prvakinju beogradske drame u »Zvonaru Bogorodičine crkve«, pa joj date Žervezu, a Zorka će igrati Esmeraldu. I Milka se ne vidi od Zorke. Duša me zabolila za Milkom, vidila sam je kako plače u garderobi. Što Milki niste dali Esmeraldu, zahvalnija je uloga za odigrati, a Zorki Žervezu?

- Nemoj, sejo, tako. Šta god joj daš, odigraće kao niko. Svi se slažu da je



Sa urednikom »Srđa«, Vrijeme Zorke, »Zore« i literarnog prijateljstva.
Sjede: Antun Fabris, urednik dubrovačkog »Srđa« i Vojislav Šola
Stoje: Svetozar Čorović, Atanasije Šola i Aleksa Šantić, urednici mostarske »Zore«

Zora velika glumica.

- Slažem se i ja, Mostar nije imao bolju. Ali ste je laskanjem razmazili. Mlada, udarilo joj u glavu. Slava je težak teret za njene godine. Njoj je pozornica *Gusala* postala pretjesna, ona je od čitavog Mostara napravila pozornicu na kojoj igra glavnu ulogu i uživa u tome. Svi ostali ste statisti u Zorinoj predstavi. I gazda-Jovo, i ti, svi... Zato vas i mota oko prsta kako joj prahne. Tako ti je to, moj braco, pa ti se na seju ljutio, ne ljutio.

Sveto nastavi:

- Posjetila je onog Švabu na samrtnoj postelji, pa šta, moj Alekса? Da ga je htjela, ne bi digao ruku na sebe. Golema je nepravda nju kriviti što se on zaljubio. Evo će četiri godine kako se i ti ubijaš zbog nje sumnjom i ljubomorom... Da te nije htjela potegao bi, ne daj bože, nešto jače, kao i on. Ovo s tim nesretnikom je čist dokaz da je samo tebe voljela i voli.

Kad dobro razmisli: u pravu su i Persa i Sвето. Njih dvoje su uvijek u pravu, vratиše mu nadu. A i Duka ga tjeши:

-Tako ti je to, moј tužni pobratime. Žene više vole oficire, nego pjesnike. Zbog uniforme i blještavih dugmića. Njima je draži vanjski sjaj, od sjaja duše.

Sluša ga i razmišlja: »Koga ti, Jovane, tjeшиš? Mene ili sebe?«

Čaršija pričala, pa prestala. Aleksa se vratio u magazu, *Guslama* i Zori. A Zora - po svome. Lijepa, divlja, neuhvatljiva. Malo se smiri, bez njega il' Ate nigdje se ne pojavljuje, a onda se opet počne šuškati: vidjeli je s ovim, vidjeli je s onim.

- Garib Aleksa, šta je on bogu skrivio da ga ona Šolina šperka bandija i rezili kako joj se ćefne? Eno je, opet, ćosa s drugim.

Vrijeda ga sažaljenje čaršije, odluči da prekine zauvijek, a onda mu ona piše:
»Dragi Aleksa,

Ne znaš kako mi je žao kad sam Tvoje pismo pročitala. Ja sam sebe grdiла što sam te mogla ožalostiti, pa iako je to bilo bez namjere. Ja, bogami, Aleksa, nisam nikad ni pomislila da će tebi biti žao ako ja s B... razgovaram, jer sam mislila da nećeš biti ljubomoran. Pa, zašto bih ja, dragi Aleksa, Tebe varala i drugog ljubila, zar bi to lijepo od mene bilo?

Tvoja, do groba ljubeći Te, Zora.«

Svakom njenom pismu povjeruje, vрати mu spokoj. Noćima, sretan, traži rime za boju njenih očiju. I tako proteče šest godina do te večeri kad mu snaha Ljubica vrati prsten. Spustio ga je u Neretu, kao u grob, a još ga žeže na dlanu.

Svatove, kao Zorke Šoline 1907. Mostar nije upamtilo. Udao je gazda-Jovo kćer za dobrostojećeg i obećavajućeg bankarskog činovnika, Milana Jovičića. Mladence je do oltara doveo vjenčani kum, Pero Šantić, najstariji Aleksin brat.

Na oproštajnoj predstavi u kojoj prvakinja *Gusala* Zorka Šolina tumači lik majke u Dodeovim »Arležijankama«, pojavio se predsjednik Društva, najpoštovaniji, najvoljeniji i po mnogim najljepši Mostarac svog vremena, Aleksa Šantić. Uz prigodnu, svečanu besedu, uručio je glumici »Srebrni vijenac« i u ime *Gusala* oprostio s njom... A privatno, tri godine kasnije, 1910, na sijelo u *Guslama*, došla je i ona. S djecom. Zadržao se kratko, izvinuo i pobjegao u noć.

Ujutro, uz kafu, u bašći pod bajamom, čitao je sestri Persi stihove ispjevane te noći:

»Ponoć je. Ležim, a sve mislim na te -
u tvojoj bašči ja te vidjeh juče,
gdje bereš krupne, raspukle granate. «

I kao nesan, teče stih za stihom. Diže pogled sa sveske, sklopi oči i nastavi govoriti sve umornije i sve tiše:

»Što moje bašte ostaše bez grana
i slatka ploda što rada i zrije
na vatri srca?...Gdje su jorgovana

vijenci plavi?...Gdi je kletva, gdi je?...
Vaj, vjetar huji...A ja mislim na te
i sve te gledam, kroz suzu što lije,

gdje bereš slatke raspukle granate.«

U Persi nešto prepuče. Od sve braće njega je uvijek najviše voljela. Tješila bi ga, a šta reći? Nakon bolna čutanja, tek toliko da bi razbila mučnu tišinu, upita:

- Imaš li, braco, naslov za pjesmu?
- Imam, sejo. Ovo je suza kanula kao tačka na kraj moje ljubavi, na kraj svih mojih ljubavi. Nazvao sam je »Jedna suza«.
- Tako je najbolje - potvrди ona. Podiže se, pokupi fildžane i ode uz basamake. Kad uđe u sobu, spusti tacnu, kleknu pred ikonu krsne slave, Svetog Nikole, skrsti ruke kao u molitvi i zavapi:
 - Bože, ako si pravedan, što njega?Poklopiše je jecaj i suze.

Urumenu jesen 1921, u predvečerja, na terasi hotela »Neretva«, uz kafu, osame se dva pjesnika: Aleksa Šantić i Miloš Crnjanski. Mlad Crnjanski, sumatraista, došao je u Mostar na vojnu vježbu. Danju egzircira s 31. pješadijskim pukom komandanta Živkovića, a gotovo svako veče provodi s Aleksom, koji je bolan i oronuo.

Priča mu Miloš kako noću, u sobi 101, zapisuje Komentare uz »Itaku«.

Dijelove zapisa govori napamet, mirno, bez zanosa. Kako mu Mesec nad gradom, velika, uvis bačena medžedija, svetli kroz prozor. I kako je šum Neretve po kamenu i mesečini, najlepši šum na svetu.

Drhtavom rukom Aleksa podiže fildžan, polako otpija gutljaj i razmišlja:
»Pjesmi ne treba nikakav komentar. Sve ona sama treba reći.«

Mladom poeti ne govori ništa. Mladi su sujetni i neće da ga povrijedi. Ovaj ga Banaćanin podsjeća na Jovana, u čijim stihovima šušte zvijezde.

Danima tako zasjednu, nekad do fajronta. U akšame zatreperere tanani glasovi mujezina i srebrn zvon s pravoslavne crkve i katedrale. Dok noć poliježe, još vrela i mirisna, mostom zatrucka pokoji fijaker. I sem šuma Neretve ispod, sve ostalo je tišina. Razgovaraju - kako kad. Aleksa više čuti, Miloš više govori. O lirici, rodoljublju, futuristima... Čita mu Rastkove stihove... O vaseljeni, daljinama i putovanjima, govori.

»Kakva putovanja« - misli Aleksa. »Pa, ja sa ovo uboge penzije jedva vežem kraj s krajem. Meni je još ostalo do Mare, Riste, Jeftana, Jakova, Stake i Svete na groblje se popeti. Nikud više i nikud dalje.«

Načeo je, Miloš, priču i o njegovim ljubavima. Pita za Onu koju je najviše voleo?

Nije očekivao da ga o ljubavima pita, znatiželja mu se učini nepristojnom, odmahnu rukom. A i šta da mu kaže? Da je u životu samo dvaput volio. I oba puta zijanio. Koga je više volio, Anku ili Zoru? Obje. Anka je bila prva, Zora posljednja ljubav. Anki je govorio da je prva vječna, Zori da je posljednja najveća. Odavno više nije siguran u to. Siguran je da ga je Anka više voljela od Zore. A koga je Zora voljela: njega, sebe, ili nekog trećeg, odgoneta dvadesetak godina. »Biće sebe«, pomisli. »Sva je nesreća sa Zorom što smo oboje bili zaljubljeni u nju. I ja i ona.« Jedva primjetan, melanholičan smiješak za tren zatitra na rubu usana.

Miloš ga posmatra i poštaje čutanje. Kad uoči smiješak, pokaja se što je pitao. »Nisam trebao džarkati, nikad nije preboleo.«

»Ako kažem Anka, izdaću Zoru. Ako kažem Zora, izdaću Anku. Šta god da kažem, izdaću sebe.«

- Znate šta, gospodine Crnjanski, pjesma je pjesma, a život je život. Što sam stariji, sve češće pomislim da je riječ ljubav najpristojniji, poetski izraz za iskonski ljudski nagon parenja i razmnožavanja. A kad to pomislim, uhvati me strah i ne pišu mi se pjesme... Kasno je več, vrijeme mi je kući, Persa čeka s večerom.

Miloš ga ispraća pogledom preko Musale, dok ne zamakne prema Srednjoj ulici. Korača polako, kao pod teškim teretom, oslanjajući se na štap. Ali se drži uspravno.

»Ovaj nesretnik već dugo mrtav hoda zemljom. Sve je u njemu umrlo, sem ponosa«, pomisli, i bi mu opet žao što je temu ljubavi načeo. »Biće velika nepravda budu li ga pamtili po promašenim ljubavima, deklamovali o Svetom Savi i pevali po kafanama. Mnogo je više zavredeo. I kao pesnik i kao čovek.«

Na oproštajnoj sjedeljci, pred Milošev povratak u Beograd, susreli su se još jednom. Aleksa je bio neuobičajeno čutljiv, odsutan.

- Niste u dobrom raspoloženju, gospodine Šantiću. - primijeti Miloš. - Nešto vas mori?

- Sava i Neretva.

- Sava i Neretva vas more!?

- Previše me toga, znate, kroz život morilo, dosadna je priča, neću o tome... Ne more me Sava i Neretva, volim rijeke, ali kako me pati nesan, svašta mi nešto pada na pamet. Posljednjih noći razmišljam o rijekama i ljudima. Koliko rijeke utiču na čovjeka. Koliko su presudne na karakter, mentalitet, pa, ako hoćete, i na osjećanja. Čujete li ovu Neretvu kako brza, brblja? Lijepa je i vesela, ali divlja i neuhvatljiva. Ponekad, bogme, i opasna. Ljudi s ovih obala liče na Neretvu. Kao što ljudi s obala Save liče na Savu. Tiši su i pitomiji, čini mi se... Dobrodušniji, umiljatiji... Razboritiji u odlukama... Da li sam u pravu – ne znam, ali bar ubijam vrijeme razmišljajući. A ponekad, opet, mislim da je sve do sunca. Pod ovim zvizdanom sve se lako pali, sve brže sazrije, naglo eksplodira s krvavim osmijehom, kao granate. I gasi se lako... Ne mislim na topovske granate, mi šipak–nar zovemo granata... Gdje je manje sunca, krv teže proključa, ljudi su hladniji, sabraniji... Sve duže traje... Oprostite, dušim vas staračkim pričama...

- Naprotiv! Neobično vam je ovo o rekama, suncu i ljudima, gospodine Šantiću, a ima istine u svemu! - govori mu Miloš. Onda mu sinu: »Pa, on ovo o ljubavima govori... Kakva Sava i Neretva!... Ovo se on o svojoj Slavonki i Mostarki ispoveda!«

Još su par rečenica razmijenili. Miloš zamoli adresu, rado bi mu poslao *Itaku* čim objavi.

- Napišite samo: za Aleksu Šantića, Mostar, naći će me. Ja sam se ovdje radio, vijek kraju primičem, a vidite, ni adrese nemam... Kod sestre sam se sklonio.

Pred rastanak, sjećao se Miloš, pokazujući u mrak, izgovorio mu je Šantić 114. suru iz Kur'ana:

»Skloništa tražim... skloništa od Uduvala, od Izdajnika, koji duva u grudi ljudske, skloništa od Džina i od ljudi.«

Miloš ga je posmatrao kako odmiče, s dugom sjenkom. Uvijek u čistu, a pohabanu odijelu, ličio mu je na rano osiromašilog bega, koji nije prodao očevu kuću.

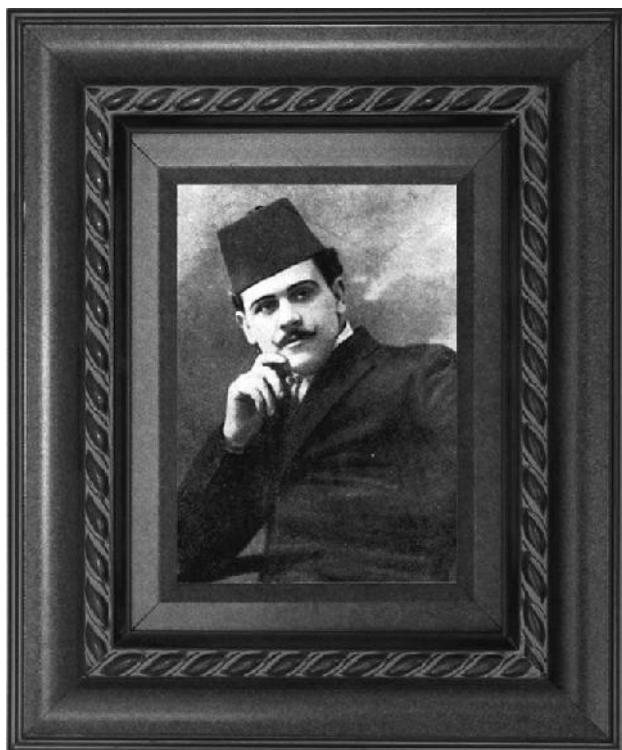
Poslje Zorke Šoline pjesnik ljubavi nikad više nije ljubio. Sem u stihovima. Umro je, 2. februara 1924. Mostar je utihnuo, ogrnuo crnu pelerinu. Ispratio ga kao jedna porodica. S odra su ga ponijeli članovi *Gusala i Hrvoja*. Posmrtna povorka je išla gradom pet sati u mrzloj tišini. Čak je i bura utihnula. Samo bat koraka i zvôn zvona s tornja pravoslavne crkve... Kad je povorka pošla Cernicom, s minareta Cerničke džamije oglasio se mujezin. Proučio je pjesniku oproštajnu molitvu.

Đaurko mila

*Đaurko mila, tuga me mori
za oči twoje što suze rone,
usta su twoja prepuna baja,
oh, dodì, dodì sred zagrljaja,
čuj, kako srce umilno tepa:
»Oh, dodì, dodì, Đaurko lijepa.«*

1905.

Osman Đikić



*Osman
Đikić*



Pred zoru ga probudi kašalj. Suv i vreo. Otpi dva gutljaja čaja od zove s blagajskim medom. Vazda mu je puna šoljica uz krevet. Svako veče jedna od sestara, Hatidža, Ziba, jal' Fatima, namire za noć...

»Dobre moje sestrice« - tepa u polumraku, i odjednom mu se plače. Pode s onom šoljicom na stolić, promaši. Zvuk slomljenog porculana resko zasjeće tisinu. »E, moj Osmane, gotovo je s tobom. Gotovo! Ali, ne žali se. Sviđeta si se nagledao, pjesama napjevalo, jedine ljubavi naljubio. Nisi prošao kroz život kao igla kroz sitno tkanje. Nepravda je samo što ćeš smrću orezilit' one koji te vole. Za Zoru nemaj brige. Ako ti je hak da odeš prije, Zoru će babo i sestre pripaziti. Svi su Đikići isti. Mehko srce, duša od kadife.«

Spavao bi, neće san. Da ustane, rano je, još svi spavaju. Sjeda na rub kreveta, do prozora bi, da otvori - daleko mu. Podnimi glavu rukama, sklopi oči. Dolepršaše sjećanja: djetinjstvo, mekteb, gimnazija na Luci... Sjećanja na djetinjstvo mirisu na proljeće. Sjeća se prve pjesme, »Na rastanku«. Rastanka s gimnazijom se sjeća. Kako su ga završne, 1898. godine, izbacili, zalagao se za vjersko-prosvjetnu autonomiju Muslimana. Pa kako je s najboljim drugom, Rindom Radulovićem, pobegao u Beograd, upisao Trgovačku akademiju. Učio i u Stambolu, pa zaposlio u Beču. Čuje večernje ezane sa stambolskih munara i zvona s bečkih katedrala. Činili su ga dalekim i kaharli. Lista sjećanja sve brže, žuri mu se u Brčko, na prvi susret. Tamo ga čeka Ona što mu je prvi poljub, prva i posljednja ljubav.

U jesen 1904. na vratima hotela u Brčkom pojavi se naočit momak. Odjeven je po bečki, a fes na glavi. Za njim hamal, boči se s dva pogolema, kožna kofera. Prijavljuje se kao Osman Avdage Đikić, rođen 6. januara 1879. u Mostaru. Moli da mu se dade jednokrevetna soba, da nije do ulice. »Lak sam na snu« - veli.

Sutradan se pojavio u banci. Razmijenili su već pisma, očekuju ga. Činovnici su po 7-8 godina stariji od njega. Dosta je stranaca, međusobno razgovaraju njemački. Obraćaju mu se službeno. Nekoliko domaćih, iznaokola, priupitaju ponešto privatno... I čaršija došljaka odmah primijeti i gleda utoliti znatiželju. Otvoren je i razgovoran, a na poslu vrijedan i uredan. Ubrzo se pročulo da je štampao dvije knjige pjesama. »Jednu o ašiku« - smijulje se. Pjesme mu nisu čitali, ali ga Brčaci zovu: »Pjesnik iz Mostara«. S Brčacima malo ahbabi. S posla u hotel, spaja ručak i večeru, a prozor mu se ne gasi do 2-3 iza ponoća. Nekad, subotom, side u restoran, na muziku. Popriča s Emilom Glaterom. Emil je došao prije 4 godine, otvorio prvu štampariju. Kad nema Emila osami se, uz čaj. Nedjeljom prošeta do Save...

Potkraj jeseni fasade na glavnoj ulici osvanuše pod plakatima: gostuju pozorišna trupa Petra Ćirića iz Beograda. Stigli su sa mećavom. Na premijeri je i »Pjesnik iz Mostara«. Scenom blista zanosno djevojče. Glumi i pjeva. »Nema više od šesnaest« - pomisli Osman, pa u pauzi, nakon prvog čina, trči pred zgradu da joj s plakata pročita ime: Zorka Topalović. Čeka je nakon predstave. Prvo izlaze muški. Bučni su. Potom ženske. Zastanu, osvrću se.

- Zorule opet kasni, hoćemo li je čekati?

- Što bi je, bre, čekale, 'ladno je. Čika-Pera je ostao, neće je pustiti samu.

I njemu je hladno, cupka desetak minuta, dok se na vratima ne pojavi Ona i visok, plećat čovjek, u kaputu s krznenim okovratnikom. Dok podiže okovratnik preko ušiju govori joj:

- Dete, stavi šal preko usta, promuknućeš, a i sutra nam valja lebac zaraditi.

Prilazi im, skida fes.

- Izvinte što ja ovako naslobodno, gospodine Ćiriću, ali moram čestitati i zahvaliti. Predstava je bila izvrsna... Osvježenje u ovoj čaršiji, gdje se rijetko šta od umjetnosti dogodi. ...

Vrti fes u ruci, pa se obraća njoj:

- Vi ste me zadivili, gospodice Topalović!

Ona se začudi: »Otkud mi zna prezime!?!«

- Hvala, momče! - pruža ruku Ćirić. - Ne skidajte rukavice i stavljajte taj fes na glavu, ako boga znate, ovo je Sibir. Kako ono rekoste da se zovete?...

- Osman Đikić!... Komšija iz hotela - doda, i učini mu se glupo.

- Čast mi je! - veli Ćirić, snažno mu prodrma ruku, a ispod šala prigušeno



*Zora
Dikić*

doprije:

- Milo mi je, ja sam Zorka!

Mećava je stala, noć je tiha, pod nogama škripi suv, prhak snijeg.

- Proveo sam jedno vrijeme u Beogradu, u školi, nosim lijepе uspomene.

A pišem ponešto. Lani mi je objavljena zbirka pjesama... Druga... Pokušavam se okušati i na drami.

Obradova ga njen iznenaden pogled, a i Ćirić se prenu.

- A, zato sam vas u toku predstave primetio. Junački ste nas podrili, odmah mi je bilo jasno da niste običan posetilac.

U restoranu hotela Ćirićevo društvo se otkravljalovalo. Ženske čajem, muški kuvanom rakijom. Osman se ponudi da joj prihvati kaput.

- Hvala, neću ostajati! - govori dok razmotava šal. Tamnoputo lice, rumeno od studeni, okrugla, napućena usta, a krupne, tamne oči pod vitkim povijama.

»Na pozornici izgleda viša, ali je čestija izbliza« - pomisli.

- Možemo li porazgovarati, gospodice Topalović... Načeo sam dramu, pa ako biste odvojili malo vremena...

- Umorna sam veoma, ali sutra smo još ovde, pa posle predstave... možda... - i podje na sprat. Posmatra je dok se penje. Sitno, al' skladno tijelo joj pleše pod kaputom, ograda stepeništa se ugiba, razmiče, čini mu se. Na vrh zasta, okrenu se:

- Laku noć, gospodine Đikiću!

Tek kad zamače u hodnik, on odgovori :

- Laku noć, gospodice Topalović!

Sutra sjedi u prvom redu... Predstava se prebrzo završi. Publika se razilaže, a on još стоји pred spuštenom zavjesom, aplaudira. Čeka pred garderobom, čestita i pridruži im se. Vani vijavica. »Šta je ovo, bre, sudnji dan! 'Bem ti sneg i ko ga izmisli!« - opsova neko. On se začudi: »Kako mogu psovati pred ženskim!?«

U hodniku hotela prihvati joj kaput, otrese snijeg... Okupljaju se oko peći, cupkaju, trljaju promrzle ruke.

- Deco, sva je prilika da ćemo i proleće ovde dočekati! - govori Ćirić dok prilazi. - Led je okovao reku, lada ne ide. U apsani smo!

Osmanu ne bi mrsko. Postoja još malo, dovrši čaj, poželi laku noć. Ona ga zateče u hodniku, pred sobama. Ne pokaza da se iznenadila.

- Donio sam vam početak drame, u rukopisu. Još nikom nisam rekao da pokušavam, a vaš bi mi sud bio dragocjen. Dok vas večeras gledah, vjerujte mi, kao da sam po vama Zlatiju zamislio... Zlatija je glavna ličnost i zvaće se »Zlatija«. U tri čina će biti...

- Ako duže ostanemo »u apsani«, kako Čika-Pera sluti, spasli ste me dosade... Šalim se. Sve oko pozorišta me zanima, a imati čast da budem prvi čitalac i još po želji autora, to se retko kome dogada.

Učini mu se da je »po želji autora« posebno naglasila. Na dnu hodnika se pojavi grupa glumica. Zovu je: »Hoćemo li u krevetac, Zorule?« »Laku noć!« - reče, i otrča. Ženski kikot je odmicao niz hodnik, a ču i razazna njen srebrn glas: »E, baš ste dileje!«

Sposla žuri u hotel. Snijeg još vije. Ćirićevu trupu zatiče za ručkom. - Izvolite, sednite s nama, pesniče! - ponudi ga Ćirić.

Daurko mila

Brine ih kijamet. Otkazali su predstave u Sarajevu, Travniku, Konjicu, Mostaru i Trebinju.

- S prolećem čemo - veli Ćirić...

Poslije večere, razgovaraju pred njenim vratima.

- Pročitala sam noćas, ali mene nema! - smije se.

- Zlatija će se pojaviti tek u drugom činu, prvi je više kao uvod u dramu.

- Šalim se. Lepo je i setno. Kako ste počeli, predosećam tragediju... Melodije pesama ne znam, ali stihovi su prelepi. Posebno onaj: »Hej, nisu blago groši i dukati, već je blago što je srcu dragoo...« Je li to vaše?

- Nije, nažalost. Sve lijepo o sevdahu naš je narod već ispjevalo. Ja sam pokušao u novoj knjizi, »Ašiklje«, a koliko sam uspio, ne znam.

Naslonila se na dovratak, proučava ga. Dopada joj se skromnost i sramežljivost. »Nežan je, lepo odgojen... Ruke su mu lepe. Ovi dugi, negovani prsti, za klavira... Oči pametne, tople. Kad pogleda, greje.«

- Opa, bato! - dobaci neko iz grupice glumaca u prolazu.

- Ne zamerite, barabe pijane! - veli.

Pet poslijepodneva i večeri proveli su zajedno. Snijeg je stao, otoplilo, pakovali su se za Beograd. Posljednje veče, do iza ponoća, razgovaraju pred njenim vratima. Razmijenili su adresu, spremiće joj »Ašiklje«, već je naručio da mu iz Mostara pošalju.

- Vreme se pakovati! - Prihvati mu obe ruke. - Knjigu mi šaljite i javite se pismom, radovaće me. A u proleće, eto me u Mostar. Volela bih da me odvedete u Nurihanuminu baštu s početka »Zlatije«. Ovih ladnih noći u toj bašti sam se grejala... Laku noć, dovidenja Osmane! - poljubi ga u obraz i tiho pritvori vrata. Stopala mu se za pod zatutkališe. »Da mi je odvesti u beharli mostarsku bašču, poslije serbez i na ahiret mogu.«

Dok se lada valja Beogradu, Bogoljub - guslar, tamburaš, frulaš i prvo grlo trupe, »slavujče s Kopaonika« ga zovu, pred društvom je podrugljivo pita:

- Leba ti, Zorule, imade li ti ikog naći u Brčkom, do onog Tureta pod fesom?

- Ono ispod fesa vrednije je od hiljadu takvih kao ti, što ste juče šajkače i šbare zamenili šeširom! ... zagrenu se, istrča na palubu. Dvije starije članice se podigoše, Ćirić im rukom pokaza da sjednu, pa okrenu Bogoljubu:

- Slušaj ti, Obiliću, drži taj jatagan za zubima, jer isučeš li ga na dete još

jednom, bog mi je svedok, do učkura ču ti ga sterati. I ne samo do učkura. Kroz dupe ču ti tu jezičinu provući i u čvor vezati!

Muk. Ženske nisu navikle da čika-Pera u njihovom prisustvu izusti tešku reč. A on, zajapuren, nastavi:

- Kako te, bre, nije stid, tek joj je šesnaesta!? Ako ti je do seče Turaka, udri, junače, na Stambol!

Izade. Neko od društva reče:

- E lepo te, bata-Bole, zalepi Pera. K'o plakat. Ako, i zavredeo si!

Naslonjena na sledenu ogradu, Zorka je jecala. Ćirić joj spusti ruku na rame:

- Zorule, dete, ne plači! Nije gedžovanska topuzina vredna tvojih suza. A što se pesnika tiče, u pravu si. Pametno i umiljato momče... Bežimo unutra, oduvaće nas ova košava! - prigrli je i povede. Savom su plovile sante leda, muklo udarale o bokove lade, arlaukala košava, a iz magle izroniše kule Kalemegdana.

Pisao joj je veče po odlasku... Pet pisama, po nekoliko araka, poslao odjednom u velikoj, bančinoj koverti. Kad otvori prvo njeno, pa pročita: »Dragi Osmane...« sve je pisanje batalio, sem pisama u Beograd... Veoma je obradovale »Ašiklije«. Krupnim, štampanim slovima prepisala završnu strofu iz uvodne pjesme, »Milo lane«:

»Lahke pjesme prhnuće svijetom,
Ko bulbuli - tići lakokrili,
I dugo će pričati svijetu,
Nekad dvoje da su srećni bili.«

Stihove je uokvirila, a poslednji dvaput podcrtala. Iza toga piše: »Pesme sam pročitala, mnogo su lepe, mada puno reči ne razumem. Kad dodem u Mostar ti ćeš mi ih prevesti, jel' da ? A u sledećem pismu, molim te, napiši imena dvoje što su srećni bili...«

Odgovara joj odmah, a zadnji stih piše: »Zauvijek O. i Z. da su srećni bili.«

Petnaestak dana nema pisma, odlučio je, u Beograd će. Poštar odgodi.

"Dragi Osmane,

Tek sam se vratila. Još se nisam raspakovala, čitala sam tvoja pisma i odmah sedoh da ti odgovorim. Išli smo u Smederevo, Zaječar i Negotin. Ništa

posebno, malo sveta bilo. Po Dunavu još led, lađa me razbolela. Kad sam videla kako si promenio stihove, odmah sam ozdravila. Čika-Pera nam je na povratku rekao radosnu: gostujemo u *Guslama* negde posle Sv. Đurđa. Samo on i sele znaju da se dopisujemo. Ona me dočekala vešću da će se veriti. Tata je dao pristtanak. Načisto je podilejisala. Evo je, čući mi nad glavom i zadeva me što će pre mene. Bože, kako je slatko biti zaljubljen! Oprosti, čujem tatu pred kućom, nisam ga još videla, moram prekinuti pismo. Pisaću opširno. A ti meni piši kad su bašte u Mostaru najlepše. Šaljem ti poljubac, Zorka... Zaboravih da ti prenesem čika-Perine pozdrave. Poziva te kao gosta na predstave u Mostaru. Kaže da si najbolja publika na svetu. A i ova napast, moja seka, Ljuba, te pozdravlja.«

Na željezničkoj stanici u Mostaru Ćirićevu trupu su čekale obje sekcijske *Gusala*. Biće smješteni po kućama. Glumice kod članica, glumci kod članova. Tu je i Osman.

- Otkud tebe, prijatelju! - pita ga Svetozar Čorović.

- U Brčkom, zimus, zatrpaо ih snijeg, bili smo u istom hotelu i...

Nadglosa ga pisak dolazećeg voza, škripa točkova. Svetozar primijeti da Osman još miče usnama, poče se smijati... Na vratima vagona prvi se pojavi Ćirić. Diže ruke i teatralno pozdravlja:

- Živeli, braćo i sestre srpskih *Gusala*!

Silazi, ljubi s predsjednikom, Šantićem. Glumce dočekuju aplauzom. Među posljednjim se pojavi Ona. Stoji na vratima, podiže na prste. Primijeti ga: skinuo fes, maše joj i probija se kroz gomilu. Naleti na Ćirića.

- Lepo od vas, pesniče, da ste nas sačekali. Sad ću i vas da poljubim! - Šapnu: - Zorule jedva čeka da vas vidi.

Iskobelja se iz Ćirićevog zagrljaja. Stajala je kraj vrata između kofera i velike putne torbe, mala i izgubljena.

- Dobrodošla u Mostar, Zoro! - Ime joj naglasi kao svitanje.

- Lepše te našla u Mostaru, Osmane!

S nekoliko prigodnih rečenica Aleksa je gostima poželio dobrodošlicu. Potom grlat Danilo Bajat čita ko je kod koga na konaku... »Gospodica Zorka Topalović kod gospodice Zorice Čorović, imenjakinja.« Niko se ne odazva. On ponovi glasnije. Opet muk. »Gde si, bre, Zorule, tebe zovu!« - proderu se neko, prenu ih. Ona uhvati za ručku kofera: »Neka, ja ću ponijeti.« Upozna je sa Zoricom i Svetozarom, smjesti prtljag u fijaker.

- Nadam se da ćete doći na predstavu, gospodine Đikiću, nov je repertoar?

- Svakako da će doći, gospodice Topalović!

Fijakeri otkloparaše. On i Svetu krenuše u čaršiju.

- Mlađa sestra vile Ravijoje ova beogradska Đaurka, prijatelju. Bogami će je neko begenisati, puna je čaršija đuvegija!

Osjeća u Svetinom glasu da ga pali. Na Svetu se ne može naljutiti, ahbabu su. Njemu sve može povjeriti, neće dalje otići.

- Od kad sam je sreo u Brčkom, u sevdahu sam, moj ahbabu, ne znam gdje udaram. Ako bi joj haber poslao dok je kod tvojih, bil' prenio?

- Bezbeli da bih. Ako treba i tebe bih, Osmane moj dobri.

Dvoranu *Gusala* na Carini članovi zovu ih »Ledara«. Na predstavi pola posjetilaca stoji. »K'o u furuni«, žali se neko. Poslije predstave zamoli ga da je upozna sa Šantićem. Aleksa je pohvali, rado bi je video u *Guslama*. A Osmanu veli da je s Ćeifom pročitao »Ašiklije«, ali drugom prilikom o tome, »ostaviće mladost nasamo«. Par rečenica su razmijenili, Zorica dode po nju, čekaju ih kod kuće, s večerom. On izdvoji Svetu, moli da mu ugovori sastanak.

- Dovećemo je Zorica i ja, ne beri brigu. Samo reci gdje i kada?

- Obećao sam je odvesti u Nurihanuminu bašču u prvom činu.

«Kakva Nurihanumina bašča u prvom činu!?» - zbumjen je Svetozar. »Šenuo, živog mi boga, hoće to od ljubavi!«

Osman uhvati ahbabov začuđen pogled, sjeti se da mu još nije rekao za dramu.

- Bašča je iz »Zlatije«, u Rodoču.

Sveti, opet, ništa nije jasno, sem Rodoča. Utvrdiše za sutra u osam i po.

«Dobro mi je zaglavio prijatelj, kukala mu Zulka!» - maše Svetu glavom kad se rastaše.

Sutradan, sat ranije, ushodao se na Čekrku, ispod Donje mahale. Od Neretve do puta, od puta do Neretve... Dopratili su je Svetu i Zorica. U jednostavnoj, bezanoj haljini, otvorenoj nisko ispod vrata, kratke kose, s torbicom u ruci između Zorice i Svetе, učini mu se mala. »Kao gimnazijalka koju roditelji prate u školu.« Kratko popričaše, pa Svetu veli :

- A sad svako za svojim poslom!

Kad se malo odmaknuše namignu Zorici: - I svako za svojom ljubavi.

Osman je povede prema Rodoču.

- Lepo me stid, kako su me kod Zorice dočekali. Devojačka soba, cveće u vazni, slavska večera... Hoćete li ovo, hoćete li ono, samo nutkaju. A celim

putem dovde umirala sam od smeha. Gospodin Sveta bi trebao komedije da piše, beogradsko Narodno da ga izvodi... Blago tebi, Osmane, kakve prijatelje imaš!

- Ugledna su kuća Čorovići, has Mostarci. Svetu napose. Imao sam sreću da jaranimo od djetinjstva. Puno mi je valjao. Hā sam propjevao, njemu sam rekao. Hrabrio me, u »Zori« mi prvu pjesmu objavio. I ne samo meni. Imao sam ahbaba, Avdu Karabegovića, rahmet mu duši, umro je devetstote, ni dvadesetd-vije nije napunio. Bio je bolji pjesnik od mene. Svetu je, prije tri godine, u Beogradu dao Avdinu knjigu štampati, bašluk mu podigao... Šta da ti kažem o Sveti? Pošten je, iskren, talentovan. Pitanje je vremena kad će ga beogradsko Narodno zaigrati. A dobru je školu izučio. Od Alekse, s kojim se preko Perse i orodio, do Silvija koji mu je zakletva.

- Gospodu Persu sam sinoć upoznala, tako je pametna i mila. A ko je Silvije?

- Silvije Strahimir Kranjčević, Svetin omiljeni učitelj u Trgovačkoj školi. Veliki pjesnik i čovjek. Nažalost po Mostar, nije se dugo zadržao, ali je ostavio trag da će se zavazda pamtit... Učio je djecu po školskom programu, ali i više od toga. Poštenju i merhametu ih je učio. Svetu mu je najbolji dak... Kad bih brata imao, volio bih da je kao Svetu.

Koračaju uz red niskih kuća iz čijih bašta plavi miris jorgovana i zumbula. Ona se obazire okolo, pita :

- A gde je, Osmane, taj Rodoč i Nurihanumina bašta?

- Ovo je Rodoč, Zorka... Za Nurihanuminu baštu, oprosti, slagao sam. Nije u Rodoču.

- Nego gde je!?

- Kad se s Glavne ulice u Mostaru kreće na Mazoljice i Brankovac, prva avlja s desne strane...

- Pa što me, bre, nisi tamo vodio, obećao si?

U glasu joj žaljenje i prijekor.

- Zato, jer je babo kuću prodao, kupio veću s ovu stranu, nad Neretvom, prije Mosta... A kad sam počeo »Zlatiju« učinilo mi se naljepše početi iz bašće nad kojom sam se rodio... Ti se ne ljutiš na svog Osmana?

- Da znaš da ljutim! Hoću u baštu, sanjala sam o tome!

- Još ćemo malo prošetati, do Jasenice. Tamo ima bašči, kraj vode, da ti se zamanta od ljepote.

Pogleda ga nepovjerljivo.

- Ne bude li, da znaš da će te...

- Šta ćeš me? - nasmija se on.

Ona ga udari torbicom po ramenu.

- Gde si, bre, Zorka, kraj onoliko iskrenih momaka ovog lašca našla!

Uhvati ga pod ruku:

- Šalim se, sve ja tebi verujem.

U Jasenici su zaobišli kuće, krenuli prema vrelu... Iza voćnjaka sa zarudjelim zerdelijama, livada pod cvijetom. Ona mu gurnu torbicu u ruke.

- Sad će venčiće da nam isplete! - i otrča. On stoji i posmatra je dok bere sitan behar, slaže na gomilicu. »Allahu moj dragi, pa ona je još dijete, samo je na pozornici odrasla.«

- Sto si se, bre, zaledio, dodi da mi pomogneš!

Nije mu druge, spušta torbicu u travu, beru zajedno. Onda sjednu. Tankim prstima vješto upliće peteljke. Kako posegne za novim cvijetom, čitav joj se vrat i dio leđa pojave ispod haljine. Mami ga ta glatka, bijela koža. Najrade bi se sagnuo i ljubio, vrat, leđa; svu bi je ljubio. Ona mu uhvati pogled, porumeni.

- Kako me to gledaš, kao da ćeš me pojesti? - veli. Postidi ga. Kad završi vjenčić, stavlja mu na kosu. Zabaci glavu, mjerka, popravlja.

- Da nije tih brkova, ličio bi na anđelka.

Počinje drugi vjenčić, pa ga pita :

- Ko će ti plesti, kad ja sutra odem u zavičaj?

- Niko. Niko nije prije tebe, niko neće poslije tebe...Sutra, valjda, idete u Trebinje, ne u Beograd?

- Pa, ja sam se rodila u Trebinju, zar ti nisam pre rekla?

- Nisi! - iznenaden je.

Ne podiže pogled, nastavi:

- Mama i tata su bili članovi pozorišne grupe gospodina Đorda Protića.

Za jednog gostovanja u Trebinju, mama me, prevremeno, na svet donela. Požurila ja.

- Čuo sam za gospodina Protića, prvo pozorište koje je gostovalo u Mostaru. Ali, ja tad nisam išao na predstave, imao sam godinu dana.

Podiže pogled, smiri ruke u krilu:

- U lepa si momka od tada porastao...

On htjede nešto reći, ona nastavi:

- Sinoć mi Ćorovići vele da se sećaju tog gostovanja, čak i čaleta i keve imenom i prezimenom: Dušan i Marija Topalović.

Daurko mila

- To si ti na mamu i tatu.

- Nisam ja ni na koga. Ja sam na sebe...Evo, gotov i drugi! - stavlja vjenčić na glavu. - Gde mi je ona torbica, imam ogledalce?

- Neka, ja ћu! - pa joj namješta vjenčić. Spusti joj ruke na lice. Obrazi joj gore na njegovim dlanovima. Ona sklopi trepavice. Poljubi je. Skide vjenčić, spusti je na travu, ljubi po licu, očima, čelu, uranja u kosu, vraća na usne. Usne su joj poluotvorene, tople, predane. Ljubi joj jagodicu na vratu, osjeti njene male, čvrste grudi pod prsima. Poče joj milovati poluobnažena ramena, »lomna su, povrijediću je«, ruke opruži u travu, leži pored nje i ljubi. Ona se ne miče. Volio bi da ga zagrli, ali njene ruke sklopljene na stomaku miruju. Ugnijezdi glavu između vrata, pod kojim čuje damare, i golih ramena, pa se i sam smiri. Okolo crvut ptica, tih žubor Jasenice, a od tunela iz Bačevića zareza pisak lokomotive...

- Gledaj oblaka, Osmane!

Podvuče joj ruku pod glavu i zagleda u nebo.

- Ono nisko, nisu oblaci. Ono voz dimi. Ono prema Veleži, ono su oblaci.

- Te gledam. Ja u oblacima svašta vidim... Eno slona! - nasmija se. - A tamo je stado ovaca! - pokazuje prstom. - Eno vuka! - veli i privi se uz njega. - Vidiš li ga?

- Ne vidim!

- Tačno iznad one kule na brdu, kako ne vidiš!?

- Ja u oblacima samo tebe vidim. Gdje god se okrenem od Brčkog, u svemu tebe vidim... U svemu tebe čujem, Đaurko moja mila.

- Nemoj me zvati Đaurko. To je pogrdno.

- Nije, bona, pogrdno. Ja to tebi od milja. Sveto te prvi nazvao, a u njemu nema hile. Zla, hoću reći, nema.

Poljubi ga u obraz.

- Ne srdiš se na mene?

- Što bih se na tebe srdio?

- Jer se ne umem ljubiti. Ja se s momkom nikad nisam poljubila. Ono u predstavi kao doja ljubimo se, a nije. Samo prinesemo usne.

Sunce se primicalo vrhu Huma. »Davno prošlo podne«, zaključi.

- Vakat se vraćati, mila. Čekaće Čorovići s ručkom, a do šehera nam valja potegnuti.

Zategnu haljinu, izvadi ogledalce i namjesti kosu.

- Sad ћu ti staviti vjenčić na glavu, a ti stavi meni.

Namjestiše jedno drugom vjenčiće. Priljubi mu glavu do svoje, ispruži ruku s ogledalom.

- Vidi, kao mладenci na venčanju! - veli.

Dugo se ogledaju. Spusti ogledalce u torbicu, skida vjenčiće.

- Bi li ti, Zorka, pošla za mene? - iznenadi i nju i sebe.

Spušta pobožno vjenčiće u torbu, veli :

- Ako me prosiš, trebaće nam vjenčići... A pošla bih za tebe, mili moj! I u život i u smrt, znaš ti da bih pošla !

Naveč je ponovo bio na predstavi. Sutradan, pred ispraćaj za Trebinje, s društvom iz *Gusala* Ćirićevu su trupu proveli Mostarom. Idući pored Baščina u Staru čaršiju, pokaza joj dvospratnu, kamenu kuću na dnu procvale bašče.

- Ovo će biti tvoja kuća i bašča, ljubavi! - šapnu joj.

- Ljepša je od Nurihanumine! - nasmija se glasno.

- Što je tebe, Zorule, kikot uhvatio? - pita Ćirić.

Dva dana potom vratio se u Brčko, na posao. Iznad kreveta, u hotel-skoj sobi, na zid okačio vjenčić iz Jasenice. Glave, s krunicama žutim kao zvijezde i laticama bijelim kao labudovi, klonule.»Kolo mrtvih djevojčica«, žao mu ih. A kad se zagleda, vidi i nju i sebe priljubljenih obraza, kao u ogledalu...

Sedmi dan stiže mu pismo iz Beograda. Vratila se - piše - iz rodnog mesta. Ne zna kud da se dene, nigde mira nema. A stalno misli na njega i plače.

Sutradan je tražio neplaćeno odsustvo »iz familijarnih razloga« i otputovao u Mostar. Prve noći, na Baščinama, pod mjesečinom, a nad Neretvom, sjeo da joj napiše pismo. Nikako početi. A onda je poteklo. Ispisao je u jednom dahu:

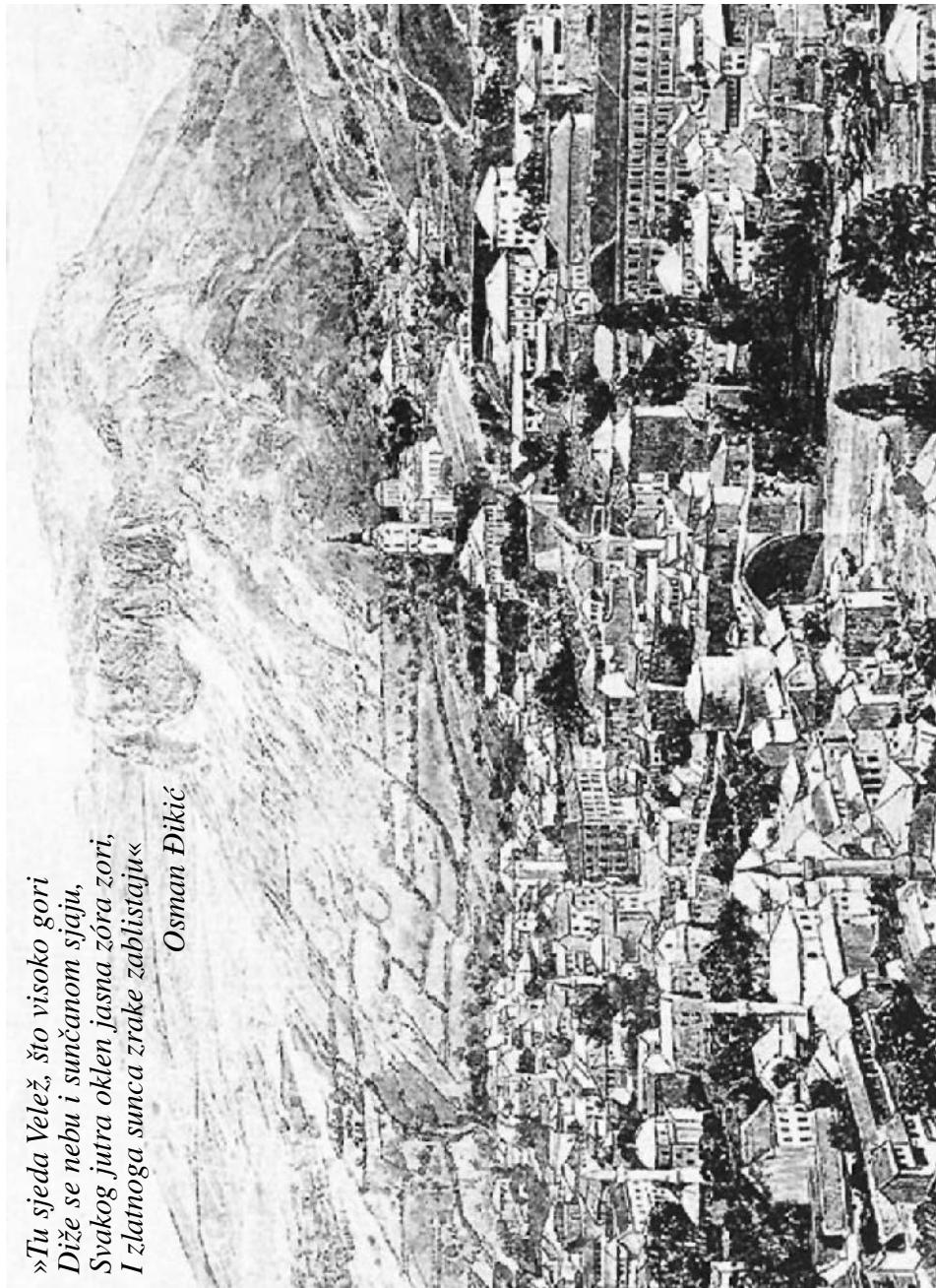
*"Đaurko mila, tuga me mori,
za oči tvoje što suze rone..."*

Ujutro preda pismo na poštu. Pa će se sabrati s ahbabom, pjesnikom Omer-begom Sulejmanpašićem. Hā su sjeli, veli mu Omer :

- Čaršija, Osmane, svašta priča!

- Šta priča?

- O tebi i glumici.



»Tu sjeda Velež, što visoko gori
Dizče se nebu i sunčanom sjaju,
Svakog jutra oklen jasna zora zori,
I zlatnoga sunca zrake zahlistaju«

Osman Đikić

Panorama Mostara, gravira s kraja XIX stoljeća

- Nije ona »glumica«. Ona je meni, moj dobri Omere, sve... A šta to čaršija priča?

- Nemoj, dina ti, da ti ja prepričavam.

- Sjećaš li se da smo Avdo, rahmetli, ti i ja dali riječ: nema tajni među nama. Šta je da je, hoću da čujem.

- Ti znaš čaršiju i ove naše halakure. Govore:»Avdadin Osman se spand'o sa Srpskinjom...«

- Dede, dovrši.

- Kad me tjeraš, evo: »De de s Đaurkom, moja ti?« - govore.»Još glumica, sve su glumice kurave, nalet ih bilo...« »Tukne joj krmetina iz usta« - govore...

- Tako govore?

- Tako, moj Osmane.

Tu noć oka nije sklopio. Odluči: pred Avdagu će, dok je za prvom kahvom, tad je najbolje čehre. Ni sabahajrula nije poželio, već s vrata:

- Babo, ja bih se ženio!

Avdaga je zatečen, dolijeva iz džezve, ruka mu zadrhti, prosu... Nije zašećerio, a miješa kašičicom po dnu fildžana...

- Ženi se, sine, i vakat ti je.

- Moram ti nešto reći.

- Reci, sine!

- Srpskinja je, babo.

Avdaga povuče dug dim iz čibuka... Ćuti...

- Kažem, babo, Srpskinja je!

- Čuo sam, Osmane, ne viči, nisam gluv... Voliš li ti nju i voli li ona tebe?

- Volimo se, babo, da ne može više. Jal' nju, jal' nijednu.

- Ako je tako, sine, ženi se ! Ne piše joj na čelu šta je.

- Al' moram ti još nešto reći.

- Nisi me već napravio dedom?

- Nije to, nije Zora takva. Htjedoh ti reći: glumica je.

Avdaga potegne još jedan dim, usta sa sećije, spusti mu ruku na rame, potapša. Raskravi ga očeva ruka na ramenu. Nikad ga nije udarila, al' rijetko i pomilovala.

- Ima i gore... Ima i gore, moj Osmane!... Od svog srca niko pobjeg'o nije, ne možeš ni ti. Ako je do mene: nek vam je s hairom, ženi se, sine!

- Hvala, babuka moj! Ovo si mi po drugi put život dao. - Kleknu pred oca, hoće da mu poljubi ruku.

Daurko mila

Avdaga izmače ruku, pomilova ga po glavi :

- Pusti to, Osmane sine, ne treba!

Otrčao je do pošte, ispisao telegram: »Dolazim. Ponedjeljak, podne, željeznička stanica Zemun. Ponesi najvažnije stvari, papire. Osman.«

Zagrlili su se pred staničnom zgradom.

- Nisam verovala, nisam verovala- govori. - A pesmu sam jutros dobila, oplakala... Ljubici sam rekla, mami i tati napisala pismo, da ne zamere i ne brinu.

- Idemo u Beč, mila. Tamo ćemo se vjenčati. Sve su nam oni moji iz banke sredili. I šlafenwagen i hotel. Ali smo odvojeno. Po danu ćemo biti zajedno.

- Ne bih marila da sam s tobom, pa taman i na patosu.

- Što bi se, bona, patila!? Poslije Beča čitav ćemo život dijeliti postelju.

Beč ih je dočekao pod snijegom. Do fijakera su gacali po blatnoj, crnoj bljuzgavici. U hotelu »Bristol« su na spisku. Odvojene, jednokrevetne sobe. Dječak sa zlatnom kapom, crnac, krenu da im ponese stvari.

- Reci mu, Osmane, ne treba, ja ču, nije teško.

Nikad crnca nije videla. »Samo mu beonjače i zubi kao kod ostalog sveta.«

Dječak ide važno ispred, maše ključevima. Po mekom, šarenom tepihu hodnikom nečujno promiču sobarice, sve jednakobučene. Kad se odnekud oglasi zvonce, potrčaše... Dječak prvo otvara vrata njene sobe.

- Kako ču te naći, Osmane? - pita zabrinuto.

- Ma, ne boj se, mila, ja ču doći po tebe. Raspremi se i osvježi, eto me, pa ćemo na ručak.

Restoran je pun. Do stola ih vodi konobar koji malo - malo govori: »bitte, bitte!«

- Obučen je otmenije nego sreski načelnici po našim palankama. - šapće Osmanu. On se smije.

Grupa bučnih bosanskih trgovaca ispija špricere... Ulazi grupa dama i oficira. Oficiri su visoki i brkati, dame uvijene u krvno, ispod kojih se vide polugole grudi. Očima ne može vjerovati. »Kako ih, bre, nije stid!?« - spusti pogled u tanjur.

Poslije ručka, fijakerom će, Bečom. Pored Parlamenta, Praterom... Prošetali su vrtom dvorca Belvedere. Bazeni su bili zamrznuti, statue zelenih sfingi u snježnim bundama... Sve je zadržalo i čudi. Stiže se uz njega, preplašeno...

Sutradan je odveo kod juvelira. Izabrali su vjenčano prstenje. On je donio

svečano, tamno odijelo, njoj kupio bijelu, svilenu vjenčanicu, crvene lakovane cipele. Naušnice s čijih zlatnih peteljki vise dva rubina kao bobe zrelih ribizla, samo što ne opadnu... Na vjenčanju je zaplakala... Ujutro se soberica obradova kad nade nedirnut, pospremljen krevet u njenoj sobi.

Ostali su još tri dana u Beču. Vodio je u Operu, prvi red na galeriji. Podnimala glavu rukama, naslonila laktovima na ogradu, guta svaku ariju, svaki akord. Pomjeri se samo kad aplaudira... On više prati nju, nego predstavu. Zajapurila se, udiše muziku, ponekad pomjeri glavu, u taktu. A tapše rukama djetinje radosno.

"Vala si večeras golem sevap uhvatio, Osmane!« - hvali se u sebi, sretan.

- Gde mi živimo, moj Osmane? - progovori tek u fijakeru. - Mi se još uvek vijamo po Kosovu s Turcima... Oprosti, mili, nisam ništa loše mislila.

- Znam - veli, pa je zagrlji. - Kad sam prvi put došao u Beč, kao da sam s neba pao... Druga planeta!

UBrčko su se vratili, u hotel. Ne može prepoznati sobu. Ubačen je dupli, bračni krevet, stolić s ogledalom... Nekoliko vazni sa cvijećem. Gazda ih pozva na svečanu večeru. Dočeka ih orkestar, stol sa buketom ruža, svijeće... Diže mladencima zdravicu...»Nikad mu ovo neću zaboraviti. A mislio sam da je hrđav čovjek!« - pomisli. Nije mu toliko zbog sebe, nego radi nje... Kolege na poslu ga dočekaše srdačnim čestitkama... »Lijepo me nadoše. Za ove naše sam znao, ali ni Švabe nisu kamena srca.«...

Izlaze u šetnju, čaršijom, u predvečerja. Brčaci ih posmatraju s divljnjem. Ljepšeg para Brčko dugo nije vidjelo.

Emil ih pozva na godišnjicu braka. Puna kuća. S Osmanom se rukuju, njoj ljube ruku: »Poštovanje, gospodo Đikić.« Zvuči joj pozdrav kao najlepša arija iz bečke opere... Raspline u grudima poput žubora one vode gde je plela venčiće, onomad...

Onda stiže Ljubičino pismo iz Beograda. Sve se pročulo, tata među svet ne ide, mama plače. A ona će ih, svakako, gledati posetiti... Grli ih i ljubi.

Njemu Avdaga piše iz Mostara. Poslaće im para, nek se nade. Obradova ga što otac piše »im«. Tidža mu piše da jedva čeka da se vide. U potpisu, sve tri sestrice »selame i ljube milog brata i milu zaovicu.« I Salih mu piše. »Bolje je, moj Osmane, neka vas još malo tamo. Dok čaršija ne oduši...«

On se raspituje za kakvu privatnu kućicu, s bašćom, iznajmio bi. Puno se svijeta naseljava u Brčko, tanka nada... Kad mu iz Sarajeva ponude mjesto sekre-

tara *Gajreta*, prihvati objeručke. I njoj drago... Velik je grad, bliže Mostaru...

USarajevu jutarnju kafu i himber popiju zajedno. On ne doručkuje. Nekad šoljicu topla mlijeka. I ona svikla uz njega. Poljubi je, ode na posao. Ona ide na pijac, kupuje, brine da su ručak i večera na vrijeme, da ga sačeka prostrt sto. Pisala Persi Čorović, pa joj ona poslala čitavu svesku recepata mostarskih jela. Kuva po njima, a svesku krije od njega... Stid je. »Može pomisliti da ništa pod milim bogom ne umem, no pevam i glumim po palankama i kasabama.«... Uvijek mu je sve čisto i opeglano. On sve primjećuje, i otvorenu svesku zaboravila kraj šporeta, ali ništa ne govori. Uveče, piše, vratio se »Zlatiji«. Ona se sklupča na sećiju, čita. Ne treba je pitati; osjeti kad mu treba skuvati čaj, natočiti himber. Kad on odloži pero i počne skupljati papire, ide u sobu, skida se i liježe prije njega. Dok se on presvlači, ona se pokrije jorganom po glavi.

- Jel' se ti to, ženo, stidiš pogledati svog čovjeka?!

Malo podigne jorgan, toliko da je čuje, veli: »Stidim!« A čim ga osjeti uz sebe, privije se. Dok joj čita napisano, gnijezdi mu se na prsima, igra resicom uva. Popričaju. Kad zavrne fitilj na lampi, miluju se i gladno ljube, u mraku ...

Za lijepa vremena prošetaju Baščaršijom, obalom Miljacke. Izvede je u »Evropu« i u aščinice, na večeru. Nedjeljom, sami, ili s društvom, fijakerom se odvezu na Ilidžu... Vodi je na predstave. Svugdje ih dočekuju s poštovanjem. Čudi se koliko sveta Osman zna. I svaki treći je Mostarac...Nakon godišnjeg koncerta *Sloge*, predsjednik joj se obraća:

- Gospodo Đikić, što vi ne biste pristupili? S vašim iskustvom i talentom, puno biste nam značili.

- Hvala lepa na ponudi, ne bih. Ja sad imam najdražu ulogu na svetu, o kojoj sam samo sanjati mogla.

Godinu po dolasku u Sarajevo posjećuje ih Ljubica. Susret sestara na stanici Osmanu će ostati nezaboravan. Plaću, smiju se, ciče, ljube, podižu jedna drugu, vrte kao u valceru. Putnici po peronu zastali pa posmatraju. Zora je vodi prema Osmanu, on skinu fes, pruža ruku.

- I tebe ču, zete, da poljubim, usrećio si mi, bre, sestruru, kao kraljicu!

Zagrli ga, poljubi, pa zagleda. Neprijatno mu pred onim svijetom, ona veli Zori:

- Lepši ti je nego s fotografijama.

Od fijakera do kuće nije prestala pričati. Naveče, opet, samo priča. O beogradskoj novoj modi, vereniku, kako čika-Pera svrati, jada se: »ne može naći zamenu za Zorule.« Natenane o traćevima s dvora i iz Narodnog pozorišta priča:

- Sve je to kostimirana predstava, i jedni i drugi. Obrenovići su završili s tragedijom, pobjio ih Apis kao stoku, Karadorđevići počinju s komedijom, a kako će završiti, videćemo.

Majku i oca ne pominje. Zora joj namjestila primaću sobu, iza ponoća su pošli spavati. Čuju je kako hodnikom kašljuca.

- Sutra joj skuvaj čaj s medom, prehladila se, izgleda. - govori Osman. - A sva je na tebe. Samo je viša i tanja.

- I brbljivija! - nasmija se Zorka.

Spavala je kad su ustali.

- Polako, Zoro, s tim fildžanima, da je ne probudiš. Dug je put, umorna je.

- I kad je umorna i kad je odmorna, ta lenčina knjava do podne.

Kad se vratila s pijace, zateče sestru, doručkuje.

- A sad ćemo ti i ja da popričamo! - veli joj.

- Znam o čemu. Pre toga moram da zapalim, trebaće mi.

Vadi iz torbice paklo cigareta.

- A, zato ti celu noć ripaš! Osman je prestao duvaniti kako smo se uzeli, duvan je otrov.

- Neka, na prozoru ću. Ne kašljem od duvana. S onim mojim i s društvcetom, proletos, isplovismo na Savu. Prevrnu se čamac, jedva isplivavamo. Sava još bila ladna, gadno sam se naladila. Posle me taj kašalj ne popušta... Tebe zanima šta čale i keva kažu?

- Prvo me zanima kako su sa zdravljem, onda ostalo?

- Zdravlje ih, hvala bogu, služi. Još rade, putuju. Ali, od kad si ti onako otišla, bez pozdrava, nije ista kuća. Čale više ne izlazi kao nekad, društvo ga zadeva. »Turski punac« ga zovu. Znaš da je uvek voleo popiti, otkako se zatarabio u kuću, ne trezni se. Kad poživčani, bežimo mu s očiju. Mama se zaključa u sobu, plače. Nekoliko puta pokušala: »Dušane, pa ona je naše dete!« - on je saseče: »Naše se dete odreklo roditelja, sad je tursko dete, tursku će decu radati. Neće Dušan Topalović biti deda Turadima!«

- Tako veli?

- Tako! Možda bi on i prešao preko svega, ali mu svet ne da. Jednom ga uvatih pijana, gleda tvoju sliku, plače.

Zorki se smrče. Sve ono što tomi u sebi, što je izjeda danima, zbog čega ona, a ni Osman, mira nemaju, pokulja iz nje:

- Pa šta je taj svet hteo od mene, sele? Da mi bira čoveka? Za Bogoljuba iz trupe da me uda, jer je Srbin... Za kreleta - Boleta, koji me u Loznicu, na konaku, hteo silovati, a još ni četrnaest godina, ni prezimena na plakatu nisam imala. »Mala Zora«, pisali mi. Tad ga je čika-Pera živog oderao od batina, pa me posle ostavio na miru. Udao bi me svet za tog gedžu s Kopaonika, koji uvek nosi britvu u džepu. Kad ga čika-Pera pred prestavu natera, obrije čekinju, a posle, u sobi, istom britvom, recka slaninu. I leti i zimi vuče pola suve svinje i bar dvolutru prepečenice u koferčini. Kako dodemo u koju varoš prvo pita gde je pijac i trci da kupi beli lukac i ljute papričice; ne dao bog da mu zafali džebane. Kad zagusli, košulja mu od pazuha do pojasa znojna, a pere je jednom u sedam dana uveče i navlači ujutro. Od njegovog vonja bežimo po pozornici, a kako kog od glumaca čika-Pera odredi sa njim u sobu, taj po patosima tudih soba osvane. Ne za »Turčina« Osmana, kojem i duša i telo na procvalu lipu mirišu, koji je i Branko Radičević i Voja Ilić; mene bi čale i njegov svet pre bata-Bogoljubu, Srbendi, utrapili. Kojem sve pesništvo sveta počinje i završava sa slepim guslarom, Filipom Višnjićem...

Ljubica se prepa. Nikad pre nije je videla takvu. Trese se, iskočile joj žile na čelu. Dogorela cigareta je opeče po prstima.

- Ne bogohuli, mila, Zorule! Da ne bi tog slepog guslara, da opeva, od zaborava otme, bili bismo repa bez korena. Bez istorije bismo bili.

- Ništa ja o nesrećnom Filipu ružnog nisam rekla, niti mislim. Cenim sve što je uradio za naš narod. Ali, postoji istorija i pre i posle njega. I instrumenti pre i posle gusalja... Ta, samo još kod nas, na Balkanu, vredi poslovica: »Zasvirati i za pas zadenuti.« Jer diplimo i frulamo. U Evropi ta poslovica ne vredi. Klavir je glavni inastrument postao, a klavir se ne da za pas zadenuti.

- E, baš si, blesava! - nasmija se Ljubica, pritrča, sjede joj u krilo, zagrli.

- Od kad si se udala, nisi samo njegovo prezime, nego i pamet uzela.

Za jednomjesečnog boravka u Sarajevu priču »o čaletu i svetu« nisu više načinjali. Osman se trudio da Ljubici ugodi. Išli su zajedno na Ilidžu, na predstave, izvodio ih na večere. Pred polazak stiže iz Mostara pošiljka blagajskog meda i čaja, dobro je za kašalj, veli. Kupi joj na Baščaršiji zlatom vezene papuče i jelek, za jedne šetnje, veoma joj se dopalo. Isprate je na stanicu. Obje plaču zagrljene, nikad se odvojiti. Ona ljubi Osmana: »Hvala, mili zete, na

svemu i ne zameri.« Na stepenicama vagona Zora je ljubi: »Čuvaj ih oboje, sele, baci duvan, zdravlje čuvaj, pozdravi verenika. A njima reci da ih grli i ljubi nji-hova kćer Zora...Zora Đikić, reci....

Malo što je Ljubica oputovala, Osman poče kašljucati. Pripisuju sara-jevskoj studeni. U Mostar će, odluče, za suncem.

U prostranoj kuci Đikića na Baščinama, nad Neretvom, radost. Avdaga obrazli dočekao sina i snahu. Namjestio im bračni krevet a la franca od politirane hrastovine, perzijaner na podu, brokatne store, na cvjetove. I adet promijenio. Snaha se na kućnom pragu ne mora sazuvat', a mati, Zulka, zgodovila bolji ručak, s baklavom, za »Bozik«. Božije ime u kući Đikića se ne izgovara, haram je...

»Ne kana kosu, zere surme na trepavicama i obrvama, lice ne bakami, čusta je ko hurija dženetska, a i srca merhametli. Okretna je i radina, zlatne ruke ima. Vole se, sad mi sva djeca pod istim krovom - kud će veći rahatluk. Još da mi je unuke dočekat, pa da serbez mogu na ahiret!« - razmišlja Avdaga.

- Ja sam ti, moj Osmane, kao ovo pravoslavno pokopno društvo! - jada mu se Alekса, uveče, u kafani hotela »Kronenprinc Rudolf.« - Samo sahranjujem one koje volim. Oca Ristu, prvo. Onda prokleta grudobolja odnese seju Staku, pa braću Jeftana i Jakova... Ni pjesme mi se više ne mile k'o nekad. Ništa mi se ne mili. Šta ja, zapravo, imam od života?

- Pametan ste čovjek, gospodine Šantiću, u vašoj boli za milim, ne znam vas tješiti, niti ima utjehe. Znam samo da čovjek ne može protiv sudbine. Ostaje mu pomiriti se i ići dalje. Ali, što se vas tiče, još ste mladi, voljeni... Ima još ljubavi na ovom svijetu.

-Ljubavi, veliš...Pa, ja sam i sve svoje ljubavi po pjesmama posahraniju-vao. Sve te moje ljubavne pjesme, sve je to epitaf do epitafa... Groooblje!

- Ali će nas nadživjeti, gospodine Šantiću. Narod vam pjesme prigrlio, pjeva. Ne laskam vam, evo sam i sam nakav pjesnik, ali se stidim pred vama pjesmu izgovoriti.

- Prevelika skromnost, Osmane, kao i prevelika neskromnost, ne valjaju, ničem ne vode. Pjesnik si, brate, dobar. »Ašiklje« ti ostaju zauvijek. Tako nešto jezički sočno kod nas do sad nije napisano. To kako pjevaš, taj šadrvan orijentalnih riječi kao zrelu tenicu (vrsta smokve - prim.aut.) osjećam na jeziku. Ako bude pravde i onih koji znaju čuti: ostaju!

- Vi ste mi dali priliku u »Zori«, a Hikmet je »Ašiklje« izbio iz mene. Za

boravka u Stambolu posjećivao sam ga svako veče. On mi je otkrio ljepotu i značaj jezika.

- Fini je čovjek i pjesnik, rahmet mu i pokoj duši, bio Arif-beg Rizvanbegović. Šteta što ode iz Mostara. Ponekad kontam, puno ih je otislo. Moj Jeftan, pa Jakov, tvoj ahbab Avdo, mladi odoše, tek zabiglisali... Edhem Bašagić umrije, Dučić se otudi od Mostara. Fra Paškal Buconjić umrije prije neki dan, onaj pošteni i veliki Kranjčević dode i ode, kiraethanu ("Mohamedansko čitaoničko dobrotvorno društvo") ugasiše devetstote, »Zoru« sljedeće... Znaš li ti da je do okupacije u čaršiji radilo četrdeset biblioteka? Koliko je danas? Sreća, franjevci sačuvaše i obogatiše svoju, četrdesetpet hiljada knjiga, mudri ljudi. Ali, kako god okreneš: ogolje nam pjesnički jorgovan, uvenu bašta, moj Osmane! Da bi pravde, Mostar bi danas bio Parnas na slavenskim prostorima!

Uzdahnu, pripaljuje cigaretu na cigaretu.

- Ostavimo mrtve da počivaju u miru, a kanimo se književne kritike, nije za kafanskog stola. Kakvi smo pjesnici - drugi će reći. A ja tebi da kažem: hrabriji si čovjek od mene. Tvoja ljubav prema Zori pobjedi i vjeru i naciju i čaršiju. Ti svoju ljubav oženi, a ja?... Malo je Osmana Đikića, malo... Zato te, brate, kao pjesnika volim, a kao čovjeka i volim i poštujem... Te, gledaj da me ne persiraš, rod smo, da ni počem drugom, ono po pjesničkoj muci.

- Ta mi se hrabrost još uvijek obija o glavu - veli Osman. - Kako kome padne na pamet optužuju me: srpski zet - srpski pjesnik. Izdao svoj narod. A ja nikog nisam izdao; ljubavlju se ne može izdati. Rodio sam se i umrijeću kao Musliman, a nisam im dovoljno dobar.

- Nisam ni ja bolje stao. Slab sam ja Srbin, jer pjevam Muslimanke, jezik mi je pun turskih riječi, s Hrvatima se pazim; nekim nije po volji. Teško je čovjeku progutati te budalaštine, ali pusti, nek pričaju! Ići u polemike ne valja. Njih bi podigli, sebe ponizili, najbolje je pasati se bilo kakvih odgovora.

Aleksa začuta. Sklapa oči, tone u dim cigarete, kao u maglu. Bi mu žao Alekse. »Izvana se još dobro drži, ali iznutra - iznutra je davno posijedio.« - razmišlja. Samo ga babo, majka, sestre, Zora, Sveti i Aleksa razumiju, sokole i pomažu u behutu. Sjeti se pjesme što mu je 1901. posvetio s riječima»emšeriji i ahbabu, Aleksi Šantiću....»Trebao sam napisati i sapatniku, bratu mome, Aleksi...»

Iz bašće se oglasi bulbul. Pokupi krhotine porcelana, stavi na stolić. Dok se zaogrće haljetkom, konta da od Nove godine nije iz sobe izašao. Ni

Zoru video. Otišla u posjetu svojima, u Beograd, za Božić. A i bolje je, nije gledala kako se pati... Kad je prvi put bacio krv, ljekari u Mostaru su rekli : »Gospodine Đikiću, imate na plućima.« U Beču potvrdili dijagnozu: »Spric - katar«, tuberkuloza. I Hum i Velež mu se strovališe na srce kad i ona poče kašljucati... U kući je vladao prečutan dogovor da se o bolesti ne govori...

Širom otvorи prozor. Iza fortice, na Veleži, poče izranjati sunce. Za ranih jutarnjih sati osjeća se bolje. Spadne vatra, kašalj stiša... Treba mu dugo da side u bašču. Na basamacima ga dočeka miris pržene kahve. Beli je mati zorom silazila, da poprži... Iz bašče ga zapahnu miris vlažne zemlje i jorgovana. Svuda oko osvojio cvijet, pod rosom. Dugo kida ružu za ružom. Ubode se. Kao sićan dul, na jagodici se pojavi krv.

»Nisam još svu iskašljao, ostalo nešto u meni!« - pomisli... Lakše mu sići, nego se popeti uz basamake. Gubi dah, triput se odmara. Vrata njene sobe otvara polako, gleda da daska na podu ne zaškripi. Spava. Kroz podignute store po sobi se prosulo sunce. Na jastuku taman slap rasute kose, usne i jagodice rumene, a sve ostalo bjelina. U snu diše teško, isprekidano. Usnama joj pokupi znoj sa čela. Ruže spusti na rub kreveta i nečujno izade...Tek mu sinoć Tidža reče da je babo otpremio Zoru iz Beograda u bolnicu, u Peštu, pa u sanatorijum, u Glajhenberg. Vratila se u Mostar krajem februara.

- Nismo ti, brate, govorili da je došla, babo naredio! -pravda se Tidža.
- A, Zora, zna li ona da sam ovdje?
- Ne zna. Ni njoj nismo rekli, misli da si na liječenju.
On okrenu priču.
- Ove godine poranilo proljeće.
- Pa i nije, moj Osmane, danas je dvadeset peti mart.

Uzoru, 30.marta 1912. prozor na sobi Osmana Đikića, okrenut Veleži, ostao je neotvoren. Umro je za dvoja vrata dalek od jedine koju je volio, a koja ga je svunoć, u vrućici, dozivala. Imao je trideset dvije godine. Avdaga je naredio da tabut s mejtom iznesu tiho, da je ne probude. Do ljeta su joj govorili da je Osman u Glajhenbergu, na liječenju, da se oporavlja, a piše samo babi, da ostale ne bi rezilio. U svakom je pismu pozdravlja i jedva čeka da se vrati na Bašćine, da je zagrli, govore joj. Ona rijetko izlazi iz sobe. Kad uz nju nije majka, Zulka, il' koja od sestara, plače. Jedno jutro se pridigne, zateče Avdagu u bašči. Sam, puši.

- Babo - veli - ja znam... Ja sve znam. Nije me trebalo štedeti, neka i

mene boli.

- Od toga što bi i tebe bolilo, nikom ne bi bilo lakše. Zato sam naredio da ti se ne govori.

Prvi put za svih godina od kad je prekoračila prag na Baščinama, pomilova je po kosi, poljubi u čelo.

- Allah dao, Allah uzeo, šćeri! - veli.

Persa Čorović svaki dan je obilazi. I svaki put je Zora moli da iz rezbarene musandere, iz kompletta »Zora« i »Gajreta«, uzme »Gajret« br. 4 od 15. juna 1912, pa da joj čita Tidžinu pjesmu posvećenu bratu i Aleksino slovo oproštaja s ahhbabom i emšerijom, Osmanom Đikićem. Tiho ponavlja za Persom, kao molitvu. Pa joj priča kako joj za seku Ljubicu nisu javili da je umrla, a znala je. I da njenog Osmana više nema, »oseća od onog crnog dana.« Kad je Persa upita što je čutala, nasmiješi se bolno i kao pravdujući odgovori :

- Lepše mi bilo misliti da je moj Osman živ.

Uzoru 14. decembra 1914. Tidža joj nosi čaj i vruću zemičku pre-mazanu mladim maslom i blagajskim medom. Bira po glavi riječi kojim će joj čestitati, toga dana joj 24. rodendan. Kad otvori vrata, ona leži na postelji, nasmiješena, u snu. S obje ruke prigrnila na grudi vjenčić suva behara. Tiho je pozva, čuti. Pozva glasnije, čuti... Kućom se prolomi vrisak, pa plač.

Persa je pripremila za ukop. Sahranjena je u bijeloj vjenčanici s uvelim vjenčićem na glavi. Počiva iznad Alekse, blizu Jeftana i Jakova, na pravoslavnom groblju, pod čempresima. Osman pod Derokovim turbetom, u sjenci Karadozbegove džamije. Od turbeta do Zorina groba može se dosegnuti pjesmom:

»*Daurko mila, tuga me mori...*«

Mišo MARIĆ - Mostarenje

Mostarske kiše

(odlomci iz poeme)

*U Mostaru sam voleo neku Svetlanu jedne jeseni,
jao, kad bih znao sa kim sada spava,
ne bi joj glava, ne bi joj glava,
jao, kad bih znao ko je sada ljubi,
ne bi mu zubi, ne bi mu zubi,
jao, kad bih znao ko to u meni bere kajsije
još nedozrele.*

*Jesen je, ta mrtva jesen na oknima,
njene oči ptica, njena bedra srna,
imala je mladež, mladež je imala,
ne smem da kažem,
imala je mladež, mali, ljubičast,
ili mi se čini.
Pitala me je da li sam Hrvat, imam li devojku,
volim li Rilkea - sve me je pitala,
a na okna su ko božićni zvončići moga detinjstva
zvonile kapi
i noćna pesma tekla tihano niz Donju mahalu,
Ej, Sulejmana othranila majka.*

*Ni ono nebo, ni ono oblačje, ni one krovove,
bledunjavo sunce – izgladnelog dečaka nad Mostarom
ne umem zaboraviti,
ni njenu kosu, njen mali jezik kao jagodu,
njen smeh što je umeo zaboleti kao kletva;
onu molitvu u kapeli na Bijelom brijegu,
bog je veliki, govorila je, nadživeće nas;
ni one teške, modre kiše,
o jesen besplodna, njena jesen...*

*Gоворио сам јој о Лјермонтову, о Ђагалу,
све сам јој говорио.
Вукла је са собом неку стару Cvajgovу knjigu,
читала поподне,
у коси јој било запретано лето, ћutilo сунца,
мalo мора,
прве јој ноћи и коža била помало слана,
рибе заспale u njenoj krvi:
сmejala se dečacima što skaču s mosta
za cigarete,
сmejala se jer nije лето, а они skaču – баš su deca,
говорила је: могу umreti, могу dobiti
upalu pluća...*

*Volela je kestenje, kupili smo ga po Rondou,
nosila ga u sobu, vešala o končiće,
volela je ruže, one jesenje, ja sam joj donosio,
kad svenu stavljala ih je u neku kutiju.
Pitao sam je šta misli o ovom svetu,
veruje li u komunizam, da li bi se menjala
za Natašu Rostovu, svašta sam je pitao,
ponekad glupo, znam ja to itekako...*

*Stvarno sam voleo tu Svetlanu
jedne jeseni,
jao, kad bih znao sa kim sada spava,
ne bi mu glava, ne bi mu glava,
jao, kad bih znao ko je sada ljubi,
ne bi mu zubi, ne bi mu zubi,
jao, kad bih znao ko to u meni
bere kajsije još nedozrele.*

8. listopada 1965.

Pero Zubac

Mišo MARIĆ - Mostarenje



*Pero
Zubac*

*»Sad je ovo leto,
sad sam
sasvim drugi,
pišem neke pesme,
u jednom listu
pola stupca
za Peru Zupca,
i ništa više...«*



Bilo je jedno bezbrižno vrijeme kad je zemljom hodio Josip, a nebom letio Mika. Zubac je Tita pjevao, a Antića čuvao. Bio je, Piero, andeo - čuvar Plavog Čuperka koji je, prerano, počeo da sijedi.

Brinuo se da ne zaluta u pogrešne vozove;

da ne isprazni zalihe »unučića« po vagon-restoranima;

da zna ime grada, hotela i sobe u kojoj, obično, ne prespava;

da za gostovanja, diljem Jugoslavije, ne pokupuje, do zadnjeg, komplete alata, kad je svojeručno majstorisao svu drvenariju u novom stanu, Mihaila Babinke 1, Novi Sad. »Tako lepa dleta - govorio mi pred izlogom gvoždarske radnje u Gornjem Vakufu - u životu nisam video!«;

da ne lijepi stodinarke na čelo svakog člana Tugomirovog, Džanetovog i gostujućih, ciganskih bandi u krčmi »Kod nas«, kojoj je dao ime i ispisao firmu, u Čortanovcima;

da ne uvježbava skokove s Petrovaradinske tvrđave kad mu Ljilja kaže: »Ne!«;

da ne »jede cveće« kad ga mlade i lijepe učiteljice ne puštaju u iznajmljene, djevojačke sobe: »Samo da virnem jel' lepo namešteno!« - zanimalo ga.

Pero je, Miku, svaki sem posljednji put, maja '85, dopratio u Mostar. Dočekivah ih na Rondou. Ako je na čas minulo dugo ljeto, Mika bi kačio kaput rajsneglom s opalih osmrtnica, na uvijek isti platan. Jeseni, vinorodne, pitao me Antić:

- Burazere, jesu li ovo kestenovi?

- Nisu kestenovi, ovo su platani, aristokrate među mostarskom florom.

Gleda me sumnjičavo:

- Znači, Pera laže!?

- Ne laže. - kažem. - Ovaj derdan između trga i kafane su platani, a okolo

Rondoa ima i par divljih kestenova.

Bio je razočaran. Svidalo mu se da je Rondo samo tamo gdje su stolovi pod crvenim stolnjacima i konobari u bijelim košuljama, sa crnim leptir kravatama...

Skraja ljeta '71. uruči mi poštari, na Rondou, razglednicu s Cetinja. Adresirana je na Rondo.

»Burazere,

Pozdrav Tebi, Icu, Đapu, Cuci i celom društvu na Rondou, pod platanim, što ih Pera Zubac tako lepo zove kestenovi.«

U potpisu: Mika Antić.

U »Mostarskim kišama« Zubac pjeva:

»Volela je kestenje, kupili smo ga po Rondou,
nosila ga u sobu, vešala o končiće...«

Kestenova, na Rondou, u Antićevoj mapi grada - nema, niti je ikad bilo...

»... onu molitvu na Bijelom briješu,
bog je veliki, govorila je, nadživeće nas...«

Možda je Bog, u dokolici, i svraćao na Bijeli briješ, ali ni kapele, na Bijelom briješu, nikad nije bilo.

»... I noćna pesma tekla tiho niz Donju mahalu,
Ej, Sulejmana othranila majka...«

- Tako krasnu pjesmu nisam čuo - govorio mi Himzo Polovina kotrljajući »r« parisien - zamoli Peru da mi zapiše cijelu, volio bih je otpjevati.

Razočarah Himzu; ta pjesma, tihana i krasna, nikad nije spjevana. Nit' je tako krasnog Mostara, kao Zupčevog pod modrim kišama jesenjim, čak u Mostaru, ikad bilo, nit' ga ima. Ako se, kojom srećom, srčan i duševan Hajrudin vrne da dogradi to čudo od grada po urbanom, lirskom projektu Pere Zupca s kestenjem na Rondou, kapelom na Bijelom briješu i tihanom pjesmom niz Donju Mahalu u kojoj je Sulejmana othranila majka – Mostarci će mu podići spomenik uz mladu koščelu, pod Kujundžilukom.



Vera

»Pitala me je
da li sam Hrvat,
imam li devojku,
volim li Rilkea -
sve me je pitala...«

Pod originalom rukopisa »Mostarskih kiša«, najljepše poetske razglednice koja je ikad iz jednog grada odasvana u svijet zaljubljenih, kao datum nastanka stoji: »listopada 1965.« Dva rujna ranije, sretoh Peru pod nastičicom terase »Bristola«. Sklonio se od kiše. Dražesno djevojče sa njim podvezuje mokru kosu u repić.

- Njanja - predstavlja se.

Njanja je Ljiljana Canić, sestra Ljubice Derviškadić, apotekarice i snahe nevesinjske. Ljubica se u Beogradu zaljubila u Arslana zvanog Macan, čuvenog nevesinjskog fudbalera, sportistu i difovca; šta je Beograd prema ljubavi. Gimnazijalka Njanja je prvi put došla u Nevesinje za zimsko ferijsko vrijeme. Arslan je kum Perinoj sestri Danici i zetu Miši Perišiću, tako se upoznaju. Beogradski studenti, Nevesinjci, »bacaju oko na malu«, a ona najviše vremena provodi s Perom Zupcem, učenikom završnog razreda zrenjaninske Gimnazije, koji priprema maturski na »Braća Karamazovi«, »piše neke pesme«, a s njom pravi Snješka Bijelića, grudva, sankaju s Grepka. Nevesinje, zimi, liči na ljupka stakla hlebinskih slikara, po kojima su popali snjegovi... Poslije tog ferijskog vremena piše joj pjesme, pisma: Sarajevska 8, Beograd, a viđaju se rijetko... Dogovorili su da ljeto provedu zajedno. Sad se vraćaju s ferija, večernjim će vozom za Beograd.

Do voza, želi da je upozna s gradom, a, kao za inat, uhvatila ih kiša... Septembarske kiše, u Mostaru, nenadano pljusnu, nenadano stanu. Kiša je počela da jenjava, ona je bila nestrpljiva. Trošne, teške kofere ostavili su na recepciji »Bristola«. Na Titovom, nagnuta na ogradu, divila se boji Neretve, a veoma joj se žurilo da vidi Stari most. S rano sazrelim tijelom Brižit Bardo, po kojoj je Vadim, u Božije ime, stvorio ženu, cvrkutala je djetinje, razdragano. Pero je bio tanak dječak u izraslim pantalonama, s tamnom sjetom u očima. Hvatao je za ruku, da ne odleprša, tepao joj: »Polako, Njanja!« Pred Đikićevim turbetom govorio joj o Osmanu i njenoj sugradanki, Zorki. Kako su se ljubili i kako su umrli, premladi. Lice joj se orosilo. Suze, il' teške kapi tople, jesenje kiše koja je ponovo počela da pada.... Skrio je pod tanak kaputić, dlanovima pravio strehu nad plavom kosom. Sklonili smo se u Karadoz–begovu džamiju. Stajali nafajtani u bijeloj tišini... Prošli Tepu s praznim tezgama. Na kraj asfalta, pred »Evropom«, gdje počinje kliska kaldrma Kujundžiluka, pojавio se umiven srp Starog mosta, uokviren kulama. »Lijevo je Tara, desno Halebija«, objasnjavao joj. Izmigljila je ispod njegovog kaputića, oslonila rukama na kamenu ogradu nad »Labirintom«. »Što je divan, što je divan!«, govorila je. Pokisli, slijepljene kose, zagrlili su se i ljubili, a kišilo je, nikako da stane, prokletinja...

Pobjegli smo u »Pećinu«. Tamo Rade Budalić i Ivan Kordić, mladi pjesnici, bistre poeziju i crno vino. Ona se čudila ogromnom crtežu, crvenom kredom, na stijeni između donjeg i gornjeg platoa najneobičnijeg mostarskog ugostiteljskog objekta. Govorih joj kako je to mamut stotine hiljada godina star, kojeg je restaurirao Mirko Kujačić. Odmahivala je mokrim repićem nepovjerljivo, razgledala izbliže, dodirivala prstima, pa rekla:

- Ovo je slonče, a tu lepu priču o mamutu ostavite turistima.

Bila je u pravu. Bila je pametnica za nepunih šesnaest, a Pero preozbiljan za osamnaest. Onda je ona pila sok, ostatak društva ljuštio crnjak, kako to i dolikuje mladim pjesnicima, dok vani pljušti kiša. U načinu na koji je Njanja pila sok, bio je praznik, u Perinom pogledu i čutanju pjesma, a u crnom vinu je, oduvijek, sve što sanjaš. Čak je i ono Mirkovo slonče, crvenom kredom, moglo biti mamut, labud, šta poželiš... Kad je pod pećinu virnulo sunce, nju je zanimalo Most, interes mostarskih poeta nije mrdnuo od vina. Poslje mi Piero pričao kako su se pod Mostom igrali žmurke, kako ih je njegova sestra Zora uzalud čekala na ručak, kako su namjerno propustili voz, u sljedećem nije bilo mjesta, presjedili su do Sarajeva šćućureni u prolazu između dva vagona. Htjedoh tada upitati je li mu Njanja prva ljubav. Nisam ni tad, ni poslje. Jer mi



Mirjana

*»Volela je kestenje,
kupili smo ga
po Rondou,
nosila ga u sobu,
vešala o končice...«*

je, za jednog drugovanja na Rondou, Antić objasnio tajnu prve ljubavi:

- Burazere, da znaš: sve su moje ljubavi, odreda, bile prve!

Ljeto je otplovilo Neretvom, jesen je '72. Stolnjaci su pokupljeni, ljetni stolovi Ronda zure bijelo. Tek rijedak student, zaspao Isma Tuce i, masovno, zasjelo lišće s platana.

S Pjesnikom »Mostarskih kiša«, te jeseni, po vedru danu, penjah se na Stražilovo. Vodio me da se poklonim Branku Radičeviću. Žalio se na meniskos i sa jednim tužnim smiješkom, u šali, govorio:

*»...ruka lomna, telo izmoždeno,
a kleca mi slabačko koleno...«*

Na vrhu Stražilova, sazdan od kamena s Plješevice, Avale, Dinare i Velebita, gordio se spomenik Pjesniku »Đačkog rastanka« i ljuvenih stihova Mini Karadžić. Pokazivao mi je Piero Dunav, iza Dunava Bačku, a još dalje, u magli, vrh Avale. Ispod Pjesnikovog spomenika stajao je Pjesnik licem okrenut Dunavu i Bačkoj, a srcem Hercegovini. Mlad Zubac je ličio na mладог Branka, a pričao o zavičaju:

- Moj Mariću, zavičaj se ne može napustiti. Može se otici, jednostavno, ali pesnik bez zavičaja i ljubavi prema zavičaju, ne može biti pravi pesnik. Ja sam Mostar uvek voleo i nisam razlikovao od rodnog Nevesinja. A kada sam se u tom Nevesinju uzeleo novih svetova, otiašao sam na Široki brijeg. Te godine koje sam u hercegovačkom zavičaju proveo, ne bih menjao nizašta drugo.

Uz Stražilovo se, sve glasnija, penjala sevdalinka. Došla je zadihana s kršnim momcima i vitkim djevojkama banjalučkog folklora. Položili su buket ruža mrtvom Branku, a tiho govorili:

- Ono je Pero Zubac, pjesnik »Mostarskih kiša«.

Nešto su se sašaptavali, pa prišli. Molili da se fotografišu s njim, momci su i autogram molili, djevojke su se smijuljile i snebivale. Za »Eminom«, u izvedbi krajiških djevojaka i momaka, silazimo niz Stražilovo. O »Kišama« ga nikad nisam puno pitao. Ono što je htio reći, smatrah, izgovorio je u stihovima. A još prije poznanstva s Pierom (davno sam počeo, pa ga i danas zovem tako, a on se, u pismima, potpisuje malo drugačije: »Tvoj tužni Pierro«) opomenuo me Lorka:

*»...La luz del entendimiento
me hace ser muy comedido...«*

*»...Da obazriv budem pamet
nalaže mi i poštenje...«*

Neko je još sočnije, elegantnije preveo kao: »Savjest mi nalaže da budem diskretan.«

Dok silazimo uskom stazom niz Stražilovo prvi put ga pitah:

- Ko je, Piero, Svetlana?

- Svi su oduvek zamišljali neku Svetlanu, a ona nikad nije ni postojala. Nastala je od svetlosti Mostara, čudne plave svetlosti koja se odjednom pojavi odnekud, pomeša se sa žutom, nastane kao neka modrina, pa tek onda izbjija ono belilo koje sunce izbací. Takve su i kiše koje »ljuljnu« odjednom kada »šljegnu oblaci«, što kažu Mostarci... Svetlana je, ustvari, sjedinila četiri moje mladačke ljubavi. Od svake sam uzeo poneki detalj. Vera Štajner, Nemica iz Osije-



Njanja

»Vukla je sa sobom
neku staru
Cvajgovu knjigu,
čitala popodne,
u kosi joj bilo
zapretano leto,
žutilo sunca,
malo mora...«

ka, u Trpnju me pitala: »Je si li Hrvat?«, jer sam pevao u jednom zagrebačkom bendu. »Šta studiram, imam li brata, volim li Rilcea?«, pitala me. Mirjana Šimić, moja gimnazijalska ljubav sa Širokog brijege, voljela je kestenje, nizala na končić... Njanje se sećaš, ona je stalno vukla neku staru knjigu Stefana Cvajga, koju je i onomad, u Mostaru, pod Pećinom čitala. Njanjina je rečenica »Ko je to, recimo, Zubac Pera, da baš on, a ne neko drugi.« Četvrta je Dragana Vlajnjić, studentica književnosti iz Novog Sada. Govorila je o Džemsu Dinu, malo tužno, malo plačljivo o Karenjinoj... I volela je ruže, one jesenje, ja sam joj donosio. Kad svemu, stavljala ih je u neku kutiju... Ali te kiše u Mostaru, vino, razgovori s prijateljima, još dečački uzavreli, ta naša odluka da zakasnimo, da ostanemo, to je potka »Kiša«. Mnogo čega je dodato, prikupljeno iz sećanja. Muzika iz »Kiša« je nešto što sam nosio u sebi. Pa i pesma: »Ej, Sulejmana othranila majka« ne postoji, a ja sam je čuo...

Pred malom kafanom ispod Stražilova, častio je banjalučki folklor sokom. Dok autobus odmiče oni mašu i pjevaju: »Oj Mostaru, moj beharu...«

Po Stražilovu lisje žuto veće dole pada, kojeg Branko, zelenog, od 1853. video nije. Umro je mlad – dvadesetdevet godina godina i tri mjeseca.

Mirjana je ljubav iz istog razreda lištičke gimnazije. Pisao joj je poruke, na ceduljicama. Bile su sve toplije, na kraju postale pjesme... Kad je otišla u Ljubljani, nije mu odgovarala. Živjela je, potom, u Mostaru. Radila u Skupštini Opštine il' Općine. (Skupština se zvala kako se kome dopadalo, a pisala latinicom i cirilicom.) Viđao sam je kako prolazi gradom, najčešće sama, bajna kao mladalački, grešan san, graciozna i gorda kao svetica. Nekoliko puta smo razgovarali. U njenom govoru romorilo je vrelo Lištice, kristalno čisto, poviše Mandića mlinica, u kamenu. A smijala se s dva reda bijelih zuba »kao dugmad s *Dalapa* harmonike«. Znala je da ja znam ko je nizao kestenje na končiće, i ja sam znao da Ona zna. Sunnjam da je u Mostaru, tada, još iko znao. U tim razgovorima, pri slučajnu susretu, nit' smo kestenje, nit' Piera, ikad pomenuli... Tada, u Mostaru, nije bilo ništa neobično sresti mlade i zaljubljene iz najdaljeg kutka Jugoslavije. Prepoznivali su se po govoru, a šetali sa zbirkom »Mostarske kiše« u ruci. Jedno plavo ukoričeno izdanje, bilo im je vodič kroz grad. Sjećam se momčeta i djevojčeta, ot Prilep, ot Makedonija, koji su se igrali žmurke pod Starim mostom, a na Rondou mi prišli, neko im rekao da sam Pierov prijatelj. Pitali su: kako doći do kapele na Bijelom briježu; još su ponešto pitali. Oboje su »Kiše« znali napamet, on bi počinjao, ona završavala stihove. Pred polazak, u kasno poslijepodne, častili su me na terasi »Bristola«. Pričali su o dva buketa ruža s Tepe. Kako su jedan odnijeli na grob Aleksi, s drugim svratili u staru zgradu Opštine. Tamo je bio Matični ured. Vjenčali su se, vele, par dana ubavo kisnuli pod modrim kišama mostarskim. Čestitah im. Brzim, u 19.15, otputovali su preko Ivan-planine da budu zajedno, zauvijek...

U jedno suvo, prohladno predvečerje, video sam Mirjanu na Lenjinovom šetalištu, koje žuri od Gimnazije prema Rondou. Kupila je kestenje, ono u fišku. Prebacivala s dlana na dlan da ohladi, ljuštila dugim, manikiranim prstima, a prodavač, s trotoara uz zarasu plesnu ploču bivšeg »Pariza«, uzvikivao: »Kestenje, kestenje, vruće kestenje!« Lijepu gospu širokobriješku od rata nisam video. Čujem da živi u Mostaru. Sigurno se promjenila. Sigurno je i prezime promjenila. Ono Antuna Branka, Šimić, pristajalo joj je kao miris procvalih lipa Ulici Vladimira Nazora, od Ronda prema Đačkom domu...

Draganu sam upoznao kasnije. Prvo telefonom. Javljalala se s broja 021 350 020, Ulica Ravanička 10, Novi Sad. Udala se tamo. Šta je sve donijela u miraz sem jedne mirne ljepote i kutije u kojoj, u »Kišama«, čuva



Dragana

*»Volela je ruže,
one jesenje,
ja sam joj donosio,
kad svenu,
stavljala ih
u neku kutiju...«*

ruže, one jesenje, ne znam. Poslije smo se susretali u Novom Sadu i Mostaru. Družili se, povremeno. Druženje s Draganom nije zahtijevalo trud. Bila je blaga, obrazovana sagovornica, s vojvodanskom pitomošću i širinom u ponašanju i govoru. Kao da smo išli u istu školu, čitali istu lektiru, u istoj samoposluzi, ujutro, kupovali vruć, mirisan hljeb. Za boravaka u Mostaru šetali bismo Fejićevom, Kujundžilukom, svratili u džamiju gdje mrtav, premrtav, pod teškim turbetom leži Karadžoz-beg, išli kod Fike i Ice Voljevice na buredžike, u Drapšinovoј 15 ručavali lešardu i brudete, kafu i limunadu pili u hotelu »Ruža« kojeg, u vrijeme »Kiša«, nije bilo, pa ga ni u poemu nema... Rashladivali smo se u sjenci platana, na Rondou, sa Šibom i Ešrefom Krvavac, prijateljima. Bila je, Dragana, brižna i predobra majka. U Novom Sadu podizala s Pierom zlatne sinove, Vladu i Miloša. Raznježuju me po sjećanjima, drže se mami i tati za ruku, u kratkim pantalonicama, veseli, pametni i umiljati. Kad su umjesto kiša

pljusnule granate, tješila nas i bodrila, telefonom. Govorih joj, iz Mostara, proljeća '92. da ne brinem za sebe; strah me za Milenu i Azru. Govorila je iz Novog Sada, kad je tamo pljuštalo, da ne brine za sebe, moli se, veli. Bogu, za Vladu, Miloša i Peru. Zla budu i produ. Sinovi su već sa svojim Svetlanama. Vladu čuvam, u jednoj tatinoj knjizi, na fotografiji, biće iz '76. Tito i Piero se smiju, a Vlado je postidjen, zbumjen. Miloš me je darivao, mailom, prvom, darovitom zbirkom pjesama. Vlado scanirao, pa poslao fotografije iz tatinog albuma, kojim ilustrujem ovo sjećanje na vrijeme »Kiša« i koje se, prvi put, objavljuju. Šalje i Natašine pozdrave... Bila, jednom, i Nataša Rostova...

Ni pred Draganom, »Kiše« nikad nisam pomenuo.

*»...La luz del entendimiento
me hace ser muy comedido...«*

Veru Štajner, koja je voljela Rilkea, nikad nisam upoznao. Znam da još živi u Osijeku i, ništa više. A sreo sam Svetlane, ponovo, u pjesmi.

*»...Ljiljana skuplja oblutke,
Veri leprša kosa,
Mirjana prolazi čutke,
Dragana na Tepi bosa.*

*O, slike, mladičke, rane,
dečački ushiti i strah,
u ove odmakle dane
zasipa vremena prah.*

*A grad ipak postoji,
Satkan od naše duše.
I svi su u njemu moji
i s njim sam i ja rušen.«*

Ove tri strofe su iz Pete pjesme, poeme »Povratak Mostaru« Pere Zupca. Godinama ga nagovarah i molih da se vrati, da se ponovo sretnemo s negdanjim Gradom u gradu. S negdanjim nama. Jer smo se, davno, bratimili. Jer bližeg roda, po duši, više nemam. Jer glasnijeg i umilnjeg pjevača – Mostar nema. Jer

se kroz sve ljudsko nevrijeme čuvasmo telefonom, pismima, stihovima... Kad ga zvah da idemo u Mostar, nakon bezljuda, pisao mi je:

»Što se više odbijam da odem dole, to je gorči deo sna u koji se nehotice sklanjam da bih se odbranio od nostalгије. Lečenje zôva zavičaja. Sanjam kako sedim pod košćelom, kako idem prema Miljevcu, kako kupujem trešnje na Tepi, a sve s ljudima kojih nema ili ih ne vidam, sve kao na javi, pa sam umoran posle sna, kao da sam svu noć kosio. A, opet, znam da nema razloga da ne odem, tamo su moji i moje, tamo sam ja ustvari. A to što mene zove nije ono odakle sam ponikao, biće da onog što ja pamtim i volim, uglavnom, nema. Niti ima onog Nevesinja, niti onog Mostara, niti ima onoga mene koji je svim bićem pripadao tim gradovima: sve je, da budemo pošteni, strašni zov zavičaja, koji zove mene koliko i svakog od nas koji se odmetnuo. Taj fizički bol osetio sam kad sam, nedavno, posle trideset i dve godine, bio u Banjoj Luci. Obišao sve, odneo cveće na spomenik Vahidi Maglajlić, lepu bistu njenog lepog lika u mom sećanju. Primili me kao svoga, najdražeg i najrođenijeg, došle mi u emisiju »Divlje ruže« – dve prelepe Mostarke koje pevaju svoje balade, pa puni Banski dvori, pa sve, pa sve...A ja, po povratku, dobio takvu alergiju, da нико од stručnjaka nije otkrio razloge. Petnaest injekcija za osam dana, popio gomile lekova... Ne znam kako bih prošao posle povratka Mostaru i Nevesinju. Taj strašni osećaj prolaznosti, to suočenje sa starošću, to prepoznavanje bivšeg sebe, sve ono što nam je značilo, dotuklo me dobrotom i milošću. A tek Mostar i Nevesinje! Bumo videli...«

Još mi je pisao:

»Nikada, kao što znaš, nisam duže ostajao dole. Ali je zato svaki moj sat, dan, trodan proveden u Mostaru hiljadostruko vredeo. Tamo sam se ja napajao svetлом, dobrotom, druželjubljem, upijanjem ozona zavičaja: taj grad je meni značio više nego Mostarcima, pa je i ona odluka predsednika SO-e, našeg kolege, pesnika, Vlade Smoljana da dobijem parče Tabhane, koje bi bilo krov »Kiša«, meni mnogo više značila nego tih tridesetak kvadrata Mostara...Na Širokom brijezu sam dve godine bio gimnazist u čuvenoj gimnaziji lepa imena, »Ivan Goran Kovačić«. Za mene presudne, vrlo bitne godine.. Tamo sam i propisao. Moj grad porekla je Nevesinje, ali njemu sam se tek, ozbiljnije, u pesmama, vratio ovih godina. Pisao sam uporedo knjige »Nevesinjski prizori« i »Povratak Mostaru«. Možda me je Mostar primio za svoga kad smo Antić i ja dobili Plaketu grada uz 14. februar, one davne godine. Hamdija Pozderac je još uvek bio živ, došao je da bude s nama. Jednom je Duško Trifunović izjavio, ne

beše davno, da sam posle Šantića »najmostarskiji pesnik«. Ne znam. Znam da sam mnogo dragih pesama napisao o Mostaru i da je ova knjiga »Povratak Mostaru« možda najozbiljnije moje lirsko delo... »Ko zna, krhko je znanje.« Ko sam ja sa svim adresama i svim knjigama? Ima na jednom holandskom sajtu dobra odrednica. Posle Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Bošnjaka (Bosanaca) pišu me: EX YUGOSLAVIAN. Svačiji i ničiji sam. Eto...«

Četrdesete jeseni, nakon one s modrim kišama, septembra 2005. došli smo u Mostar skupa. U Mostaru su godišnja doba jedno drugom - repriza. Od Aleksinog »Proljeća« 1906. i Pierovih »Kiša« 1965. do jeseni 2005. Dobrodošlicu nam je poželjela kiša. Bliznakinja one od prije 40 godina. Čim smo smjestili torbe u domaćinski prijatan motel Tanovića, »Kriva ćuprija«, nad Radoboljom mutnom kao u pjesmi, želio je da vidi Mlad most. Na Mostu je čutao. Minuti i minuti čutanja. Samo je kiša lupala i nadošla Neretva glasno valjala jugu...

Sutradan su ga vodili pod Most da za televiziju govori »Kiše«. Opet je pljuštalo. Onda se, negdje, izgubio. Vratio se pokisao.

- Grobove sam išao posetiti. Ulice kojima sam prolazio. Voleo bih da mogu obići sve prijatelje, preostale i ostale, ali kratko nam vreme. Voleo bih izaći noću, kad spavaju svi koji bi me mogli ponešto pitati i vratiti se umoran od sećanja koje je prestalo da bude mora...

Na Rondo, veli, nije išao. Jer Ronda, zna, nema.

- Kad bi bio Rondo, kad bi bilo ljeto, kad bi bili stolovi, kad bismo ih sastavili – koga bi pozvao da se družimo, Piero?

- Oni, koje bih želeo da vidim, moj Mariću, na drugoj su obali. Ako bih umrle pobrojao, živi bi se naljutili. Ako bih žive nabrojao, mrtvi mi ne bi oprostili.

To veče, pred promociju, u Narodnom pozorištu, dok pristiže sve što je od Grada u Gradu preživjelo, govori mi: »Samo bez uzbudjenja, Mariću, bez uzbudjenja.«

Kad ga najavim na sceni, dok prilazi mikrofonu, opet mi govori: »Samo bez uzbudjenja, Mariću, bez uzbudjenja.«

Glas mu drhti, oči ovlažile.

I prepunoj dvorani, i holu, isto. Mostarke su vadile maramice. Vične tome.

Ni sam nisam prošao »bez uzbudjenja.«

Na sceni mu je Mostar, još jednom, ukazao ljubav i čast. U ime Centra za mir i multietničku saradnju, Ale Behram mu je uručio Povelju počasnog člana. I kamicak ubijenog Mosta.

U foajeu je, sat i pol, pisao posvete. Na kraju, uz potpis, uvijek je volio nacrtati jedno malo srce. To veče, srce je ličilo na kamicak Mosta, koji pulsira.

Noć pred odlazak, u »Krivoj ćupriji«, Pjesniku Mostara prireden je napšid. Alija Kebo i Alija Behram, Grado Gojer, Ratko Pejanović, Zlatko Serdarević, izdavač poeme, Sarajlija, Goran Mikulić, Pierov prijatelj, Mostarac čokom i čežnjom, Milan Gutić s kojim je doputovao iz ravnice, i kao davne neke godine, zaštićen blagošću One koja nije sjećanje, koja je tu... I Mostarci... I Mostarke, Gordana Semiz, Jagoda Ribica, Cica Muftić... Namjerno ih pišem djevojačkim prezimenom. Grehota je da u vrijeme djevojaštva nisu imale svog pjesnika. Mostar je ostao siromašan za još jednu poemu, recimo: »Mostarska sunca«... Šuki Planjanin iz Sarajeva s gitarom i trebinjskom dušom, golemom kao Leotar, i čistom kao Trebišnjica. Ilijas Delić sa najtalentovanijim bulbulom iz mostarskih bašta, u grlu... Sestre Dijana i Sladana Maksić, Žana Žugor, Latifa Hubijer, kasnila Lidija Lasić; i njih pišem djetinjim prezimenima i imenom Kapljice usahlog ansambla »Mostarske kiše«. Tim su se imenom dičile... Nikad okaljale, nikad odrekle... Šetalo je to pozno Pjesničko društvo mostarskim dućanima, baštom starog imama, a Osman je, ispod turbeta, vatio :

»Đaurko mila, tuga me mori...«

Kad je Šuki otkopčao dušu gitare i načeo »Što te nema?«, Piero se oglasio mekim, baršunastim baritonom Dragana Stojnića. U intermecu, tiho veli:

- Umrije Njanja.

- Znam, 2001.

- Znam da znaš. Premlada umrije. Počiva na Topčiderskom groblju.

Izašli smo na terasu, da udahnemo noći.

Nebo se uparadilo zvjezdama. Bezbrojna jata veselih svitaca.

- Sutra bi mogao biti lep dan, a ja sam tako umoran, moj Mariću! – veli.

- Dugo te nije bilo, a dugo te, nekad, bilo u Mostaru. Uostalom, tvoj lirski zemljopis ide od Nevesinja, preko Mostara i Širokog brijege do Novog Sada. Ovdje si samo presjedao s autobusa u vozove i obratno, a najviše se zadržao.

- Nikad nisam otisao... Sve moje ljubavi vezane su za Mostar. Sve moje velike ljubavi. I onda i sada. Dok bude ljubavi ovde, biće i moje... Što postoji, to je jedino ostalo. A ljubav postoji... Bežimo unutra, hladno je... Ako te ne svlađa san, pročitaj noćas Desetu pesmu iz »Povratka«.

Pročitao sam u rukopisu:

*»I ono što sećanje nije
no ljubav moja pozna,
u reč da se skrije
a ja da je prepoznam.*

*U igri duša dvaju
minuše godine strasti,
ali dok godine traju
od svezla će me spasti.*

*Dok jede smokve male
što joj je Šiba probro,
na kosu zvezde pale,
iz ruke lije dobro.*

*A Đani u nebu – ptica
i ja bih. Ona oprezna.
I čitam s njenog lica
sve što o strahu ne znam.*

*Gospa širokobriješka
iz njenih me očiju gleda.
i teška zima veleška,
nanosi zrna leda.*

*A Mostar u nama vreo
kao da juče sve bi
i kad bih ne znat hteo
to više umeo ne bih.«*

Mostarske kiše

Pred zoru, kad smo pošli na počinak, zastasmo nad naraslom Radoboljom. Krklja i ječi, u ropcu, pred smrtni zagrljaj s Neretvom, stotinjak metara niže. Dok stojimo zagledani u tamu predsmrtne vode, govorim mu:

- Na Stražilovu je mlad Zubac ličio na mlada Branka. Sad, pod sjedinom, ličiš na Lazu Kostića.

- Reći će ti, moj Mariću, jednu lepu priču o Lazi Kostiću. Naime, lekar njegov i potonji prijatelj, doktor Radivoje Simonović, šalje Vasi Stajiću dokumente iz Lazine zaostavštne i piše mu, između ostalog: »Molim samo da mi Lazu ne ocrnite, nego mi Lazu obelite. Ja nesretnijeg čoveka nisam sreo u životu.«

Ujutro su nas prijatelji ispratili na sjever. Mostar smo ostavili zagrljen suncem...

U spomenar Mostara i herbarium južnoslavenske poezije Pero Zubac je uložio »Mostarske kiše«.

Pirove su »Kiše« djatelina s četiri lista.

Ta ne vene.



Pero i Dragana Zubac, Šiba i Ešref Čavrac, Milena Marić i autor, Rondo, '86.

Mišo MARIĆ - Mostarenje
